

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Наукове періодичне видання
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 3 (43)
2025**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та криминологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

Наукове періодичне видання **Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету**
у співпраці з **НДІ приватного права і підприємництва**
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Ідентифікатор медіа: R-30-04422 (Рішення Національної ради
України з питань телебачення і радіомовлення
від 9 травня 2024 року №1561)

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

Видання включене до переліку фахових видань України
(категорія «Б») з юридичних наук Наказом МОН України від
28.12.2019р. № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної
колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених
рад»

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 2 від 30.09.2025 р.)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 3 (43) 2025

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2025.03](https://doi.org/10.35774/app2025.03)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL
Видання включене до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступники головного редактора

Москалюк Надія Богданівна, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Колесніков Андрій Павлович, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Редакційна колегія:

Банах Сергій Володимирович, професор кафедри кримінального права і процесу Західноукраїнського національного університету, декан юридичного факультету, доктор юридичних наук, професор

Гречанюк Сергій Костянтинович, ректор Пенітенціарної академії України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, народний депутат України, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Лукашевич-Крутник Ірина Степанівна, завідувач кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, завідувач сектору проблем реалізації господарського законодавства відділу проблем модернізації господарського права та законодавства ДУ «ІЕПД імені В. К. Макутова НАН України», доктор юридичних наук, професор

Чудик Наталія Олегівна, завідувач кафедри теорії права і конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Іноземні члени редакційної колегії

Єва Катаржина Чех, професор кафедри адміністративного права та процесу Університету Білостока (Польща), доктор права, професор

Альдона Доманська, завідувач кафедри конституційного права Лодзького університету (Польща), доктор права, професор

Олівер Руппель, завідувач Науково-дослідного Центру права кліматичних змін Університету Граца (Австрія), доктор права, професор

Ганс Шульте-Ньолкс, директор Європейського інституту правових досліджень Університету Оснабрюка (Німеччина), доктор права, професор

Грега Стрбан, завідувач кафедри трудового і соціального права Університету Любляни (Словенія), доктор права, професор

Фредерік Цоль, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина), доктор юридичних наук, професор

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Deputy Editors in Chief

Moskalyuk Nadiya Bogdanivna, Professor of Department of Security and Law Enforcement, Vice-Dean of Faculty of Law, West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kolesnikov Andrii Pavlovuch, Associate Professor of the Theory of Law and Constitutionalism Department, West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Editorial board

Banakh Serhii Volodymyrovych, Professor of the Department of Criminal Law and Process, West Ukrainian National University, Dean of Faculty of Law, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Rector of Penitentiary Academy of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, People's Deputy of Ukraine, Professor of the Department of Civil Law and Process, West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskii Vladislav Ivanovich, Head of the Sector for Issues of Economic Legislation Implementation, Department for Issues of Modernisation of Economic Law and Legislation, V.K. Mamutov Institute of Economic and Legal Problems, the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor

Chudyk Nataliya Olehivna, Head of the Theory of Law and Constitutionalism Department, West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Foreign members of the Editorial board

Ewa Katarzyna Czech, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure, University of Bialystok (Poland), Doctor of Law, Professor

Aldona Domanska, Head of Constitutional Law Department, University of Lodz (Poland), Doctor of Law, Professor

Oliver Ruppel, Head of the Research Center for Climate Change Law (ClimLaw), University of Graz (Austria), Doctor of Law, Professor

Hans Schulte-Nölke, Director at the European Legal Studies Institute, University of Osnabrück (Germany), Doctor of Law, Professor

Grega Strban, Head of Labour and Social Law Department, University of Ljubljana (Slovenia), Doctor of Law, Professor

Fryderyk Zoll, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law, Osnabrück University (Germany), Doctor of Law, Professor

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

Добротюк Іван

Хрещення як критерій набуття процесуальної ролі позивача при католицьких трибуналах.....6

Ухач Василь

Міліція в системі правоохоронних органів Західноукраїнської Народної Республіки.....14

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Кім Тарас

Правова природа практики ЄСПЛ.....21

Крамарчук Назар

Адміністративно-правове регулювання в умовах воєнного стану в Україні:
виклики, ризики та напрями удосконалення.....28

Марценко Наталія

Єдність судової практики у світлі наявних правових механізмів,
європейських стандартів та сучасних технологій.....38

Марченко Максим

Адміністративно-правове регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності.....47

Романескул Сергій

Агропромисловий комплекс як об'єкт адміністративно-правового регулювання.....57

Тернавська Вікторія

Організаційно-правові гарантії захисту прав людини у контексті
конституційно-правової політики України.....64

Щепанюк Юрій

Особливості нормативно-правового регулювання статусу адвоката у країнах ЄС.....69

Якимович Яким

Суб'єкти організації виконавчої влади у сучасних країнах Європи.....75

Banakh Serhiy, Holota Nataliia

Legal regulation of artificial intelligence application in anti-money laundering:
analysis of international experience.....82

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Фаріон-Мельник Антоніна, Колесніков Андрій

Особливості правового захисту малозабезпечених сімей в Україні в умовах воєнного стану.....89

Хотинська-Нор Оксана, Стефанчук Марина, Легких Кирило

Участь прокурора у справах про стягнення в дохід держави необгрунтованих активів:
у пошуках функціональної передумови.....101

Lukasevych-Krutnyk Iryna, Krutnyk Roman

Criteria for the application of the principle of reasonableness in contractual
obligations under martial law in Ukraine.....110

**4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

Крушинський Сергій

Застосування технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні:
реалії і перспективи.....117

Літкевич Володимир

Протидія легалізації (відмиванню) доходів в Україні:
етапи становлення національної системи та її складові.....123

Черниш Анна

Роль просодичних характеристик голосу у судових експертизах відео-, звукозапису.....142

Теремецький Владислав

Насильство в сім'ї в Україні: правові, соціальні та цифрові виміри протидії.....148

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI: 10.35774/app2025.03.006
УДК 348.4

Іван Добротюк,
ліценціат східного канонічного права
(*licentiatus in iure canonico orientali*), аудитор
митрополичого трибуналу Тернопільсько-
Зборівської митрополії УГКЦ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1715-6296>

ХРЕЩЕННЯ ЯК КРИТЕРІЙ НАБУТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ РОЛІ ПОЗИВАЧА ПРИ КАТОЛИЦЬКИХ ТРИБУНАЛАХ

У даній статті розглядається питання набуття процесуальної ролі позивача при католицьких трибуналах через призму Тайни Хрещення. Отож тут проаналізовано основні законодавчі приписи, які трактують питання доступу до виміру католицького судочинства. У дослідженні з'ясовано механізм визначення правосильності хрещення осіб, які належать до сумнівних церковних спільнот, а також тих, які належать до сект, що вважають себе християнами. Крім того, тут здійснено порівняльну характеристику законодавства східних католицьких Церков і латинської Церкви щодо аспекту Тайни Хрещення як умови для можливості виступати перед католицьким суддею в якості позивача. Окрема увага звернена на основні елементи, які концептуально вплинули на процес кодифікації законодавства східних католицьких Церков у питанні доступу некатоліків до католицьких трибуналів. В результаті дослідження з'ясовано та висвітлено основний принцип, яким керується сучасне процесуальне католицьке право, а відтак і місце некатоліків у канонічному процесі.

Ключові слова: канонічне право, канонічний процес, процесуальне право католицьких Церков, хрещення, сторона справи, позивач

Dobrotiuk I.

Baptism as a criterion for acquiring the procedural role of a petitioner in catholic courts

This article examines the acquisition of the procedural role of a petitioner in Catholic tribunals through the prism of the Sacrament of Baptism. Therefore, the main legislative provisions that interpret the issue of access to the dimension of Catholic justice are analyzed here. The study clarifies the mechanism for determining the validity of baptism of persons belonging to dubious church communities, as well as those belonging to sects that consider themselves Christians. In addition, a comparative characteristic of the legislation of the Eastern Catholic Churches and the Latin Church regarding the aspect of the Sacrament of Baptism as a condition for the possibility of appearing before a Catholic judge as a petitioner is carried out here. Special attention is paid to the main elements that conceptually influenced the process of codification of the legislation of the Eastern Catholic Churches on the issue of access of non-

© Іван Добротюк, 2025

Catholics to Catholic tribunals. As a result of the study, the main principle that guides modern procedural Catholic law, and therefore the place of non-Catholics in the canonical process, is clarified and highlighted.

*Basically, the prescriptions of Catholic law are designed for and bind only Catholics. Canon law explicitly states that the faithful of Catholic Churches can assert and defend their rights precisely before a competent Catholic tribunal if such a right has been violated or unjustly restricted. Therefore, since it concerns the internal life of the faithful of Catholic Churches, the question arises: can it be affirmed that baptism is the criterion by which canon law determines a person's capacity to acquire the procedural role of a petitioner? After all, modern Catholic canon law in certain cases still regulates relations between Catholics and baptized non-Catholics (e.g., mixed marriages, *communicatio in sacris*, etc.) or between Catholics and unbaptized persons (e.g., dispensation from the impediment of disparity of cult, marital separation, etc.). Thus, if in such individual cases Catholics can deal with non-Catholics, do baptized non-Catholics or unbaptized persons participate in the sphere of Catholic jurisdiction? More precisely, is the absence of baptism an absolute impediment to acquiring the legal capacity to sue in a Catholic court?*

The purpose of the article is to analyze the provisions of modern legislation of the Catholic Churches for the presence of regulations regarding the role of the Sacrament of Baptism in the dimension of ecclesiastical justice, and mainly for the initiation of a canonical process, i.e., whether baptism is the ultimate criterion for a person to acquire the procedural role of a petitioner and appear before a Catholic judge.

The material presented in the article allows us to state that the legislator of the Eastern Catholic Churches and the Latin Church does not use the presence of valid baptism as an absolute criterion and condition for acquiring the procedural role of a petitioner in a Catholic tribunal. It is obvious that a Catholic has a wider range of rights that he can protect in a competent court. However, we have seen that canonical procedural law goes very far beyond the boundaries of confessional affiliation. Thus, the Catholic legislator indeed applies the principle of justice, allowing non-Catholics, baptized and unbaptized, to appeal to a Catholic court when there is a corresponding reason for it.

In this vein, Catholic procedural law does not distinguish between the baptized and the unbaptized, or between a member of one of the Catholic Churches and a baptized non-Catholic. In the context of the canonical process, it is important for the legislator to have a legal relationship with the Catholic Church, because it is precisely legal relations that become a potential support, relying on which a non-Catholic will be able to acquire the procedural role of a petitioner, observing, of course, other necessary conditions that a person must meet in order to have the right and ability to appear in court.

Keywords: *canon law, canonical process, procedural law of the Catholic Churches, baptism, party to the case, petitioner.*

Постановка проблеми. Католицька Церква, будучи напрочуд чисельною спільнотою вірних, організовує свою судову діяльність через заснування трибуналів різних ступенів і інстанцій, котрі повинні служити для її вірних християн майданчиком для відстоювання та захисту їхніх прав, якими вони законно користуються або можуть користуватися в Церкві. В основному приписи католицького законодавства розраховані й зобов'язують тільки католиків. Канонічне право виразно постановляє, що вірні католицьких Церков можуть відстоювати та захищати свої права саме при компетентному католицькому трибуналі, якщо таке право було порушене або несправедливо обмежене. Тому, оскільки мова йде про внутрішнє життя вірних католицьких Церков, постає питання: чи можна ствердити, що хрещення є критерієм, за яким канонічне право визначає здатність особи набувати процесуальної ролі позивача. Адже сучасне католицьке канонічне право в окремих випадках усе-таки регулює відносини між католиками та хрещеними некатоліками (наприклад, мішані подружжя, *communicatio in sacris* тощо) або між католиками та нехрещеними (наприклад, диспенза від перешкоди різниці культу, подружжя сепарація тощо). Таким чином, якщо в таких окремих випадках католики можуть мати справу з некатоліками, чи мають хрещені некатоліки або неохрещені участь у сфері католицького судочинства? А точніше, чи відсутність хрещення є абсолютною перешкодою для здобуття юридичної здатності позиватися до католицького суду?

Метою статті є аналіз приписів сучасного законодавства католицьких Церков на предмет наявності постанов щодо ролі Тайни Хрещення у вимірі церковного судочинства, а головню для ініціації канонічного процесу, тобто чи хрещення становить остаточний критерій для того, щоб особа могла набути процесуальної ролі позивача і виступати перед католицьким суддею.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика ведення судочинства у сфері канонічного права католицьких Церков багаторазово коментувалась католицькими каноністами в різного гатунку монографіях та статтях, серед яких можна виділити найпоширеніші: Помпедда М., Арроба Конде М., Пінто В. П., Йобей Х., Фелічіані Дж., Крістеску Й. Видається неможливим знайти подібні публікації українською мовою; тому в цьому дослідженні використовується література переважно іншомовного походження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні можемо спостерігати досить масштабний розвиток юридичного формулювання правовідносин – чи то на рівні суспільному в конкретній країні, чи то на міжнародному. Зокрема, що стосується судочинства, бачимо, що кожна країна намагається в більшій чи меншій мірі організувати для своїх громадян майданчики з метою відстоювання справедливості. Радія очевидна, адже існують такі людські блага, які можуть бути захищені лише і тільки через застосування такої інституції, як закон, і католицька Церква не є винятком [3, с. 3]. Незважаючи на те що сфера діяльності Церков, які є в єдності з Апостольським Престолом, зводиться здебільшого до суспільної, а не політичної діяльності, Вселенська католицька Церква чи не впродовж усього існування намагається забезпечити вірних-християн відповідним законодавством. На сьогодні католицька Церква, поділена на дві основні гілки, регулює правовідносини між вірними-християнами двома основними законодавчими актами: Кодекс Канонів Східних Церков (ККСЦ) [1] – для східних католицьких Церков, та Кодекс Канонічного Права (ККП) [2] – для латинської Церкви¹.

Як, як зазвичай відбувається у випадку будь-якого іншого основного закону конкретної держави чи спільноти щодо своїх громадян чи учасників, суб'єктами правовідносин ККСЦ є вірні східних католицьких Церков, про що законодавець постановляє вже відразу у першому ж каноні: «Канони цього Кодексу стосуються всіх східних католицьких Церков і тільки їх, хіба що виразно постановляється інше щодо відносин з латинською Церквою» [1, с. 43, кан. 1]². Отож, окреслюючи права та обов'язки вірних-християн, католицький законодавець виразно санкціонує наступне: «Вірні можуть законно відстоювати і боронити права, що їх вони мають у Церкві, на компетентному церковному суді згідно з нормами права» [1, с. 49, кан. 24 §1; 2, с. 35, кан. 221 §1]. Слід пригадати, що в богословському вимірі «вірними» називають тих, «хто через хрещення втілені в Христа, утворюють Божий народ» [1, с. 45, кан. 7 §1; 2, с. 33, кан. 204 §1]. Однак у юридичному вимірі, коли у ККСЦ законодавець вживає термін *christifidelibus*, це позначає всі три категорії вірних, а саме мирян, духовенство та богопосвячених осіб, тобто чернецтво [1, с. 243, кан. 399]³. Таким чином, канон 24 §1 ККСЦ та 221 §1 ККП являються фундаментальною, хоч і загальною, відповіддю законодавця на потребу вірних у належному захисті їхніх прав [4, с. 116], і саме тому, розпочинаючи трактувати систему управління судовою гілкою влади у Церкві, тобто судочинство в загальному (*de iudiciis in genere*), законодавець постановляє, що предметом судочинства, окрім ствердження правових фактів, є також відстоювання або захист прав [1, с. 543, кан. 1055 §1, 1-е; 2, с. 243, кан. 1400 §1, 1-е]. З іншого боку, католицький законодавець розуміє потребу в проголошенні відповідного механізму захисту прав, тобто в упорядкуванні судового канонічного процесу, адже просто проголосити якесь право теоретично недостатньо – його ще потрібно належним чином захистити [5, с. 397–398].

Таке юридичне становище речей дає можливість дійти проміжного висновку, що загальне право східних католицьких Церков та латинської Церкви тісно пов'язує можливість позиватися до католицького суду з наявністю уділеної Тайни Хрещення. Такий принцип видається досить зрозумілим, адже стати членом однієї з католицьких Церков, законно приписатися до неї і набути певних прав особа може через хрещення [1, с. 53–55, канн. 29–30; 2, с. 16, канн. 111 §1–2], а отже набуває і права позиватися до відповідного католицького суду. Проте тут слід зробити два технічні уточнення, де друге впливає з першого. По-перше, йдеться не лише про тих, хто охрестився і відразу був зарахований до числа вірних католиків за конфесійною приналежністю. ККСЦ та ККП передбачають також можливість і для охрещених некатоліків здійснити повне з'єднання з католицькою Церквою і стати її членом [1, с.55, кан.35]⁴. Відтак один раз отримавши правосильне хрещення від некатоліцького служителя, особа може приєднатися до католицької Церкви без повторного хрещення [1, с. 333, кан. 587; 2, с. 143–144, кан. 788], тобто таку особу не потрібно «перехрещувати», як це практикують у деяких східних некатоліцьких Церквах. По-друге, коли говоримо

¹ ККСЦ недовзі після свого проголошення був перекладений українською мовою, тоді як ККП – ні. Тому в цій статті латинський кодекс буде цитуватися мовою оригіналу, тобто латинською.

² Ідентичний припис зустрічаємо також у ККП, кан.1: «*Canones huius Codicis unam Ecclesiam latinam respiciunt*».

³ Цей канон східного кодексу не має свого паралельного відповідника у латинському кодексі, оскільки в останньому поділ вірних на загальні категорії дещо відрізняється. Якщо у ККСЦ вірні діляться на три загальні гілки, тобто мирян, духовенство та богопосвячених осіб, то у ККП є тільки дві категорії вірних: миряни та духовенство. Латинський кодекс не знає такого стану, як *status religiosi*. Отож коли особа в монашестві ще не прийняла Тайни Священства, її слід зараховувати до категорії мирян, а після отримання рукоположення – до духовенства.

⁴ Цей східний канон не має свого відповідника в латинському кодексі, оскільки він трактує збереження традиції та обряду серед різноманіття східних Церков *sui iuris*, що є чужим для розуміння латинського права. ККСЦ, кан. 35: «Охрещені некатоліки, згодні на повне з'єднання з католицькою Церквою, повинні повсюдно зберігати власний обряд, шанувати його і в міру сил його дотримуватись, тому вони повинні бути приписані до Церкви свого права того самого обряду із збереженням права звертатися до Апостольського Престолу в окремих випадках осіб, спільнот і країн».

про правосильне хрещення, то маються на увазі особи, охрещені як у східних некатолицьких Церквах – тобто, так звані «православні», – так і в Церквах та церковних спільнотах Заходу, тобто в протестантських рухах, де уділяють правосильне хрещення. Отож правосильним є те хрещення, яке уділене особі в ім'я Пресвятої Трійці, тобто «в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа» [6, с. 40]. До прикладу, свідки єгови також звершують хрещення «в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа», але проблема полягає в тому, що їхнє вчення про Ісуса як другу Особу Божу та Святого Духа як третю Особу Божу має єретичні елементи [7]. Для свідків єгови Ісус Христос не є Богом, як це вчить традиційна біблійна концепція, тому, згідно з формою, їхнє хрещення має зовнішню християнську властивість, але є повністю хибним у своїй суті. Тому коли така особа хоче об'єднатися з католицькою Церквою, її хрещення в сектантській спільноті слід вважати недійсним і охрестити. Хіба що ця особа раніше отримала правосильне хрещення чи то в католицькій Церкві, чи в іншій Церкві або церковній спільноті.

Отож, викладений вище матеріал дозволяє нам стверджувати, що хрещення не завжди є синонімом терміна «католик», тобто не кожен охрещений є католиком за конфесійною приналежністю, а тому не можна ототожнювати ці два поняття. Тут ми побачили, що ККСЦ та ККП декларують наявність фундаментальних прав лише для вірних християн, які є членами східних католицьких Церков та латинської Церкви. Відтак католики східної та західної традиції можуть, хоч і не зобов'язані, захищати ці свої права при компетентному церковному трибуналі. Поки що такий стан речей виключає будь-яку можливість звернення хрещених некатоліків до католицького суду з проханням про захист якогось фундаментального права, адже логічно, що католицьке законодавство діє лише на католиків і не може, до прикладу, зобов'язувати вірних православних Церков. Тим не менше, попередньо ми вже згадували, що церковний суд є не лише майданчиком для захисту та відстоювання своїх прав, але також і форумом для встановлення якогось юридичного факту. Власне цей другий аспект потрібно дослідити більш детально через призму теми даного дослідження.

Процесуальне право католицьких Церков умовно поділене на дві частини: статичну та динамічну. Наразі нас цікавить саме статична частина, де законодавець виділяє цілий розділ на врегулювання питання здатності виступати у суді позивача та відповідача⁵. Як східний, так і західний кодекси в першому каноні розділу *De actore e de parte conventa* постановляють, що «Кожний, як хрещений, так і неоохрещений, може виступати перед судом; а відповідач згідно з приписами закону повинен відповідати» [1, с. 577, кан. 1134; 2, с. 256, кан. 1476]. Це дещо виходить за рамки звичного розуміння порядку речей, оскільки в сфері церковного права ще можна було б зрозуміти, коли б мова йшла про хрещених некатоліків, а тут мова йде про нехрещених (*sive baptizatus sive non baptizatus*), і взагалі нічого не згадується про католицьку приналежність у конфесійному плані. Незважаючи на те, що цей припис здається створює певне внутрішнє протиріччя в католицькому законодавстві, у будь-якому випадку необхідно зробити вимушені уточнення, адже неправильне трактування концепції *personam standi in iudicio* у контексті Тайни Хрещення, тобто якщо особі бракуватиме юридичної здатності виступати у суді, тоді остаточний вирок буде позначений вадою недійсності [1, с. 643, кан. 1303 §1, 5°].

Насправді цей припис сучасного католицького законодавства про хрещення є новим, оскільки його відповідника не знаходимо в попередньому законодавстві. Новизна спрямована якраз на те, що тепер хрещення, а головне приналежність до католицької спільноти конфесійно, не є абсолютним критерієм набуття процесуальної ролі позивача. Попереднє законодавство східних католицьких Церков, яке діяло від 1950 до 1991 року, та латинської Церкви, яке діяло з 1917 до 1983 року, приписувало, що тільки католики могли позиватися до католицького суду і просити про відновлення справедливості [8, с. 40, кан. 161; 9, с. 144; 19, с. 474, кан. 1646]. Проте навіть якщо католицький законодавець раніше виразно нічого не згадував про некатоліків, цей порядок речей не був остаточний, адже за певних обставин некатоліки також могли звертатися до католицького суду. Однак слід зазначити, що така процедура не була зовсім швидкою у виконанні. По-перше, у сфері подружнього права постановлялося, що оскаржувати подружжя у недійсності могли самі подруги [8, с. 102, кан. 478 §1, 1°; 19, с. 547, кан. 1971 §1, 1°]. Попередні приписи канонічного права передбачали надання диспенз від перешкоди різниці культу, а це дає можливість стверджувати, що під категорію подругів (*coniuges*) потрапляли як охрещені некатоліки, так і неоохрещені⁶. По-друге, навіть

⁵ Структура змісту ККСЦ: Титул XXIV: Судочинство взагалі → Глава VII: Позивач і відповідач; структура змісту ККП: Liber VII: De processibus → Pars I: De iudiciis in genere → Titulus IV: De partibus in causa → Caput I: De actore e de parte conventa.

⁶ Не можна ствердити, що попереднє законодавство латинської Церкви та східних католицьких Церков виразно визнавало інституцію мішаних подруг у такій мірі, як про це чітко говорить сучасне законодавство, присвячуючи цій темі окремі виділені статті та розділ (див. ККСЦ, канн. 813–816: «Art. IV De matrimoniis mixtis»; ККП, канн. 1124–1129: «Caput VI. De matrimoniis mixtis»), чим явно відрізнило заборону мішаного подружжя (дозволеність) від перешкоди різниці культу (правосильність). Хоча СА та ККП 1917 року й вживають термін

якщо некатолік хотів оскаржити дійсність свого подружжя з католиком при католицькому трибуналі, статусу «подруга» було недостатньо. Юридично довівши своє право оскаржувати Тайну Подружжя в правосильності, подруг некатолік повинен був отримати ще додатковий на це дозвіл від *Sacra Congregatione Sancti Officii* (SCSO) [8, с. 102, кан. 478 §3]⁷.

Джерелом походження цього східного законодавчого припису став випадок, який відбувся у 1928 р., коли перед SCSO постав *dubium*, чи у подружніх справах можуть виступати в ролі позивача некатоліки (*acatholicus*), незалежно від того, охрещені вони чи ні [10, номер 814, колона 930]. Відповідь на сумнів була негативною. Однак в кінці було додано, що тільки з особливих причин некатолік може набути процесуальної ролі позивача при католицькому трибуналі. У подальшому такий розвиток юридичної думки знайшов своє відображення в документах Другого Ватиканського Собору, який у декреті про єдність християн називає хрещених некатоліків братами, хоч і сепарованими. [11, параграф 3]. Опісля, перед папською комісією з питань тлумачення декретів Другого Ватиканського Собору поставили запитання, чи з огляду на попередньо проголошені документи залишається потреба в тому, щоб брати дозвіл від SCSO для некатоліків, щоб вони могли позиватися до суду, тобто набувати процесуальної ролі позивача у подружніх справах. 8 січня 1973 року була подана наступна відповідь: «negative, seu amplius non vigere» [12]. Отож для некатоліків, *sive baptizati sive non baptizati*, процедура доступу до католицьких трибуналів була значно спрощена; відтак, щоб набути процесуальної ролі позивача, вистачало лише надати свідоцтво чи документ у будь-якій іншій формі, який би свідчив про укладення Тайни Подружжя, яке ця особа хоче оскаржувати в дійсності.

На сьогодні чинні ККСЦ та ККП не звужують процесуальні можливості некатоліків лише до подружніх процесів, оскільки постановляють загалом: «*potest in iudicio agere*» [1, с. 577, кан. 1134; 2, с. 256, кан. 1476]. Відтак залишається з'ясувати, чи справді намір законодавця (*mens legislatoris*) тут такий, щоб вийти за рамки лише подружнього процесу. Насправді серед канонів ККСЦ та ККП ми не знаходили інших паралельних місць, які б могли пролити світло на це питання. Католицький законодавець постановляє, що «Закони слід розуміти за прямим значенням слів, яке розглядається у тексті і контексті» [1, с. 727, кан. 1499; 2, с.3, кан. 17]. Чіткої заборони позиватися некатолікам до церковного суду, наприклад за певних обставин, у східному та західному кодексах ми також не знаходимо, отже такий варіант є цілком реальний. Але тоді постає питання щодо обсягу повноважень некатоліка. Іншими словами, чи некатолік здатен ставити перед католицьким суддею такі ж самі вимоги, як і католик? Відповідь буде і «так», і «ні». «Ні» – це тому, що некатолік, а тим паче якщо мова йде про неоохрещену особу, не володіє тією ж самою сумою прав, що й католик, у світлі чинного католицького законодавства. Коли говоримо про «так», то тут є певна міра. Професор Даніель В. коментує це місце таким чином: оскільки факт наявності правосильного хрещення не є тепер абсолютною умовою, щоб могли позиватися до католицького суду, тоді таким абсолютним критерієм стає існування юридичних зв'язків між некатоліком та конкретно католицькою структурою, яка зобов'язалася тим чи іншим чином перед тією особою [13, с. 2116]. У іншому випадку некатолік може позиватися до католицького суду тоді, коли якась церковна влада чи церковна інституція пошкодила його добре ім'я, тобто репутацію [13, с. 2116].

Отож бачимо, що законодавець католицьких Церков чітко й виразно дозволяє некатолікам, хрещеним чи ні, позиватися до католицького трибуналу. Як слушно зауважує Помпедда М., вираз *quilibet potest in iudicio agere* сформульований настільки різко, що не залишається жодного сумніву щодо скасування всіх обмежень попереднього законодавства, пов'язаних із Тайнством Хрещення в контексті процесуального права [14, с. 55]. Однак коли хрещення не є обов'язковим критерієм, які тоді мають бути інші концептуальні характеристики, за якими можна було б визначити, чи некатолік здатен виступати в католицькому суді? Насправді тут думки каноністів дещо розходяться, але не щодо суті, а радше щодо поділу і термінології. Таким чином професор Арроба Конде М. виділяє дві основні складові процесуальної здатності: юридична здатність (*capacitas iuridica*), яка в загальному передбачає можливість користування якимось правом, захищаючи його, та процесуальна здатність (*capacitas standi in iudicio*), яка дозволяє особисто користуватися

«mixtis nuptiis» (CA, кан. 61; ККП/1917, кан. 1071) та говорять про подружжя між двома охрещеними, де одна сторона є католиком, а інша – записана до еретичної секти чи є схизматиком (див. CA, кан. 50; ККП/1917, кан. 1060), чітке юридичне виокремлення мішаних подруж від перешкоди різниці культу становить новинку для сучасного католицького законодавства як східного, так і західного. Більш детально про це див. Sabbarese L., Lorusso L. Sposarsi in Chiesa. Il diritto matrimoniale in Oriente e in Occidente. Bologna. 2018. С.85-100; Prader J. Il matrimonio in oriente e in occidente. Rome. 20032. С.152-153; Prader J. De iure quo regitur matrimonium baptizatorum acatholicorum: ius conditum et ius condendum. Periodica. 1978. № 67. С.127-143.

⁷ Цей канон попереднього східного законодавства не мав відповідника в попередньому латинському законодавстві. Це зумовлене хронологічною властивістю. Сумнів, поставлений перед SCSO, виник у 1928 році саме через іасуна в ККП 1917 року. Тому попереднє східне законодавство про канонічні процеси, проголошене 1950 року, уже врахувало цю канонічну практику і містило відповідний припис, тобто CA, кан.478 §3.

правами саме у процесуальному вимірі [15, с. 177]. Пінто П. В. у свою чергу виділяє аж чотири критерії, за якими можна визначити, чи особа виявляється здатною виступати у суді, а саме: (1) особа повинна бути здатною до виконання звичайних людських актів; (2) особа повинна мати юридичну здатність (*capacitas iuridica*), тобто бути суб'єктом юридичних прав та обов'язків; (3) особа повинна бути здатною виконувати певні юридичні акти; (4) особа повинна володіти здатністю виступати у суді (*capacitas standi iudicio*) особисто або через уповноважену особу [16, с. 192]. Йобей Х., натомість, виділяє три рівні юридичної позиції: юридична здатність виступати у суді (*capacitas in iudicio agere*), здатність бути суб'єктом процесу (*capacitas in iudicio stare*) та *capacitas postulandi* [17, с. 186–187]. Річчіарді Дж. використовує наступну термінологію: юридична здатність, здатність бути стороною справи (*capacità di essere parte*), а відтак стверджує, що умовами для набуття процесуальної ролі є процесуальна здатність, процесуальна легітимація та процесуальна постуляція [18, с. 154–155, виноски 1, 2]⁸.

Висновки. Поданий вище матеріал дозволяє ствердити, що законодавець східних католицьких церков та латинської Церкви не використовує наявність правосильного хрещення як абсолютний критерій та умову для набуття процесуальної ролі позивача при католицькому трибуналі. Очевидно, що католик має ширший спектр прав, які може захищати в компетентному суді. Проте ми побачили, що канонічне процесуальне право виходить дуже далеко за межі конфесійної приналежності. Таким чином католицький законодавець і справді застосовує принцип справедливості, дозволяючи некатолікам, хрещеним та нехрещеним, звертатися до католицького суду, коли на це існує відповідна підстава. Тому критерій для набуття процесуальної ролі позивача при католицькому трибуналі є подвійним: по-перше, некатолік повинен мати беззаперечний доказ правовідносин із католицькою особою, чи то фізичною, чи то юридичною; по-друге, особа, яка евентуально виступатиме у ролі відповідача, повинна мати здатність виступати в католицькому суді.

У такому ключі католицьке процесуальне право не розрізняє між хрещеним та нехрещеним або між членом однієї з католицьких Церков та хрещеним некатоліком, акцент, натомість, ставиться на наявність правовідносин та суб'єктності особи. Іншими словами, у контексті канонічного процесу для законодавця важливо мати юридичний стосунок із католицькою Церквою, адже саме правові відносини стають потенційною опорою, спираючись на яку некатолік зможе набути процесуальної ролі позивача, дотримуючись, звісно, інших необхідних умов, яким має відповідати особа, щоб мати право і здатність виступати в суді.

Список використаних джерел

1. Іван Павло II. Кодекс Канонів Східних Церков (латино-українське видання). Рим. 1993.
2. Ioannes Paullus II. Codex Iuris Canonici. *Acta Apostolicae Sedis*. 1983. № 75 pars II. С.1–317.
3. Finis J. Natural Law and Natural Rights. New York. 1980.
4. Feliciani G., Cristescu I. Rights and Obligations of the Christian Faithful (cc.7-26). *A Guide to the Eastern Code. A Commentary on the Code of Canons of the Eastern Churches*. Rome. 2020. С. 101–120.
5. Mirabelli C. La protezione giuridica dei diritti fondamentali. *I Diritti Fondamentali del Cristiano nella Chiesa e nella Società. Atti del IV Congresso Internazionale di Diritto Canonico. Fribourg (Suisse) 6-11.X.1980*. Fribourg. 1981. С. 397–418.
6. Чин Хрещення. *Требник. Видання верховного архієпископа Української Греко-Католицької Церкви*. Львів. 2001. С. 33–40.
7. Should I Dedicate My Life to God and Be Baptized?. URL: <https://www.jw.org/en/library/books/bible-study/what-is-baptism/> (дата звернення: 28.11.2024).
8. Pius XII. Littera apostolica motu proprio data *Sollicitudinem nostram* (6 iuanuarii 1950). *Acta Apostolicae Sedis*. 1950. № 42. С. 5–120.
9. Blat A. Commentarium textus Codicis Iuris Canonici. De processibus. Romae. 1927.
10. Ochoa X. *Leges Ecclesiae post Codicem Iuris Canonici editae. Tomus primus. Leges annis 1917–1941 ediate*. Romae 1966.
11. Concilium Vaticanum II. Decretum de oecumenismo Unitatis reintegratio. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Bologna. 2002. С. 908–920.
12. Pontificia Commissio Decretis Concilii Vaticani II Interpretandis. Responsum ad propositum dubium (de iure accusandi matrimonium). *Acta Apostolicae Sedis*. 1973. № 65. С. 59.
13. Daniel W. The contentious trial. *A Practical Commentary to the Code of Canons of the Eastern Churches. Volume II*. Montréal. 2019. С. 2169–2374.

⁸ Див. сс.154-155 та виноски 1, 2. Монсіньйор Річчіарді у своїй статті слідує та посилається на термінологію, яку вживав у свій час кардинал Франческо Роберті: Roberti F., De processibus. Tomus primus. De actione. De praesuppositis processus et sententiae. De merito. Romae. 1941. 2-ге вид. С. 501–547 та С. 588–592.

14. Pompedda M.F., Studi di diritto processuale. Milano. 1995.
15. Arroba Conde M., Diritto processuale canonico. Roma. 2001.
16. Pinto P.V., I processi nel Codice di Diritto Canonico. Commento sistematico al Lib.VII. Città del Vaticano. 1993.
17. Llobell J., Lo «ius postulandi» e i patroni. *Il processo matrimoniale canonico*, Città del Vaticano. 1988. C. 185–202.
18. Ricciardi G., La costituzione del curatore processuale. *Il processo matrimoniale canonico*. Città del Vaticano. 1988. C. 153–184.
19. Benedictus XV. Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Civitate Vaticani. 1918.

References

1. Ivan Pavlo II (1993). *Kodeks Kanoniv Schidnych Tserkov (latyno-ukrainske vydania) [John Paul II. The Code of the Canons of the Eastern Churches (latin-ukrainian edition)]*. Rome [in Ukrainian].
2. Ioannes Paulus II (1983). Codex Iuris Canonici. *Acta Apostolicae Sedis*. pars II. [John Paul II. Code of the Canon Law. *Acts of the Apostolic See*. Second part]. Vatican City [in Latin].
3. Finis, J. (1980). *Natural Law and Natural Rights [Natural Law and Natural Rights]*. New York [in English].
4. Feliciani, G., Cristescu I. (2020). *Rights and Obligations of the Christian Faithful (cc.7-26). A Guide to the Eastern Code. A Commentary on the Code of Canons of the Eastern Churches [Rights and Obligations of the Christian Faithful (canons 7-26). A Guide to the Eastern Code. A Commentary on the Code of Canons of the Eastern Churches]*. Rome. [in English].
5. Mirabelli, C. (1981). *La protezione giuridica dei diritti fondamentali. I Diritti Fondamentali del Cristiano nella Chiesa e nella Società. Atti del IV Congresso Internazionale di Diritto Canonico. Fribourg (Suisse) 6-11.X.1980 [The legal protection of fundamental rights. Fundamental Rights of Christians in the Church and in Society. Proceedings of the Fourth International Congress of Canon Law. Fribourg, Switzerland, 6–11 October 1980]*. Fribourg [in Italian].
6. Chyn Khreschenia (2001). *Trebnyk. Vydania verkhovnoho arkhiepyskopa Ukrainskoi Khreko-Katolytskoi Tserkvy [Baptism ceremony. Trebnyk. Publication of the Major Archbishop of the Ukrainian Greek Catholic Church]*. Lviv [in Ukrainian].
7. *Should I Dedicate My Life to God and Be Baptized? [Should I Dedicate My Life to God and Be Baptized?]*. Retrieved from <https://www.jw.org/en/library/books/bible-study/what-is-baptism/> [in English].
8. Pius XII (1950). Littera apostolica motu proprio data *Sollicitudinem nostram* (6 iuanuarii 1950). *Acta Apostolicae Sedis* [Pius XII. Apostolic letter edited in form of motu proprio *Our concern* (6 January 1950). *Acts of the Apostolic See*]. Vatican City [in Latin].
9. Blat, A. (1927). *Commentarium textus Codicis Iuris Canonici. De processibus [The Commentary of the Code of Canon Law. The processes]*. Rome [in Latin].
10. Ochoa, X. (1966). *Leges Ecclesiae post Codicem Iuris Canonici editae. Tomus primus. Leges annis 1917-1941 ediate [The Church's laws after the Code of the Canon Law. First volume. The laws of years 1917-1941]*. Rome [in Latin].
11. *Concilium Vaticanum II. Decretum de oecumenismo Unitatis redintegratio. Conciliorum Oecumenicorum Decreta [The decree on ecumenism Restoration of unity. The decrees of the Universal Councils]*. Bologna [in Latin].
12. Pontificia Commissio Decretis Concilii Vaticani II Interpretandis (1973). Responsum ad propositum dubium (de iure accusandi matrimonium). *Acta Apostolicae Sedis* [Pontifical Commission for the Interpretation of the Decrees of the Second Vatican Council. The answer to the proposed doubt (on the right to accuse marriage). *Acts of the Apostolic See*]. Vatican City [in Latin].
13. Daniel, W. (2019). *The contentious trial. A Practical Commentary to the Code of Canons of the Eastern Churches [The contentious trial. A Practical Commentary to the Code of Canons of the Eastern Churches]*. Montréal [in English].
14. Pompedda, M. F. (1995). *Studi di diritto processuale [Procedural law studies]*. Milan [in Italian].
15. Arroba Conde, M. (2001). *Diritto processuale canonico [Canon procedural law]*. Rome [in Italian].
16. Pinto, P. V. (1993). *I processi nel Codice di Diritto Canonico. Commento sistematico al Lib.VII [Processes in the Code of Canon Law. A Systematic Commentary on Book VII]*. Città del Vaticano [in Italian].

17. Llobell, J. (1988). Lo «ius postulandi» e i patroni. Il processo matrimoniale canonico [The «ius postulandi» and the patrons. The canonical marriage process]. *Città del Vaticano*, 185-202 [in Italian].
18. Ricciardi G. (1988). La costituzione del curatore processuale. Il processo matrimoniale canonico [The appointment of the procedural curator. The canonical marriage process]. *Città del Vaticano*, 153-184 [in Italian].
19. Benedictus XV. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* [Code of Canon Law promulgated by Pope Benedict XV by order of Pope Pius X]. Vatican City [in Latin].

Стаття надійшла 25.08.2025

Стаття прийнята до друку 25.09.2025

Василь Ухач,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та
конституціоналізму
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

МІЛІЦІЯ В СИСТЕМІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

*Метою статті є дослідження процесу формування, організаційної розбудови, місця та ролі міліції в системі органів захисту правопорядку Західноукраїнської Народної Республіки у період з листопада 1918 р. по червень 1919 р. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Застосовані методи аналізу та синтезу, узагальнення дозволили дослідити процеси формування, регіональних особливостей діяльності, значення міліції як структурної складової в системі органів охорони суспільного порядку ЗУНР. Історико-порівняльний метод сприяв здійсненню порівняльного аналізу формування міліції ЗУНР з законодавчим регулюванням діяльності міліції «першої» УНР, процесами формування правоохоронних структур Австро-Угорщини. **Наукова новизна.** На основі опублікованих джерел, новітніх історіографічних досліджень проаналізовано процеси становлення, діяльності, ролі міліції в системі правоохоронних органів ЗУНР в період з листопада 1918 р. по червень 1919 р. **Результати дослідження** свідчать, по-перше, процес становлення та розбудови правоохоронних органів носив продуманий, системний характер і проходив паралельно із процесами розбудови системи органів державної влади, судової реформи ЗУНР; по-друге, аналіз документів дозволяє стверджувати про відсутність законодавчого унормування діяльності міліції, у порівнянні з державною жандармерією, що вплинуло на процеси її формування, організаційної розбудови та системної ефективної діяльності; по-третє, попри поліфонію підходів щодо назви, регіональної специфіки формування, міліцію слід розглядати як громадський орган, яка поряд із жандармерією, була покликана забезпечувати охорону громадського порядку.*

Ключові слова: Західноукраїнська Народна Республіка, Державний Секретаріат, правоохоронні органи, міліція, державна жандармерія.

Бібл.: 20

Ukhach V.

Police in the System of Law Enforcement Agencies of the Western Ukrainian People's Republic

*The purpose of this article is to analyze the process of formation, organizational development, place, and role of the police within the system of law enforcement agencies of the Western Ukrainian People's Republic (WUPR) during the period from November 1918 to June 1919. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificness, objectivity, and systemic analysis. The methods of analysis, synthesis, and generalization applied in the study made it possible to investigate the processes of formation, the regional specificities of activity, and the significance of the police as a structural component within the system of social order protection of the WUPR. The historical-comparative method facilitated a comparative analysis of the establishment of the WUPR police with the legislative regulation of police activity in the "first" Ukrainian People's Republic, as well as with the processes of law enforcement development in Austria-Hungary. **Scientific novelty.** Based on published sources and recent historiographic research, the article examines the processes of the establishment, functioning, and role of the police in the system of law enforcement bodies of the WUPR in the period from November 1918 to June 1919. **Research findings** indicate, firstly, that the process of establishing and developing law enforcement bodies was deliberate, systematic, and carried out in parallel with the development of the state administration system and judicial reform of the WUPR. Secondly, document analysis shows the absence of legislative regulation of police activity, in contrast to the state gendarmerie, which significantly influenced the processes of its formation, organizational development, and systemic effectiveness. Thirdly, despite the diversity of approaches regarding its designation and the regional specificities of its formation, the police should be regarded as a public body which, alongside the gendarmerie, was entrusted with ensuring the protection of public order.*

Keywords: Western Ukrainian People's Republic, State Secretariat, law enforcement agencies, police, state gendarmerie.

© Василь Ухач, 2025

Постановка проблеми. Національне відродження українства у 20-х роках ХХ ст. зумовлене, насамперед крахом Російської та Австро-Угорської імперій, відкривало перспективи відродження Української держави. Пройдений шлях українськими державними інституціями «першої» та «другої» Української Народної Республіки (далі – УНР), Української держави Павла Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) вирізнявся суттєвими особливостями протікання процесів розбудови національної держави на кожному з періодів і є цінним історико-правовим досвідом при плануванні програми стратегії розбудови України в умовах безкомпромісної боротьби з одвічним ворогом – московією/росією.

Листопадові події 1918 року започаткували для українців західних земель України національно-демократичні процеси постання та розбудови власної держави. Об'єктивне висвітлення тих чи інших аспектів у програмі розбудови Західноукраїнської Народної Республіки (з 22 січня 1919 р. – ЗО УНР) передбачає врахування етапів (у контексті нашого дослідження предметом наукового аналізу стануть події періоду листопада 1918 р. – червня 1919 р. – В. У.), кожному з яких будуть притаманні специфічні риси, методи та засоби протікання державотворчих процесів. Процеси державотворення ЗУНР мали продуманий, послідовний, законодавчо унормований характер на кожному з цих етапів, а їх практичне втілення у тодішніх умовах мало свої характерні риси [1, с. 241].

Аналіз документальних джерел дає підстави резюмувати, що попри безперервне ведення воєнних дій державним інституціям ЗУНР у цілому вдалося започаткувати і розбудувати достатньо ефективні правоохоронні органи, структурним сегментом у системі яких була і міліція, яка, безперечно, із ключовим органом – державною жандармерією, мала забезпечувати «[...] дієвий механізм протидії злочинності та охорони громадського порядку в складних умовах тогочасних державотворчих процесів» [2, с. 207].

Таким чином, попри умови воєнного стану, державним інституціям України важливо продовжити напрацювання подальших шляхів удосконалення системи органів правопорядку, що безумовно актуалізовує потребу врахування історичного досвіду формування, генези, значення діяльності, зокрема, міліції Західноукраїнської Народної Республіки, як структурної складової в системі органів охорони суспільного порядку Республіки галичан, з метою формування стійких державно-правових тенденцій в умовах сьогодення, врахування історико-правового досвіду та уроків минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування, діяльності органів правопорядку ЗУНР/ЗО УНР присвячували свої дослідження такі науковці як В. Великочий, О. Вівчаренко, П. Гай-Нижник, А. Грубінко, Ю. Даниленко, М. Дзіковський, М. Мацькевич, В. Ортинський, В. Прус, О. Павлишин, Л. Луцький, В. Сідак, Б. Тищик, І. Терлюк, Д. Футулійчук, О. Шкуратенко та ін. [3]. Водночас, попри достатньо представницьку сучасну історіографію, проблемі формування та діяльності міліції у системі органів охорони суспільного порядку ЗУНР, не приділено жодної окремої публікації, а тому практично у всіх дослідженнях міліції відведено фрагментарну увагу, а її діяльність здебільшого аналізується у контексті функціонування інституту державної жандармерії.

Суттєвою перевагою для дослідників є уведення в науковий обіг збірників документів і матеріалів з історії ЗУНР у 1918-1923, де, зокрема, наявні джерела з становлення та розбудови органів правопорядку [4], бібліографічних покажчиків [5], матеріалів міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій з історії державо- та правотворення ЗУНР [6].

Вагома джерелознавча робота проведена івано-франківським дослідником В. Великочием, де вперше в історіографії цілісно представлено комплекс джерел до вивчення державо- та правотворчих процесів у ЗУНР. В. Великочием подано класифікацію джерел, здійснено верифікацію уже знаних науковій спільноті документів та уведено в науковий обіг нові джерела, з-поміж яких цінні документи, які висвітлюють процес формування міліції як складової ланки у системі органів правопорядку ЗУНР [1]. До ґрунтовних досліджень слід віднести монографічну працю В. Сідака, базовану на документах численних архівів, де попри концентрацію автором уваги на діяльності національних спецслужб у період 1917-1921 рр., приділена увага й органам охорони суспільного порядку [7].

Зусиллями науковців Західноукраїнського національного університету у 2021 році вийшов у світ підручник з історії правоохоронних органів України з найдавніших часів до сьогодення, де заявленій науковій темі приділена певна увага [8].

У цілому визначальними рисами сучасної історіографії є акцентування уваги науковцями на інституті державної жандармерії, фрагментарність та компілятивний характер у висвітленні діяльності міліції, поліфонія підходів у термінологічному її визначенні, кількісному складі, що обумовлює потребу як верифікації окремих підходів так і подальших системних джерелознавчих досліджень.

Мета статті. Дослідити процес формування, організаційної розбудови, місця та ролі міліції в системі органів захисту правопорядку Західноукраїнської Народної Республіки у період з листопада 1918 р. по червень 1919 р. Окреслена мета дозволила сформулювати наступні дослідницькі завдання: дослідити особливості процесу формування міліції в регіональному розрізі у контексті формування органів місцевої влади ЗУНР; розкрити взаємодію з державною жандармерією; проаналізувати підходи до назви, кількісного складу міліції, ролі в системі органів охорони суспільного порядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення органів охорони суспільного порядку молодій Республіці започаткував Листопадовий зрив 1918 р., що зумовив необхідність не тільки оперативного налагодження державного життя як в центрі, так і на місцях, у вкрай складних умовах ведення польсько-української війни, труднощів політичного, соціально-економічного життя, але й потребу термінової розбудови органів охорони внутрішньої та зовнішньої безпеки держави.

Українське політичне керівництво наказувало місцевим політичним провідникам негайно перебрати у свої руки всі державні установи, зокрема й жандармерію. У своїх перших відозвах Українська Національна Рада (далі – УНРада) закликала місцевих політичних провідників негайно очолити процес розбудови державного життя та забезпечити громадську безпеку та спокій [9, с. 4]. Очільники УНРади підпорядковували собі «всіх жовнірів української народності», які мали терміново стати на захист Республіки [10, с. 99; 9, с. 183]. Правоохоронні структури паралельно формувалися із становленням системи цивільного та військового судочинства в ЗУНР [1, с. 199]. Підтвердженням цьому є звіти представників регіональної влади, які свідчать про самоврядну активність місцевих громад в забезпеченні правопорядку. Ось як сотник І. Козак описував ці процеси: «Під час перевороту 1 листопада 1918 р. розоружено всі станиці жандармерії. Видячи однак необхідність сторожі безпеки, *утворено в кожній місцевості т. зв. міліцію, зложеною з добровольців* (тут і надалі курсив наш – В. У.) [...]. В місцевостях, де перед переворотом були приділені жандарми-українці, перебрали вони *організацію міліції* [...]. Однак їх у Східній Галичині було ще замало. Тому *міліція здебільшого рекрутувалась з людей, які не мали до сеї переважної служби ніякої кваліфікації*. Се спонукало повітові центри негайно взятися за організацію правильної сторожі безпеки. В кількох повітах завдання се перебрали добровільно старшини-чужинці (головно німці), бувші австрійські відділові команданти. Се були однак виїмкові випадки, так, що до прибуття старшин-українців припала організаційна праця передусім старшим старшинам жандармерії української народності, які служили у Східній Галичині [...] або вспіли були вже в перших днях вернути домів з чужини» [11, с. 184–185].

Процес становлення та розбудови органів охорони суспільного порядку міститься в документах, де йдеться про хід процесу становлення влади Української держави в західних землях у листопаді 1918 р. Так, у повідомленні Радехівської військової команди УНРаді про ситуацію в повіті від 16 листопада 1918 р. зазначалося: «Загально повітової жандармерії як також і *міліції* ще не визначено [...]. Жандармерію для повіту організовує на разі повітовий комендант. Она складається з бувших жандармів Українського нашого повіту і жовнірів, котрі мають вишкіл жандармський; наразі їх число доходить до 25 осіб» [1, с. 201–202]. Аналіз документів дозволяє говорити, що процес формування міліції розглядався як *складова органів охорони суспільного порядку і відбувався паралельно із розбудовою інституту державної жандармерії*. Так, представник УНРади О. Максим'юк аналізуючи події у Бірському повіті від 8 листопада 1918 р. зазначав, що «*жандармерія переводить організацію міліції в повіті*» [1, с. 202]. Військовий комендант в Стоянові Радехівського повіту Ю. Жмур звітував УНРаді, що «[...] *початково в цьому містечку була організована місцева міліція, яка переняла [...] весь матеріал від місцевих команд бувшої австрійської армії, розоружила їх і відослала чужинців через Сокаль до домів, відтак приступила до організації місцевих осередків жандармерії*» [1, с. 202].

Слід наголосити на відсутності, у порівнянні із державною жандармерією, нормативно-правового акту (-тів), прийнятого вищими органами влади та управління ЗУНР, яким би регулювався правовий статус міліції. Для порівняння, за часів Української Центральної Ради процес формування структур міліції був унормований, попри те, що здебільшого використовувалися зі змінами і доповненнями нормативні акти Тимчасового уряду (Постанова «Про заснування міліції» (14 березня 1917 р.), циркуляри МВС Тимчасового уряду щодо комплектування органів міліції («Про прийняття колишніх чинів на службу в міліцію» від 15 березня 1917 р. та «Про осіб, які можуть увійти до складу міліції» від 22 березня 1917 р.) [8, с. 152]. За твердженням В. Великочия такого документа в архівах не віднайдено. Інформаційні повідомлення місцевих керівників про встановлення влади УНРади в повітах краю у листопаді 1918 р. вказують на те, що «формування органів міліції на місцях відбувалося під керівництвом адміністративних органів та регулювалось ними» [1, с. 202–203].

Відсутність законодавчого унормування діяльності міліції, спричинило поліфонію різноманітних назв цієї правоохоронної структури у системі органів захисту суспільного порядку ЗУНР/ЗО УНР. На думку дослідника В. Великочия у більшості документів вказана назва міліція з чіткою вказівкою на її статус: повітова, міська, сільська, господарська тощо [1, с. 203]. Так, у одному з документів про хід листопадових 1918 р. подій у Городоцькому повіті йдеться: «В кождім селі зорганізована *господарська міліція*» [12, с. 224–225]. У звіті Зборівського повітового комісара Наливайка УНРаді від 9 листопада 1918 р. про становище в місті Поморяни йшлося: «*Організація міліції поділяється на повітову, міську і сільську*» [13, с. 210]. Повітовий комісар Підгаєччини Осип Танчаковський у звіті від 9 листопада 1918 р. УНРаді резюмує, що у цій місцевості міліція формувалася під безпосереднім керівництвом громадських комісарів як «озброєні нічні варти» [1, с. 203]. Очевидно, що у розбудові міліції відчутним був вплив досвіду функціонування поліції періоду Австро-Угорської імперії, де австрійська влада не обмежувалася одним вектором діяльності поліції, а застосовувала принцип *спеціалізації в побудові системи її органів*. Це знайшло свій прояв в утворенні та функціонуванні на теренах Галичини спеціалізованих підрозділів поліції, зокрема шляхової, військової, польової, санітарної, торгової поліція та ін. Позитивом у застосуванні такого підходу було забезпечення, на достатньо високому рівні, правопорядку та стану законності в західних землях України. Негативні наслідки виражались, насамперед, «[...] у діяльності політичної поліції, що перешкоджала реалізації демократичних принципів, задекларованих в австрійському законодавстві» [8, с. 135]. Науковець М. Луцький оперує терміном «народна міліція», вказуючи на її становлення в окремих регіонах як органу самооборони [14, с. 406]. П. Гай-Нижник та І. Фурман те ж вказують на формування владними інституціями ЗУНР «народної міліції», що обиралася на зборах та вічах [15, с. 50]. А. Грубінко вказує на формування в повітах «народної міліції», що формувалася одночасно із структурами державної жандармерії, а у таких містах, як Львів, Гусятин, Щирець, Чортків, Станіславів, Тернопіль функціонували осередки єврейської міліції [16, с. 185]. Авторитетний дослідник українських спецслужб періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр. В. Сідак пише про формування у листопадові дні 1918 р. добровольчих структур «державної міліції», до якої залучали людей без належної кваліфікації, багато з яких прагнули таким чином уникнути призову у військові частини УГА, і саме ці фактори стали ключовими у неспроможності цієї ланки органів правопорядку молодой Республіки професійно виконувати поставлені перед нею завдання [7, с. 203–204]. Регіональну специфіку та готовність місцевої української еліти взяти активну участь у процесах становлення структур охорони правопорядку свідчить досвід формування «народної міліції», зніційований громадами Сокальського повіту, де за розбудову її організаційної сітки взялися українські січові організації [17, с. 113].

Підрозділи міліції, як допоміжні структури, перебували у підпорядкуванні державній жандармерії, а цивільним інституціям та військовим структурам заборонялося втручатися у їх діяльність [14, с. 403].

На окрему увагу заслуговує і питання кількісного складу міліції у системі органів охорони суспільного порядку ЗУНР/ЗО УНР. Наголосимо, що в об'єктивному розкритті цього питання, як, до речі, і кількісного складу державної жандармерії, необхідна подальша джерелознавча праця та верифікація існуючих даних. У цілому ряді наукових публікацій поліфонії підходів у цьому питанні не спостерігається, а скоріше компілятивний підхід, посилання на праці авторитетних з проблематики державо- та правотворення ЗУНР дослідників. Так В. Сідак оперує цифрою «3000 міліціонерів» станом на липень 1919 р. [7, с. 203–204] На таку ж кількість «біля 3 тисяч «народних міліціонерів» вказують М. Луцький [14, с. 406], Б. Тищик, О. Вівчаренко [18, с. 203], М. Литвин, К. Науменко [17, с. 281], О. Павлишин [19, с. 128–129]. Водночас, як слушно зауважує В. Великочий, документального підтвердження таким цифрам у джерелах з історії ЗУНР не виявлено [1, с. 203–204]. Власне поділяємо підходи івано-франківського дослідника, який, на основі аналізу архівних джерел, здійснив спробу підрахунку кількісного складу міліції. У своїх розрахунках В. Великочий посилається на першолистопадове повідомлення 1918 р. Радехівської військової повітової команди УНРаді про ситуацію в краї «в містах Радехів, Холоїв, Стоянів зі вигляду на велику кількість військового майна *сила міліції виносить від 186-75-60, разом 321 чол.* В прочих місцевостях міліція виносить від 5-10 чол, а сільській місцевостях, зі вигляду на відносини тамошні (більше число поляків або непевні люди) до 25 чол. *Загальне число міліції в повіті, як слідує з цього повідомлення, вже в листопаді 1918 р. складало 960 осіб*», стверджує, що якщо врахувати, що число повітів впродовж першого періоду існування ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.) складало 48 (включно з окупованими польськими військами), то цифра 3 тис. міліціонерів в ЗУНР/ЗО УНР є малоймовірною, а тому потребує подальшої джерельної перевірки» [1, с. 203–204].

Невиправдано мало уваги в сучасній історіографії ЗУНР/ЗО УНР приділено питанню бунту сотні дрогобицької міліції, сформованої з міщан проти української повітової влади в Дрогобичі 14 квітня 1919 р. Передумовами виступу стало невизнання призначених військових чинів і обрання власних, рукоприкладство та вбивство одного із стрільців, рішення коменданта м. Дрогобич майора І. Грабовецького направити міліцейську сотню на фронт. Попри тимчасове взяття під контроль міліцейською сотнею військового та цивільного керівництва Дрогобицького повіту, міліцейської станиці та залізничної станції, виступ не був масштабований і силами прибулого з фронту Гуцульського Куреня Галицької Армії та бронепоезду групи «Рудки» був припинений, а його активні учасники понесли покарання. Цей виступ засвідчив важке становище, наростаючу втому та невдоволення населення, складну соціально-економічну ситуацію, процвітаючу корупцію [20, с. 124].

Таким чином, проведене дослідження процесу формування та діяльності міліції як структурної ланки в системі органів правопорядку ЗУНР у період з листопада 1918 р. до червня 1919 р., дозволяє сформулювати наступні висновки.

Державним інституціям ЗУНР вдалося в цілому у стислі терміни (і в цьому немаловажну роль відіграло перебування західних земель України у рамках державно – правового поля конституційної Австро-Угорської монархії, що безумовно з суттєвими обмеженнями, але давало можливості для розвою національно-культурного та політичного життя, формування національної свідомості українського населення краю) створити доволі дієву систему правоохоронних органів, законодавчу базу яких складало старе законодавство Австро-Угорщини, що не суперечило новому устрою та правотворчість ЗУНР.

Міліція, яка у системі органів захисту суспільного порядку ЗУНР/ЗО УНР, поряд з державною жандармерією, розглядалася керівниками Республіки як сила спроможна у непрості революційні часи, допомогти у забезпеченні правопорядку, на жаль не отримала свого нормативно-правового забезпечення, що, на нашу думку, мало негативний вплив на її організаційну та практичну діяльність.

Попри розмаїття наукових підходів до понятійного визначення найбільш прийнятним, і це підтверджується документально, є назва міліція, яка все ж була *громадським органом*, який разом з державною жандармерією мав забезпечувати правопорядок у краю.

З переходом державних інституцій ЗУНР/ЗО УНР, частин Галицької Армії за р. Збруч, органи міліції, разом із підрозділи державної жандармерії, припинили виконувати функції охорони суспільного порядку в державі.

У перспективах подальших досліджень варто продовжити джерелознавчу роботу і не тільки в архівах України, що потенційно дозволило б віднайти документи можливого законодавчого регулювання діяльності міліції, верифікувати дані її кількісного складу.

Список використаних джерел

1. Великочий В. С. *Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР*. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 278 с.
2. Ухач В. Інститут державної жандармерії в системі органів охорони суспільного порядку Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 р. – червень 1919 рр.). *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. Вип. 2. С. 206-214. DOI:10.35774/app2025.02.206.
3. Мацькевич М. Правоохоронні органи в ЗУНР. *Право України*. 2011. Вип. 7. С. 224–228; Вівчаренко О. Правоохоронні органи Західноукраїнської Народної Республіки. Матер. міжнарод. наук. конф., присвяч. 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки. Львів, 2009. С. 31-33; Ухач В. 3. Правоохоронні органи Західноукраїнської Народної Республіки. *Вісімдесят перші економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: мат-ли Міжнар. мультидисциплінарної наук. інтернет-конф.* (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 19-20 грудня 2023 р.) / редкол. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів : ФО-П Шпак В.Б. 2023. С. 142–145 та ін.
4. *Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Т. 2. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Кер. роб. групи і відпов. ред. проф. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 728 с.
5. *ЗУНР: історія та сучасність (До 100-річчя з дня створення). Бібліографічний покажчик*. Івано-Франківськ. 2018. 52 с.
6. Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення): зб. мат-лів Всеукр. наук. конф. (м. Львів, 1 листопада 2018 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), А. В. Кольбенко (відп. секр.). Львів, 2018. Вип. 2. 280 с.

7. Сідак В. С. *Національні спецслужби у період Української революції 1917-1921 рр. (невідомі сторінки історії): монографія*. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 320 с.
8. *Історія правоохоронних органів України : Підручник / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач*. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 225 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42067> (дата звернення: 28.06.2025)
9. Гордієнко В. Листопадове сходження на Голгофу (історія УГА). *Літопис червоної калини. Історико-краєзнавчий часопис*. 1991. Число 2. С. 2–9.
10. *Хрестоматія з історії держави і права України. Том 2. Лютий 1917-1996 рр.: навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / за ред. акад. В. Д. Гончаренка*. Київ, 2002. 800 с.
11. Рубльов О. С., Реєнт О. П. *Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Україна крізь віки*. Том 15. Київ, 2009. 319 с.
12. Мацькевич М. Правоохоронні органи в ЗУНР. *Право України*. 2011. Вип. 7. С. 224–228.
13. *Західно-Українська Народна Республіка. Документи і матеріали*. Т.1. Документи і матеріали у 5-ти томах. Кер. роб. групи і відпов. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 360 с.
14. Луцький М. І. Нормативно-правове регулювання органів державної жандармерії та народної міліції ЗУНР. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 403–407.
15. Гай-Нижник П., Фурман І. Державна жандармерія ЗУНР-ЗО УНР: зародження та інституціалізація (1918-1919 рр.). *ВІЖ*. 2021. № 3. С. 49-55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.03.049>.
16. Грубінко А. В. Особливості організації громадських правоохоронних органів ЗУНР. *Західно-українська народна республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення): зб. матеріалів всеукр. наук. конф. (м. Львів, 1 листоп. 2018 р.) / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Юрид. фак., Міжнар. асоц. істориків права*. Львів : [б. в.]. 2018. Вип. 2. С. 73–78.
17. Литвин М., Науменко К. *Історія ЗУНР*. НАН України, Ін-т українознавства. Львів: Олір, 1995. 361 с.
18. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. *Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр.* Коломия: Світ, 1993.
19. Павлишин О. *Львівщина у добу Західно-Української Народної Республіки (1918-1919)*. Львів: Літопис, 2008. 224 с.
20. Павлишин О. Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 119–130.

References

1. Velykochyi, V. S. (2003). *Dzherela do vyvchennia derzhavnoho budivnytstva v ZUNR [Sources for the study of state-building in the Western Ukrainian People's Republic (WUPR)]*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
2. Ukhach, V. (2025). Instytut derzhavnoi zhandarmerii v systemi orhaniv okhorony suspilnoho poriadku Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliki (lystopad 1918 r. – cherven 1919 rr.) [The Institution of the State Gendarmerie in the System of Public Order Protection Bodies of the Western Ukrainian People's Republic (November 1918 - June 1919)]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of law*, 2, 206-214. DOI:10.35774/app2025.02.206 [in Ukrainian].
3. Matskevych, M. (2011). Pravoohoronni orhany v ZUNR [Law enforcement agencies in the WUPR]. *Pravo Ukrainy – law of Ukraine*, 7, 224-228 [in Ukrainian]; Vivcharenko, O. (2009). Pravoohoronni orhany Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliki [Law enforcement agencies of the Western Ukrainian People's Republic]. *Mater. mizhnarod. nauk. conf., prysviach. 75-richchiu Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliki*. Lviv, 31-33 [in Ukrainian]; Ukhach, V. Z. (2023). Pravoohoronni orhany Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliki [Law enforcement agencies of the Western Ukrainian People's Republic]. *Visimdesiat pershi ekonomiko-pravovi dyskusii. Seriya: Sotsialni ta humanitarni nauky: mat-ly Mizhnar. multidystsyplinarnoi nauk. internet-konf. (m. Lviv, Ukraina, m. Opole, Polshcha, 19-20 hrudnia 2023 r.) / redkol. : O. Patriak ta in. HO «Naukova spilnota», WSZIA w Opolu*. Lviv : FO-P Shpak V.B., 142-145 [in Ukrainian] ta in.
4. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918-1923. T. 2. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh [The Western Ukrainian People's Republic 1918-1923. Vol. 2. Documents and materials in five volumes]* (2001). Ker. rob. hrupy i vidpov. red. prof. O. Karpenko. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
5. *ZUNR: istoriia ta suchasnist (Do 100-richchia z dnia stvorennia). Bibliohrafichnyi pokazhchyk [The WUPR: History and Modernity (To the 100th Anniversary of Its Establishment). Bibliographic index]* (2018). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

6. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika ta yii mistse v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia (do 100-richchia proholoshennia) [The Western Ukrainian People's Republic and Its Role in the History of Ukrainian Statehood (To the 100th Anniversary of the Proclamation)]: zb. mat-liv Vseukr. nauk. konf. (m. Lviv, 1 lystopada 2018 r.) (2018) / I. Y. Boiko (holova redkolehii), A. V. Kolbenko (vidp. sekr.). Lviv, 2 [in Ukrainian].*
7. Sidak, V. S. (1998). *Natsionalni spetssluzhby u period Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr. (nevidomi storinky istorii): monohrafiia [National Security Services During the Ukrainian Revolution of 1917-1921 (Unknown Pages of History): Monograph].* Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
8. *Istoriia pravoohoronnykh orhaniv Ukrainy : Pidruchnyk [History of Law Enforcement Agencies of Ukraine: Textbook] / S. V. Banakh, A. V. Hrubinko, V. V. Savenko, V. Z. Ukhach (2021). Ternopil : ZUNU [in Ukrainian].*
9. Hordiienko, V. (1991). Lystopadove skhodzhennia na Holhofu (istoriia UHA) [The November Ascent to Golgotha (History of the Ukrainian Galician Army – UGA)]. *Litopys chervonoii kalyny. Istoryko-kraieznavechyi chasopys - Chronicle of the Red Kalina. Historical and Local History Journal, 2, 2-9 [in Ukrainian].*
10. *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy. Tom 2. Liutyi 1917-1996 rr. [Reader on the History of State and Law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996]: navch. posib. dlia yuryd. vyshchykh navch. zakladiv i fak.: U 2 t. / za red. akad. V. D. Honcharenka (2002). Kyiv [in Ukrainian].*
11. Rublov, O. S. & Reient, O. P. (2009). *Ukrainski vyzvolni zmahannia 1917-1921 rr. Ukraina kriz viky [Ukrainian Liberation Struggles, 1917-1921. Ukraine Through the Ages].* Kyiv, 15 [in Ukrainian].
12. Matskevych, M. (2011). *Pravoohoronni orhany v ZUNR [Law Enforcement Agencies in the WUPR]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 7, 224-228 [in Ukrainian].*
13. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918-1923. T. 1. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh [The Western Ukrainian People's Republic 1918-1923. Vol. 2. Documents and materials in five volumes].* Ker. rob. hrupy i vidpov. red. prof. O. Karpenko (2001). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
14. Lutskyi, M. I. (2014). *Normatyvno-pravove rehuliuвання orhaniv derzhavnoi zhandarmerii ta narodnoi militsii ZUNR [Regulatory and Legal Framework for the State Gendarmerie and the People's Militia of the WUPR]. Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of state and law, 71, 403-407 [in Ukrainian].*
15. Hai-Nyzhnyk, P., Furman, I. (2021). *Derzhavna zhandarmeriia ZUNR - ZO UNR: zarodzhennia ta instytutsializatsiia (1918-1919 rr.) [The State Gendarmerie of the WUPR: Formation and Institutionalization (1918–1919)]. UIZh - UHJ, 3, 49-55 DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.03.049> [in Ukrainian].*
16. Hrubinko, A. V. (2018). *Osoblyvosti orhanizatsii hromadskykh pravoohoronnykh orhaniv ZUNR [Peculiarities of the Organization of Public Law Enforcement Bodies of the WUPR]. Zakhidno-ukrainska narodna respublika ta yii mistse v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia (do 100-richchia proholoshennia): zb. materialiv vseukr. nauk. konf. (m. Lviv, 1 lystop. 2018 r.) / Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Yuryd. fak., Mizhnar. asots. istyrykiv prava. Lviv : [b. v.], 2, 73-78 [in Ukrainian].*
17. Lytvyn, M. & Naumenko, K. (1995). *Istoriia ZUNR [History of the WUPR]. NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva. Lviv: Olir [in Ukrainian].*
18. Tyshchik, B. Y. & Vivcharenko, O. A. (1993). *Zakhidnoukrainska Narodna Respublika 1918 - 1923 rr. [The Western Ukrainian People's Republic, 1918 – 1923].* Kolomyia: Svit [in Ukrainian].
19. Pavlyshyn, O. (2008). *Lvivshchyna u dobu Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1918-1919) [Lviv Region During the Era of the Western Ukrainian People's Republic (1918 - 1919)].* Lviv: Litopys [in Ukrainian].
20. Pavlyshyn, O. (2009). *Suspilno-politychna kryza v ZUNR u pershii polovyni 1919 r. [Socio-Political Crisis in the WUPR in the First Half of 1919]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood, 18, 119-130 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла 25.07.2025

Стаття прийнята до друку 10.09.2025

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2025.03.021
УДК 347

Тарас Кім,

аспірант кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Актуальність теми визначається надзвичайно важливою роллю практики ЄСПЛ у формуванні системи міжнародного захисту прав людини та забезпеченні справедливого судочинства. Особливе значення має те, що практика Суду не лише встановлює формальні рамки дотримання матеріальних і процесуальних норм права, але й також конкретизує їхній змістовний та ціннісний вимір, формуючи стандарти, які повинні враховуватися національними судами. В умовах гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу та існування проблем з імплементацією і тлумаченням стандартів Суду, науковий аналіз правової природи практики ЄСПЛ є особливо актуальним для забезпечення єдності судової практики, підвищення ефективності захисту прав людини, що набуває додаткової значущості в умовах війни та системних порушень прав людини.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі правової природи практики ЄСПЛ. Зокрема, дане дослідження спрямоване на розкриття сутності практики ЄСПЛ у взаємозв'язку та через три основні правові форми діяльності Суду - правозастосовну, правотлумачну та контрольну.

Для дослідження правової природи практики ЄСПЛ застосовувались такі методи як формально-логічний, порівняльно-правовий, діалектичний, аналізу та синтезу.

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано думку про те, що властивістю джерела права практика ЄСПЛ володіє саме завдяки нормативній фіксації правила про те, що «суди зобов'язані застосовувати при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права». Водночас, це слугує основою для її використання у конкретних правовідносинах як ефективного механізму регулювання. Відстоюється позиція, що практика ЄСПЛ не є прецедентом за аналогією прецеденту країн загального права, натомість згадуваний у працях багатьох авторів «прецедентний характер» практики ЄСПЛ варто розуміти саме в контексті збереження єдності судової практики.

Зроблено висновок про правову природу практики ЄСПЛ як особливого виду судової практики, якій властива трьохкомпонентна структура, що включає правозастосовну (полягає у тому, що ЄСПЛ застосовує норми ЄКПЛ до конкретних справ), правоінтерпретаційну (полягає у тому, що у процесі вирішення справ Суд

© Кім Тарас, 2025

здійснює авторитетне тлумачення норм Конвенції та Протоколів до неї) та контроль-наглядову (полягає у тому, що ЄСПЛ виконує функцію контролю за дотриманням державами своїх міжнародних зобов'язань за Конвенцією, виявляючи структурні та системні порушення) компоненти.

Ключові слова: ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, суд, правова природа, судова практика, джерело права, прецедент, прецедентний характер, рішення суду, тлумачення.

Kit T.

Legal nature of ECtHR practice

The relevance of the topic is determined by the crucial role of the ECtHR practice in shaping the system of international human rights protection and ensuring fair justice. Of particular importance is the fact that the Court's practice not only establishes the formal framework for the observance of substantive and procedural rights but also specifies their substantive and value-based content, forming standards that must be taken into account by national courts. In the context of harmonizing national legislation with European Union law and the existing challenges in implementing and interpreting the Court's standards, a scholarly analysis of the legal nature of ECtHR practice is especially relevant for ensuring consistency in judicial practice and enhancing the effectiveness of human rights protection, which becomes even more significant in conditions of war and systemic human rights violations.

The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the legal nature of the practice of the ECtHR. In particular, this research is focused on revealing the essence of ECtHR practice in its interconnection and through the three main legal functions of the Court's activity - law enforcement, legal interpretation and supervisory control.

To examine the legal nature of the ECtHR's practice, such methods as the formal-logical, comparative-legal, dialectical, as well as analysis and synthesis, were employed.

As a result of the conducted research, it has been substantiated that the status of ECtHR practice as a source of law arises precisely from the normative fixation of the rule that «courts are obliged to apply ECtHR practice as a source of law when considering cases». At the same time, this serves as a basis for its application in specific legal relations as an effective regulatory mechanism. It is argued that ECtHR practice is not a precedent in the sense of common law systems, rather, the so-called «precedent nature» of ECtHR practice, mentioned in the works of many scholars, should be understood in the context of maintaining the consistency of judicial practice.

A conclusion has been drawn regarding the legal nature of ECtHR practice as a special type of judicial practice, characterized by a three-component structure, which includes: the law-enforcement component (where the ECtHR applies the provisions of the Convention to specific cases), the legal-interpretation component (where, in the process of resolving cases, the Court provides authoritative interpretation of the Convention and its Protocols) and the supervisory-control component (where the ECtHR exercises control over the compliance of states with their international obligations under the Convention, identifying structural and systemic violations).

Keywords: ECtHR, the practice of the ECtHR, court, legal nature, judicial practice, source of law, precedent, precedential character, court decision, interpretation.

Постановка проблеми. Практика Європейського суду з прав людини (далі – практика ЄСПЛ) у сучасній правовій науці розглядається як системоутворюючий елемент міжнародного захисту прав людини, який має визначальне значення для забезпечення справедливого судочинства. Вона встановлює не лише формальні рамки дотримання матеріальних та процесуальних прав, а й також визначає їхній змістовний та ціннісний вимір, формуючи стандарти, які повинні враховуватися національними судами. Водночас правова природа практики ЄСПЛ залишається дискусійною з огляду на те, що у науковій літературі існують різні підходи до її тлумачення. Недостатнє розуміння даних аспектів ускладнює ефективне використання рішень Суду та їхню роль у формуванні єдиного підходу до захисту прав людини у національних правових системах.

Особливої уваги заслуговує питання гармонізації національного законодавства з практикою ЄСПЛ. Незважаючи на прийняття низки нормативних актів, на рівні правозастосування залишаються суттєві проблеми, пов'язані з інтерпретацією та імплементацією стандартів Суду. У свою чергу це створює ризик формального застосування норм без досягнення їхнього ціннісного ефекту – фактичного забезпечення прав і свобод людини. Тому науковий аналіз правової природи практики ЄСПЛ залишається особливо актуальним і необхідним для підвищення ефективності судового захисту загалом, особливо в умовах війни та системних порушень прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зацікавлення українських науковців проблематикою правової природи та особливостей практики ЄСПЛ. У контексті дослідження правової природи практики ЄСПЛ особливу увагу слід приділити роботам І. Г. Каланчі, О. В. Константоного, О. С. Розумовського, С. П. Головатого, В. П. Кононенка, Т. А. Стоянової, О. О. Кочури та В. А. Завгороднього. У працях

вище згаданих авторів досліджується статус практики ЄСПЛ та її місце у правовій системі. Разом із тим дослідники відзначають проблемні аспекти її застосування в національних правових системах, зокрема відсутність універсальної обов'язковості рішень Суду для всіх держав, обмежену прецедентну силу та потребу гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Однак чіткого розуміння правової природи практики ЄСПЛ не виокремлюється, що вкотре підкреслює актуальність подальшого наукового дослідження практики ЄСПЛ як інтегративного феномену, здатного одночасно формувати стандарти прав людини, сприяти уніфікації правозастосування та забезпечувати ефективний контроль за дотриманням Конвенції державами-учасницями. Тому **мета дослідження** полягає у всебічному аналізі правової природи практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній українській та зарубіжній правовій доктрині вироблено декілька підходів до осмислення правової природи практики ЄСПЛ. Їх формування зумовлене як особливим статусом даного судового органу у системі міжнародного захисту прав людини, так і потребою визначення місця та ролі його рішень у правопорядку держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Аналіз різних концепцій відображає наукові дискусії щодо того, чи може практика ЄСПЛ розглядатися виключно як форма автентичного тлумачення міжнародних норм, як джерело правового регулювання або ж як комплексний інтегративний феномен, що поєднує у собі елементи обох підходів.

У науці практику ЄСПЛ найчастіше розуміють саме як форму тлумачення норм Конвенції. Для прикладу, Каланча І. Г. пропонує під практикою ЄСПЛ розуміти сукупність рішень ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини постановочного характеру, ухвалених по суті справи, що набрали чинності та містять правові позиції, які тлумачать чи уточнюють норми Конвенції та стосуються прав і свобод людини та громадянина [1, с. 17]. Запропонований підхід передусім зосереджується на інтерпретаційній природі практики ЄСПЛ, розглядаючи рішення Суду як авторитетні орієнтири для тлумачення положень Конвенції. Вони не зводяться лише до вирішення конкретної справи, а виконують функцію конкретизації змісту прав і свобод людини.

Константин О. В. практику ЄСПЛ пропонує розглядати як офіційну форму тлумачення основних невідчужуваних прав людини, гарантованих Конвенцією, яка інтегрована до національного законодавства, і, відповідно, виступає джерелом законодавчого регулювання та правозастосування в Україні [2, с. 34]. Автор розглядає практику ЄСПЛ передусім як офіційну форму інтерпретації положень Конвенції, що розкриває зміст основних прав і свобод людини. Такий підхід підкреслює значення рішень Суду як авторитетних орієнтирів для національних судів, які сприяють єдності тлумачення та застосування європейських стандартів прав людини в Україні.

Схожої думки дотримується також Розумовський О. С., який практику ЄСПЛ пропонує вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим – джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні [3]. Позиція О. С. Розумовського полягає в тому, що практика ЄСПЛ насамперед виступає офіційною формою тлумачення прав людини, закріплених у Конвенції. Автор підкреслює, що саме інтерпретаційна функція рішень Суду забезпечує їхнє значення як орієнтирів для національних судів, сприяючи формуванню єдиного підходу до розуміння та застосування європейських стандартів у правопорядку України.

С. П. Головатий послідовно відстоює концепцію еволютивного тлумачення Конвенції, розглядаючи її як фундаментальний принцип діяльності ЄСПЛ. На його думку, саме завдяки застосуванню даного підходу Суд здатний адаптувати зміст прав і свобод до нових суспільних реалій та змін у європейському правопорядку. Крім того, еволютивне тлумачення дозволяє ЄСПЛ не бути «заручником» власних попередніх рішень, а відмовлятися від тих правових позицій, що мали лише ситуативне, тимчасове значення [4, с. 354–355]. Таким чином, прецедентна вага окремих рішень розглядається не як абсолютна, а як гнучка й підпорядкована основному завданню – забезпеченню динамічного і сучасного розуміння положень Конвенції. На думку автора, попри те, що рішення ЄСПЛ здатні впливати на формування правозастосовної практики і фактично виконують орієнтуючу функцію для подальших справ, їхня прецедентна сила носить відносний та нефіксований характер. Вони не мають юридичної обов'язковості в тому сенсі, що притаманний судовим прецедентам у класичних common law системах, і не можуть розглядатися як повноцінне джерело права нарівні з законом чи нормативним актом. Тому застосування категорії «прецедентне право» до практики ЄСПЛ є методологічно некоректним. Відсутність стабільності як фундаментальної ознаки

прецеденту підтверджує особливий характер практики Суду, яка поєднує в собі інтерпретаційний і регулятивний аспекти, проте не зливається повністю з жодною класичною моделлю правотворення.

Варто зауважити, що запропонований підхід щодо еволютивного тлумачення Конвенції, який по-свідовно застосовується ЄСПЛ, відображає динамічний характер сучасного праворозуміння та орієнтоване на врахування розвитку суспільних відносин, моральних уявлень і правових стандартів у європейському просторі. У зв'язку з цим тлумачення положень Конвенції не може бути сталим чи назавжди зафіксованим, а має пристосовуватися до нових соціально-правових умов. Така гнучкість у підходах ЄСПЛ принципово заперечує класичне розуміння прецеденту, притаманне системам загального права, де попередні судові рішення мають обов'язковий характер та забезпечують стабільність правозастосування. ЄСПЛ, навпаки, не зв'язаний суворю доктриною *stare decisis*, адже його завдання полягає у тому, щоб надавати актуальне й сучасне тлумачення прав і свобод, закріплених у Конвенції.

Натомість Кононенко В. П. та Стоянова Т. А. по іншому визначають місце рішень ЄСПЛ у системі джерел права. Якщо Кононенко В. П. розглядає їх передусім як інтерпретаційні прецеденти, що розкривають зміст положень Конвенції без створення нових норм [5, с. 17], то Стоянова Т. А. наголошує на їхньому обов'язковому характері для держав-учасниць та кваліфікує практику Суду як особливий різновид судового прецеденту зі специфічними рисами, зумовленими міжнародно-правовою природою Конвенції та юрисдикцією ЄСПЛ [6, с. 57]. Однак розуміння практики ЄСПЛ як прецеденту викликає сумніви, оскільки її обов'язкова сила обмежена приведенням національного законодавства у відповідність з Конвенцією, вона застосовується виключно у сфері дії Конвенції та не створює автономних норм права, а лише тлумачить вже існуючі положення, що принципово відрізняє її від класичного судового прецеденту в англосаксонській системі.

Щодо другого підходу до розуміння правової природи практики ЄСПЛ, то його прихильники вважають, що вона має розглядатися як джерело права. Так Кочура О. О. практику ЄСПЛ розуміє як джерело права, а також як складову правового досвіду та результати діяльності ЄСПЛ і Європейської комісії з прав людини, які закріплені в офіційних актах (рішеннях, постановах, ухвалах), що набрали чинності та містять правові позиції обов'язкового або переконливого характеру щодо захисту прав і свобод людини та громадянина [7, с. 15]. Дана дефініція методологічно важлива тим, що підкреслює нормативну силу практики ЄСПЛ як джерела права, обмежуючи її офіційними рішеннями, ухвалами або постановами, які містять конкретні правові позиції з практичним застосуванням і здатні формувати орієнтири для національних судів.

Крім того, науковцями вказується на те, що практику ЄСПЛ варто розуміти як джерело цивільного процесуального права, яке має взаємозалежно й у нерозривному поєднанні застосовуватися з положеннями Конвенції та її Протоколів, розглядатися як цілісний «живий організм» [8, с. 162]. Практика ЄСПЛ органічно пов'язана з положеннями Конвенції та її Протоколами, виступаючи динамічним джерелом цивільного процесуального права, яке одночасно тлумачить норми та інтегрується в національну правову систему для забезпечення ефективного захисту прав людини.

У свою чергу Завгородній В. А. характеризує рішення ЄСПЛ як складову судової практики, яка виступає унікальним джерелом права прецедентного характеру, де центральним елементом такого рішення є правова позиція, сформована під час розгляду конкретної справи, а сам акт одночасно виконує функцію офіційного тлумачення норм Конвенції [9, с. 22; 10, с. 10]. Виходячи із даної позиції, рішення ЄСПЛ поєднують прецедентний характер і офіційне тлумачення норм Конвенції, формуючи загальнообов'язкові орієнтири для тлумачення прав і свобод у державах-учасниках. Попри це, рішення ЄСПЛ одночасно вирішують конкретні спори та уточнюють зміст прав, забезпечуючи уніфіковану інтерпретацію положень Конвенції та створюючи переконливі орієнтири для національних судів у аналогічних справах.

З цього приводу варто зауважити, що практику ЄСПЛ слід відрізнити від класичного судового прецеденту, оскільки рішення Суду формують стандарти застосування Конвенції, які держави повинні враховувати, але формально не є законом і не мають універсальної обов'язковості, властивої англо-американському праву. Згідно зі статтею 46 Конвенції, рішення є обов'язковими лише для держави-учасниці конкретної справи [11], а для інших держав їхня роль носить орієнтовний характер, забезпечуючи єдність тлумачення норм. Тобто прецедентний характер рішень Суду передбачає дотримання єдиного підходу тлумачення норм Конвенції задля збереження єдності судової практики. Тому прецедентність у рішеннях Суду варто розуміти як інструмент забезпечення послідовності тлумачення Конвенції та правової уніфікації, а не елемент джерел права у формальному розумінні.

Крім того, властивістю джерела права практика ЄСПЛ володіє саме завдяки нормативній фіксації правила про те, що «суди зобов'язані застосовувати при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права»

[12]. Однак, це аж ніяк не впливає на визначення її правової природи, оскільки по своїй суті вона є результатом діяльності ЄСПЛ. Тобто, практика ЄСПЛ за своєю суттю є судовою практикою, яка формується в результаті розгляду конкретних справ, тлумачення положень Конвенції та встановлення фактів її порушення державами-учасницями. Тому, обґрунтовувати правову природу практики ЄСПЛ через категорію джерела права видається не цілком вірно, оскільки це така її властивість, яка слугує основою для використання практики ЄСПЛ у конкретних правовідносинах як ефективного механізму правового регулювання, а не вказує на джерело її походження.

Вище проаналізовані думки науковців засвідчують той факт, що практика ЄСПЛ не є класичним джерелом права як закон чи міжнародний договір, однак також не зводиться лише до тлумачення Конвенції. Зважаючи на те, що діяльність ЄСПЛ реалізується через три основні правові форми, зокрема, через правозастосовну, правотлумачну та контрольну функції [13, с. 62], на нашу думку практика Суду теж має відповідні характеристики. Більше того, такий підхід акцентує на унікальному статусі практики ЄСПЛ у правовій системі Європи та в національних правопорядках держав-учасниць.

Тому на підставі проведеного аналізу можна зробити висновок про правову природу практики ЄСПЛ як особливого виду судової практики, якій властива трьохкомпонентна структура, що включає правозастосовну, правоінтерпретаційну та контрольню-наглядову компоненти. Правозастосовна компонента полягає у тому, що ЄСПЛ застосовує норми Конвенції до конкретних справ, в силу цього рішення Суду мають індивідуальний характер і приймаються на основі встановлених фактів конкретної справи. Також, слід зауважити, що відповідно до ст. 46 Конвенції, держави зобов'язані виконувати рішення у справах, у яких вони є сторонами, що є типовою ознакою юрисдикційної правозастосовної функції. Правоінтерпретаційна компонента полягає у тому, що у процесі вирішення справ Суд здійснює авторитетне тлумачення норм Конвенції та Протоколів до неї, тлумачачи Конвенцію крізь призму сучасних умов. Тлумачення норм Конвенції, хоча формально не є загальнообов'язковим, однак поширює свій вплив за межі конкретної справи та формує європейські стандарти прав людини, наближені до концепції усталеної судової практики. Контрольно-наглядова компонента полягає у тому, що ЄСПЛ виконує функцію контролю за дотриманням державами своїх міжнародних зобов'язань за Конвенцією, виявляючи структурні та системні порушення у правових системах держав-учасниць Конвенції.

Отже, Суд застосовує норми Конвенції у конкретних справах, здійснює тлумачення і розвиток стандартів Конвенції у своїх рішеннях, а також виявляє та фіксує структурні проблеми у праві, створюючи правові механізми для запобігання порушень у майбутньому з боку інших держав. Запропонований підхід дозволяє оцінити практику ЄСПЛ як унікальний феномен міжнародного права, де Суд не тільки вирішує спори, а й формує стандарти та здійснює вплив на правові системи держав через контроль та тлумачення.

Висновки. Проведений аналіз наукових підходів до правової природи практики ЄСПЛ дозволяє визначити її як вид судової практики, що розкриває свою специфіку через поєднання у ній правозастосовної, правоінтерпретаційної та контрольню-наглядової компоненти. У практиці ЄСПЛ знаходять свою реалізацію норми Конвенції при розгляді конкретних справ, здійснюється авторитетне тлумачення змісту норм Конвенції з огляду на сучасні умови та через неї реалізується контроль за дотриманням державами-учасницями Конвенції міжнародних зобов'язань. Варто зауважити, що не зважаючи на те, що практика ЄСПЛ формує стандарти та орієнтири для національних судів, її прецедентна сила є відносною і не прирівнюється до обов'язковості класичного судового прецеденту в англосаксонському праві. Натомість прецедентний характер рішень Суду варто трактувати саме з позиції дотримання єдиного підходу тлумачення норм Конвенції задля збереження єдності судової практики. Тому прецедентність у рішеннях Суду варто розуміти передусім як інструмент забезпечення послідовності тлумачення Конвенції та правової уніфікації.

Список використаної літератури

1. Каланча І. Г. Поняття практики Європейського суду з прав людини як джерела кримінального процесуального права України *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 3-4. С. 8–21. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/16/9> (дата звернення: 16.07.2025).
2. Константи́й О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1 (137). С. 33–36. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vvsu_2012_1_14 (дата звернення: 16.07.2025).

3. Розумовський О. С. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування в Україні. Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування. 2019. С. 262-265. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ab4980ae-73ff-4197-bfd9-5d20881db63b/content> (дата звернення: 13.07.2025).
4. Головатий С. Про людські права: Лекції. К.: Дух і Літера, 2016. 760 с.
5. Кононенко В. П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини: автореферат дисертації кандидата юридичних наук: 12.00.11. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 19 с.
6. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55–58.
7. Кочура О. О. Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України: автореферат дисертації кандидата юридичних наук: 12.00.02. Харків. 2015. 22 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1efd5343-6153-44f6-9445-bd7951c0cb8d/content> (дата звернення: 16.07.2025).
8. Слободяник Т. М., Бігдан М. В., Таран І. О. Застосування практики Європейського суду з прав людини в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2023. Випуск 77: частина 1. С. 159-163. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/27-1.pdf> (дата звернення: 13.07.2025).
9. Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Випуск 15 (1). С. 19-22. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvmgu_jur_2015_15%281%29__7.pdf (дата звернення: 16.07.2025).
10. Завгородній В. А. Правові акти Європейського суду з прав людини: види, юридичні наслідки та значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Випуск 40 (1). С. 7-10. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvuzhpr_2016_40%281%29__3.pdf (дата звернення: 16.06.2025).
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 12.07.2025).
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 16.07.2025).
13. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2020. 536 с.

References

1. Kalancha, I. H. (2020). Poniattia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherela kryminalnoho protsesualnoho prava Ukrainy [The concept of the practice of the European Court of Human Rights as a source of criminal procedural law of Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Journal of Criminal Proceedings*, 3-4, 8-21. Retrieved from <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/16/9> [in Ukrainian].
2. Konstantyi, O. V. (2012). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo sudovoho pravozastosuvannia Verkhovnoho Sudu Ukrainy [The practice of the European Court of Human Rights as a source for the judicial practice of the Supreme Court of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy - Journal of the Supreme Court of Ukraine*, 1 (137), 33–36. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vvsu_2012_1_14 [in Ukrainian].
3. Rozumovskyi, O. S. (2019). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo sudovoho pravozastosuvannia v Ukraini [The practice of the European Court of Human Rights as a source of judicial practice in Ukraine]. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychne zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia*,

- 262-265. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ab4980ae-73ff-4197-bfd9-5d20881db63b/content> [in Ukrainian].
4. Holovatyi, S. (2016). Pro liudski prava [About Human Rights]: Leksii. K.: Dukh i Litera [in Ukrainian].
 5. Kononenko, V. P. (2009). *Zvychaieva pryroda pretsedentnoho kharakteru rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The customary nature of the precedential character of the European Court of Human Rights' judgments]: avtoreferat dysertatsii kandydata yurydychnykh nauk: 12.00.11. Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. Kyiv [in Ukrainian].*
 6. Stoianova, T. (2017). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo tsyvilnoho protsesualnoho prava Ukrainy [The practice of the European Court of Human Rights as a source of Ukrainian civil procedural law]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, Business and Law*, 6, 55-58 [in Ukrainian].
 7. Kochura, O. O. (2015). *Yevropeiskiy sud z prav liudyny v konstytutsiino-pravovomu mekhanizmi zakhystu prav i svobod hromadian Ukrainy [The European Court of Human Rights in the constitutional and legal mechanism for the protection of the rights and freedoms of Ukrainian citizens]: avtoreferat dysertatsii kandydata yurydychnykh nauk: 12.00.02. Kharkiv. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1efd5343-6153-44f6-9445-bd7951c0cb8d/content> [in Ukrainian].*
 8. Slobodianyuk, T. M., Bihdan, M. V. & Taran, I. O. (2023). Zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v tsyvilnomu protsesi [Applying the practice of the European Court of Human Rights in civil procedure]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Serii: Pravo*, 77 (1), 159-163. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/27-1.pdf> [in Ukrainian].
 9. Zavorodnii, V. A. (2015). Pravova pryroda rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The legal nature of the judgments of the European Court of Human Rights]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Serii: Yurysprudentsiia*, 15 (1), 19-22. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvmgu_jur_2015_15%281%29__7.pdf [in Ukrainian].
 10. Zavorodnii, V. A. (2016). Pravovi akty Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: vydy, yurydychni naslidky ta znachennia [Legal acts of the European Court of Human Rights: types, legal consequences, and significance]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Serii: Pravo*, 40 (1), 7-10. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvuzhpr_2016_40%281%29__3.pdf [in Ukrainian].
 11. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)] vid 04.11.1950 roku.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
 12. *Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy [On the Execution of Judgments and the Application of the Case Law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine] vid 23.02.2006 roku № 3477-IV.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].
 13. Zavorodnii, V. A. (2020). *Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na yurydychnu diialnist v Ukraini: teoretychnyi, metodolohichni i prykladnyi aspekty [The Influence of the Practice of the European Court of Human Rights on Legal Practice in Ukraine: Theoretical, Methodological, and Applied Aspects] : monohrafiia.* Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла 17.08.2025

Стаття прийнята до друку 21.09.2025

Назар Крамарчук,
аспірант факультету історії і права
Харківський національний педагогічний
університет
імені Г.С. Сковороди

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, РИЗИКИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Метою статті є комплексний аналіз проблем адміністративно-правового регулювання в Україні в умовах воєнного стану із урахуванням викликів щодо публічної безпеки, прав людини та ефективності органів влади, а також розроблення пропозицій для вдосконалення нормативної бази та адміністративної практики. Методологія дослідження базується на системному, структурно-функціональному і порівняльно-правовому підходах із використанням аналізу нормативно-правових актів, практики публічного управління та наукових джерел. Застосовано також методи інтерпретації правових норм, емпіричного аналізу і логічного узагальнення. У статті проаналізовано особливості адміністративно-правового регулювання діяльності органів виконавчої влади України в умовах воєнного стану. Досліджено правову природу виключення або обмеження відкритості, прозорості та підзвітності у діяльності органів державної влади в особливий період. Виокремлено загрози для демократичних механізмів контролю, що виникають в умовах концентрації повноважень в руках виконавчої гілки влади, коли законодавчі та судові механізми впливу можуть бути обмежені або уповільнені. Особливу увагу приділено ролі парламентського контролю та функціонуванню процедур адміністративного оскарження в умовах воєнного стану. Зроблено висновок про необхідність збереження балансу між вимогами національної безпеки та дотриманням фундаментальних принципів правової держави. Запропоновано напрями удосконалення адміністративного законодавства з урахуванням сучасних викликів, включаючи посилення інституційної спроможності органів контролю та забезпечення належного рівня правового захисту громадян навіть у надзвичайних умовах.

Ключові слова: адміністративне право, виконавча влада, воєнний стан, публічна адміністрація, оскарження, законність, відкритість, підзвітність.

Kramarchuk N.

Administrative and legal regulation under martial law in Ukraine: challenges, risks, and directions for improvement

The purpose of this article is to conduct a comprehensive analysis of the issues related to administrative and legal regulation in Ukraine under martial law, taking into account the challenges of public security, human rights protection, and the efficiency of public authorities, as well as to develop proposals for improving the regulatory framework and administrative practices. The research methodology is based on systemic, structural-functional, and comparative legal approaches, involving the analysis of legal acts, public administration practices, and academic sources. Methods of logical generalization, legal norm interpretation, and empirical analysis are also applied. The article examines the peculiarities of administrative and legal regulation of executive authorities' activities in Ukraine under martial law. The relevance of the study is determined by the unprecedented challenges posed by the full-scale Russian military aggression against Ukraine, which has significantly affected the functioning of public administration and altered the legal framework within which executive bodies operate. In times of war, the state faces the dual task of ensuring effective governance and national security while preserving the rule of law, democratic control, and civil rights. These competing priorities make it essential to analyze the current state and transformation of administrative law in the context of martial law. The main purpose of the research is to identify how martial law influences the legal regulation of executive power activities, to assess the risks of excessive concentration of authority, and to determine ways to ensure the accountability, transparency, and legality of public administration under exceptional circumstances. The author focuses on the mechanisms of administrative appeal, parliamentary oversight, and the balance between the need for swift administrative decisions and safeguarding individual rights and freedoms. The study reveals that, under martial law, there is a tendency to reduce the level of transparency and public control over executive authorities

due to security considerations and the need for centralized decision-making. However, such tendencies may weaken democratic institutions and reduce citizens' opportunities to challenge administrative actions. The legal framework allows for temporary restriction of certain constitutional rights, but the author argues that this should not lead to the erosion of fundamental legal principles. The paper stresses the importance of maintaining institutional mechanisms for oversight and public accountability even in wartime. The results of the study suggest that while certain limitations on administrative procedures may be justified during martial law, it is crucial to clearly define their scope and duration in legislation. The author proposes several directions for improving administrative legislation, including strengthening the role of administrative justice, increasing the institutional capacity of oversight bodies, and ensuring citizens' access to effective legal remedies.

Keywords: *administrative law, executive power, martial law, public administration, appeal, legality, transparency, accountability.*

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні спричинило істотні трансформації в системі державного управління, зокрема в адміністративно-правовій сфері. В умовах надзвичайної загрози національній безпеці виникла потреба у посиленні повноважень виконавчих органів, оперативному прийнятті управлінських рішень, концентрації ресурсів та централізації влади. Разом із цим, реалізація воєнного стану супроводжується обмеженням низки конституційних прав і свобод громадян, зміною адміністративних процедур, розширенням дискреційних повноважень органів влади та зниженням рівня підзвітності.

У таких умовах загострюються питання забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини, законності, правової визначеності й верховенства права. Практика адміністративно-правового регулювання під час воєнного стану виявила низку системних проблем: відсутність чітких нормативних процедур, нерівномірне правозастосування, надмірну централізацію влади, порушення процедур адміністративного провадження, обмежений доступ громадян до правової допомоги, а також ризики зловживання владою з боку військових адміністрацій.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю правового осмислення цих процесів, виявлення недоліків чинного регулювання та розробки рекомендацій щодо удосконалення адміністративно-правових механізмів в умовах надзвичайних ситуацій. Без чітких правових рамок, процедурних гарантій та ефективного контролю ризики авторитаризації управління, зниження довіри до інституцій та порушення прав людини можуть мати довгострокові наслідки для демократичного розвитку України. У зв'язку з цим, науковий аналіз адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану є необхідною передумовою для формування ефективної та справедливої моделі публічного управління у кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану є відносно новою для українського правознавства, однак упродовж 2022–2025 років спостерігається зростання кількості наукових досліджень, присвячених цій тематиці. Вони зосереджуються переважно на питаннях функціонування органів публічної влади, забезпечення національної безпеки, гарантування прав і свобод громадян, а також адаптації адміністративних процедур до умов збройного конфлікту. Значний внесок в розвиток теоретичних засад правового режиму воєнного стану зроблено у наукових працях авторів В. Фелика, В. Курила та ін [1], Ю. Безкровного [2], О. Даньляна й О. Дзьобань [3], Є. Дуліба [5], Л. Коваленко [6], О. Махмурова-Дишлюк [9], О. Муза [11] та інших. Так, у дослідженнях [1; 2; 12] розкрито особливості дії надзвичайних правових режимів, зокрема їх вплив на демократичні інституції та механізми контролю. Автори наголошують на необхідності законодавчого балансу між безпековими потребами та збереженням конституційного порядку.

Питання адміністративного процесу в умовах воєнного стану проаналізовано у публікаціях Л. Коваленко [6] та О. Муза [11], які звертають увагу на виклики, пов'язані з дотриманням принципів належного адміністративного провадження, особливо в умовах спрощеного або екстреного порядку прийняття рішень. Автори підкреслюють ризики звуження процедурних гарантій та порушення принципу пропорційності.

Окремі дослідження присвячені функціонуванню військових адміністрацій та проблемам централізації влади у воєнний час. Так, авторка О. Махмурова-Дишлюк [9] аргументує необхідність встановлення ефективних механізмів підзвітності та контролю для збереження легітимності влади в умовах надзвичайного правового режиму.

Актуальною залишається тема забезпечення прав людини в умовах обмежень, пов'язаних із воєнним станом. Це питання розглядається у працях Ю. Безкровного [2] та О. Даньляна й О. Дзьобань [3], які наголошують на проблемі непропорційних обмежень основоположних прав, зокрема свободи пересу-

вання, зібрань, слова. У дослідженнях акцентується на важливості дотримання міжнародних стандартів, закріплених, зокрема, у статтях 15 та 18 Європейської конвенції з прав людини. Значну увагу в сучасній науковій літературі приділено й питанням доступу до правової допомоги в умовах війни. Зокрема, Є. Дуліба [5] аналізує проблеми реалізації цього права для військовослужбовців, переселенців, осіб, які оскаржують адміністративні рішення, пов'язані з мобілізацією або евакуацією.

Водночас, попри наявні напрацювання, залишається низка недостатньо висвітлених аспектів, зокрема: уніфікація адміністративних процедур у період воєнного стану; узгодженість нормативно-правових актів у сфері публічного адміністрування; роль місцевого самоврядування в умовах делегування повноважень військовим адміністраціям. Необхідним є й глибше дослідження процедур оскарження рішень органів влади, а також механізмів протидії зловживанням, які можуть виникати внаслідок правової невизначеності.

Таким чином, хоча науковий інтерес до теми зростає, існує потреба у комплексному дослідженні адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану як системного правового явища, що вимагає міждисциплінарного підходу, оновлення нормативної бази та посилення гарантій захисту прав людини.

Мета статті. Метою цієї статті є комплексний аналіз проблемних аспектів адміністративно-правового регулювання в Україні в умовах воєнного стану, з урахуванням викликів, пов'язаних із забезпеченням публічної безпеки, дотриманням прав людини та ефективністю діяльності органів публічної влади, а також розроблення пропозицій щодо удосконалення нормативно-правової бази та адміністративної практики.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачено виконання таких завдань: дослідити зміст і правову природу режиму воєнного стану як особливого правового режиму; проаналізувати адміністративно-правові механізми обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану; виявити основні проблеми правової визначеності, узгодженості та передбачуваності адміністративного законодавства у воєнний період; оцінити вплив централізації влади та діяльності військових адміністрацій на публічне управління та місцеве самоврядування; розглянути проблеми дотримання адміністративних процедур і забезпечення належного правового захисту громадян; окреслити перспективи удосконалення адміністративно-правового регулювання з урахуванням вимог правової держави та принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнний стан в Україні як правовий режим особливого періоду актуалізував низку викликів у сфері адміністративно-правового регулювання. Йдеться про необхідність забезпечення публічної безпеки з одночасним дотриманням основних прав і свобод громадян, що вимагає удосконалення нормативно-правової бази та адміністративної практики.

Наше дослідження дозволило нам діагностувати низку проблемних аспектів адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану в Україні. Усі вони, в основному, пов'язані із загрозами національній безпеці, а також і з необхідністю дотримання прав людини та законності. До важливих викликів адміністративно-правового регулювання у нашій державі на сучасному етапі ми відносимо: обмеження конституційних прав і свобод; недостатню визначеність і чіткість законодавства; надмірну централізацію влади; використання воєнного стану для придушення інакodomства; порушення процедур адміністративного провадження; недостатній контроль за діями військових адміністрацій; обмежений доступ до правової допомоги.

Дослідимо визначені проблемні аспекти більш детально. Воєнний стан, як надзвичайний правовий режим, передбачає можливість обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян. Це зокрема стосується таких прав, як свобода пересування, свобода мирних зібрань, право на таємницю листування, а також право на вибір місця проживання та виїзд за кордон. Вказані обмеження прямо передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [14] та іншими актами, що регламентують державну безпеку. У цьому контексті виникає колізія між необхідністю забезпечення національної безпеки та збереженням фундаментальних прав людини, гарантованих Конституцією України (статті 33, 34, 39 та інші) [7], а також міжнародними договорами, стороною яких є Україна (зокрема, Європейська конвенція з прав людини).

З одного боку, обмеження прав виправдане реаліями війни: захист територіальної цілісності та державного суверенітету є пріоритетом. З іншого боку, відсутність чітких критеріїв і прозорих процедур таких обмежень породжує ризики зловживань, вибіркової й дискримінації.

Найбільш резонансним прикладом, у даному контексті, є заборона виїзду за кордон чоловікам віком від 18 до 60 років, яка була запроваджена у перші дні повномасштабної агресії. Цей крок був вмотивований необхідністю забезпечити мобілізаційний ресурс Збройних Сил України. Однак він визвав широку суспільну дискусію, зокрема щодо можливої дискримінації за ознакою статі та віку, обмеження економічних і професійних прав, а також щодо порушення принципу індивідуальної відповідальності, коли особи,

які не підлягають мобілізації або мають законні підстави для виїзду, не можуть реалізувати це право. Крім того, відсутність чітких механізмів оскарження рішень щодо відмови у перетині кордону, непрозора процедура видачі дозволів, а також різні практики їх застосування у різних регіонах ще більше ускладнюють ситуацію. З юридичної точки зору це створює умови для судових позовів, звернень до Європейського суду з прав людини та втрати довіри до державних інституцій.

Ми вважаємо, що обмеження прав громадян під час воєнного стану має бути: пропорційним, тобто не перевищувати необхідне для досягнення мети; законним, тобто передбаченим чіткими нормами права; контрольованим, з можливістю судового та парламентського нагляду. В іншому випадку, такі обмеження ризикують стати інструментом не лише безпеки, а й політичного чи адміністративного тиску.

Наступним проблемним аспектом, ми вважаємо, недостатню визначеність адміністративно-правових норм в період воєнного стану. Воєнний стан передбачає широке використання адміністративно-правових інструментів для забезпечення безпеки, обороноздатності та публічного порядку. Однак чинне законодавство часто не містить достатньо чітких, однозначних та деталізованих норм, які би регулювали порядок дій органів державної влади в умовах війни [12]. Існує розпорошеність правового регулювання: норми, що регламентують надзвичайні повноваження, містяться у численних законах, постановах Кабінету Міністрів, наказах міністерств та інструкціях військових адміністрацій [1]. Внаслідок цього виникає правова невизначеність, що породжує різну правозастосовну практику, знижує довіру до органів державної влади та унеможлиблює ефективний захист прав громадян [3].

Органи влади часто змушені діяти на власний розсуд, що призводить до порушення принципів правової визначеності, передбачуваності рішень та верховенства права. Крім того, в умовах війни відбувається швидке ухвалення нормативних актів, іноді без належного публічного обговорення, правової експертизи чи чіткого зв'язку з основним законодавством.

Суттєвою проблемою є неузгодженість нормативно-правових актів у сфері мобілізації, евакуації, порядку роботи військових адміністрацій тощо. Наприклад, механізм оповіщення мобілізованих осіб, вручення повісток, визначення місця проживання для військового обліку не регламентовано єдиним законодавчим актом. Через це виникають численні правові спори, адже громадяни не мають достатньої інформації про свої обов'язки, а відповідні дії органів влади часто оскаржуються в судах. Ще одним прикладом недостатньої визначеності законодавства є різна практика щодо обмежень діяльності бізнесу, обмеження роботи закладів освіти чи культури у воєнний час без чітких критеріїв, що створює нерівні умови для підприємств і громадян в різних регіонах. Тож, для підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання у період воєнного стану, із нашої точки зору, необхідно: забезпечити систематизацію та кодифікацію ключових нормативних актів; уніфікувати правозастосовну практику через роз'яснення і методичні матеріали; запровадити перевірку нових нормативних актів на відповідність принципу правової визначеності; розробити єдиний довідковий портал для громадян із роз'ясненням прав і обов'язків у воєнний період.

Ще одним важливим викликом адміністративно-правового регулювання у нашій державі на сучасному етапі є надмірна централізація влади та посилення повноважень виконавчих органів під час воєнного стану. Запровадження воєнного стану закономірно тягне за собою посилення централізації державної влади, передусім на користь органів виконавчої влади та військового командування [1; 9]. Це зумовлено необхідністю оперативного ухвалення рішень, координації дій сил оборони, збереження єдності управління та контролю за безпековою ситуацією [12]. У зв'язку із цим розширюються повноваження Президента України, Кабінету Міністрів, військових адміністрацій, а також обмежуються повноваження органів місцевого самоврядування [2; 6]. У такій ситуації виникає конфлікт між принципом централізації управління та демократичними засадами управління, передусім принципом субсидіарності й самоврядності. Місцеві громади фактично втрачають частину своїх повноважень, що знижує ефективність реагування на місцеві потреби та звужує участь громадян у вирішенні публічних справ. До того ж, як показує практика, відсутній дієвий механізм парламентського чи громадського контролю за рішеннями військових адміністрацій, і це створює передумови для зловживань владою або прийняття рішень, не узгоджених із інтересами територіальних громад.

Так, після запровадження воєнного стану у ряді регіонів створено військові адміністрації, які взяли на себе повноваження органів місцевого самоврядування – виконавчих комітетів та навіть рад [6]. У деяких випадках рішення приймаються без погодження з громадськістю або без відкритого доступу до інформації. До таких рішень наприклад відносяться: перерозподіл бюджетних коштів; обмеження роботи об'єктів господарювання; рішення щодо примусової евакуації населення [1]. Крім того, децентралізаційна реформа,

що тривала до початку повномасштабної війни, фактично зупинилася або ж частково нівелювалася – громади втратили частину управлінської та фінансової автономії [9].

На нашу думку, хоча централізація в умовах війни є виправданою з позиції державної безпеки, все ж вона повинна бути: обмеженою у часі та масштабах; прозорою у реалізації повноважень; забезпеченою механізмами контролю та підзвітності; поєднаною з дотриманням прав і повноважень територіальних громад. У цьому зв'язку, вважаємо, що перспективним є запровадження гібридних моделей управління, де військові адміністрації працюють у тісній координації з органами місцевого самоврядування, з чітким розподілом відповідальності.

Також, на сьогодні ідентифікуються зловживання інструментами воєнного стану для обмеження інакodomства та опозиційної діяльності. Воєнний стан надає державі широкі повноваження в частині обмеження свободи слова, свободи ЗМІ, зібрань, діяльності політичних партій та громадських організацій. Ці обмеження законодавчо допустимі в умовах збройної агресії з боку РФ, однак їхня реалізація не завжди є пропорційною та обґрунтованою [2; 3]. Існує ризик використання воєнного стану як інструменту не лише для забезпечення безпеки, а й для придушення критики влади, інакodomства або опозиційних політичних сил. Такий підхід створює конфлікт між потребами національної безпеки та демократичними цінностями, які є основою правової держави [9]. Особливо небезпечно, коли розмитість правових норм дозволяє органам влади тлумачити “загрозу” в надто широких межах, що дає змогу вдаватися до обмежень, не пов'язаних безпосередньо з війною [2; 11]. Це може призвести до стійкого ослаблення політичної конкуренції, цензури у медіа-просторі, придушення громадянської активності – тобто до ознак авторитарного способу управління.

Дослідження показало, що у 2022–2023 роках були призупинені або заборонені діяльність низки політичних партій, частина з яких звинувачувалася у проросійських симпатіях, що в умовах війни було частково обґрунтованим. Проте після цього, на думку авторів О. Даньляна й О. Дзьобань [3], виникла тенденція до згортання політичного плюралізму – політичне поле стало значно більш однорідним, а опозиційні позиції менш видимими. Також, на сьогодні, спостерігається посилення контролю над інформаційним простором: у деяких випадках блокуються телеканали або веб-ресурси, що подають альтернативну точку зору, навіть якщо вони не порушують вимог безпеки [13;15]. Аналогічно, громадські активісти та журналісти стикаються з тиском, якщо публічно критикують окремі рішення військово-цивільної адміністрації, правоохоронних органів або центральної влади.

Ми вважаємо, що обмеження політичних свобод і свободи слова можливі лише: у межах, визначених законом і міжнародними стандартами (зокрема, ст. 15 та 18 Європейської конвенції з прав людини); за наявності чітких доказів загрози національній безпеці; з механізмами незалежного контролю (судового, парламентського, громадського). Для уникнення згортання демократичних засад, з нашої точки зору, доцільно: посилити публічну звітність органів, що приймають рішення про обмеження свобод; забезпечити прозору комунікацію причин та підстав таких рішень; зберігати плюралізм у межах правового поля, навіть під час війни.

Варто також дослідити порушення адміністративних процедур в умовах воєнного стану. Одним із суттєвих викликів для адміністративного права в умовах війни є відступ від стандартних адміністративних процедур, що регламентують порядок ухвалення рішень органами державної влади, військовими адміністраціями, правоохоронними органами тощо. Зміна або спрощення процедур часто пояснюється необхідністю швидкого реагування, однак нерідко такі дії порушують права громадян, принципи законності, пропорційності та належного адміністративного провадження [6]. З одного боку, адміністративні процедури у мирний час гарантують: право на участь у справі; право на повідомлення та обґрунтоване рішення; можливість оскарження; дотримання строків і формальних вимог [10; 1; 11]. З іншого боку, в умовах війни ці елементи часто ігноруються або замінюються «спрощеним порядком», що позбавляє громадян ефективних засобів захисту, створюючи ризики для довіри до органів влади та їх легітимності. Нерідко це також супроводжується відсутністю чітких критеріїв щодо необхідності обмежень, що відкриває простір для зловживань [3]. Особливу увагу, у цьому зв'язку, варто звернути на проблему невикористання механізмів адміністративного оскарження, що в умовах воєнного стану часто або фактично заблоковані, або втратили ефективність [2]. Така ситуація суперечить принципам Європейської конвенції з прав людини (ст. 6, 13, 15), а також національним положенням Конституції України (ст. 55, 64) [7]. Це створює конфлікт між ефективністю управління та принципом правової визначеності. У табл.1 нами подано результати порівняння адміністративних процедур у мирний час та в умовах воєнного стану, з урахуванням актуальних досліджень і нормативних актів.

Таблиця 1

Порівняння адміністративних процедур у мирний час та в умовах воєнного стану

Процедурний елемент	У мирний час	В умовах воєнного стану	Джерела
Право на участь особи в процедурі	Гарантоване (особа має право бути вислуханою, надати пояснення)	Часто обмежується або повністю ігнорується через «оперативність»	Ст. 55 Конституції України [7], Л.Коваленко [6], В.Фелик, В.Курило [1]
Повідомлення особи про розгляд справи	Формальне та своєчасне повідомлення є обов'язковим	Може не здійснюватися або замінюватися усним повідомленням чи постфактум інформуванням	О.Муза [11], О.Даньлян, О.Дзьобань [3]
Обґрунтованість рішень	Рішення обов'язково повинно бути вмотивоване (письмово)	Часто рішення є формальними, з посиланням лише на воєнний стан або «загрозу»	В. Фелик, В.Курило [1], Ю. Безкровний [2]
Можливість оскарження	Гарантована в судовому і адміністративному порядку	Часто заблокована або ускладнена: суди можуть не приймати позови, строки можуть бути пропущені не з вини заявника	Ю. Безкровний [2], О.Муза [11]
Дотримання строків розгляду	Чітко визначені строками (в адм. кодексі або профільних законах)	Строки або скасовуються, або продовжуються без чітких підстав	Л. Коваленко [6], Р. Мельник [10]
Прозорість процедури	Відкрите провадження, доступ до публічної інформації забезпечено	Обмежений доступ до інформації; можливе засекречення матеріалів	О. Пилип'юк [13], О.Даньлян, О.Дзьобань [3]
Можливість залучення адвоката чи представника	Законне право участі адвоката або законного представника у справі	У деяких випадках забороняється, або представників не допускають	О.Муза [11], В. Фелик, В.Курило [1]
Публічність рішень	Рішення публікуються (особливо щодо значущих питань)	Рішення можуть не публікуватися, навіть якщо впливають на громадськість	О. Пилип'юк [13], О.Даньлян, О.Дзьобань [3]

Примітка. Складено автором самостійно на основі поданих джерел.

Отож, як показало дослідження, у воєнний час адміністративні процедури часто трансформуються в «ручне управління», де зникає належна правова процедура, і рішення приймаються поза межами закону, часто без контролю та прозорості. Це створює ризики порушення прав людини, зловживань і втрати легітимності інститутів влади. Найпоширенішими прикладами є:

1. Примусове вилучення майна в межах Закону України «Про правовий режим воєнного стану» без належного попереднього повідомлення, компенсаційного механізму або судового контролю.
2. Рішення про евакуацію населення, які іноді приймаються без консультацій з місцевою громадою чи без детального плану переміщення і розміщення.
3. Відмова в доступі до адміністративних послуг (наприклад, реєстрації місця проживання, отримання довідок або виплат), коли процедури не адаптовані до умов бойових дій або евакуації.
4. Також спостерігається відсутність відкритого доступу до нормативних актів і наказів, якими керуються органи влади, що унеможливило ефективне оскарження рішень.

Для збереження правової стабільності навіть у період воєнного стану, на нашу думку, необхідно: застосовувати спрощені процедури лише у виняткових випадках і на підставі чітких норм; забезпечити мінімальні стандарти адміністративного процесу (повідомлення, пояснення, можливість оскарження); створити механізми оперативного адміністративного чи судового захисту; забезпечити публічність і доступність процедур, зокрема в онлайн-форматі. Адже, збереження процедурних гарантій – це не лише захист прав особи, а й засіб протидії корупції, свавілля та втрати легітимності державної влади.

Недостатній контроль за діями військових адміністрацій також є серйозним викликом адміністративно-правового регулювання. У період воєнного стану, особливо в прифронтових або окупованих територіях, створюються військові адміністрації, які можуть повністю або частково перебрати на себе функції місцевих рад та виконавчих органів. Хоча це передбачено законом і виправдано обставинами, діяльність таких органів часто не підлягає ефективному контролю з боку громадськості, органів місцевого самоврядування чи судових інстанцій. Це створює загрозу самовільного, непрозорого і неефективного управління, особливо в критичних сферах – мобілізації, евакуації, розподілу гуманітарної допомоги, регулювання бізнесу.

З одного боку, військові адміністрації діють в умовах постійного ризику, нестачі ресурсів і загроз безпеці, що змушує їх ухвалювати рішення швидко та централізовано [2]. З іншого – відсутність механізмів

підзвітності веде до порушень адміністративних норм, зловживань владою, корупції та порушення прав місцевого населення [13; 9]. Конституційний принцип розподілу влади та верховенства права в таких умовах піддається значному навантаженню, оскільки військові органи де-факто отримують абсолютну владу в межах своєї території відповідальності [7; 14].

Так, дослідження показало, що у низці регіонів надходили публічні скарги на: необґрунтовані обмеження діяльності бізнесу; нерівномірний розподіл гуманітарної допомоги; ігнорування звернень громадян та представницьких органів; відсутність доступу до рішень військових адміністрацій або неможливість їх оскаржити. В умовах дефіциту інформації, закритості документів і відсутності чітких процедур громадяни часто не розуміють, хто ухвалює ключові рішення, і як на них можна вплинути або оскаржити.

В таких випадках, для збереження демократичної легітимності та ефективності управління на нашу думку, необхідно: запровадити обов'язкову звітність військових адміністрацій перед громадськістю або парламентськими комітетами; забезпечити наявність незалежного контролю, зокрема через органи державного аудиту, омбудсмена, антикорупційні структури; надати громадянам можливість подавати звернення, отримувати відповіді та оскаржувати рішення; налагодити співпрацю військових адміністрацій із місцевими радами, зберігаючи баланс між безпекою і самоврядністю. Як підсумок, контроль за діями військових адміністрацій має стати інституційно оформленим і стабільним, а не тимчасовим і ситуативним – лише за такої умови можна уникнути надмірної концентрації влади в одних руках.

Обмежений доступ до правової допомоги в умовах воєнного стану також відчутно знижує ефективність адміністративно-правового регулювання [5; 11]. Під час дії воєнного стану, особливо в зонах активних бойових дій, на деокупованих або тимчасово окупованих територіях, громадяни часто позбавлені можливості отримати якісну та своєчасну правову допомогу. Це стосується як первинної правової консультації, так і представництва інтересів у судах, адміністративних органах чи військових структурах. Фізична недоступність юристів, зруйнована інфраструктура, відсутність інтернету, евакуація адвокатів або працівників центрів безоплатної правової допомоги – усе це унеможлиблює реалізацію права на правову підтримку. Ця ситуація створює конфлікт між формально гарантованим правом на правову допомогу (ст. 59 Конституції України) за реальними умовами, в яких громадяни не можуть цим правом скористатися [7]. Особливо це стосується: військовозобов'язаних осіб, які бажають оскаржити рішення про мобілізацію; переселенців, які не можуть зареєструватися або отримати допомогу; постраждалих від збройних злочинів; громадян, які потребують юридичної допомоги у справах про вилучення майна, адміністративні правопорушення тощо.

Згідно із нашими дослідженнями, у багатьох прифронтових районах зруйновані або не працюють центри безоплатної правової допомоги, а громадські приймальні фактично не функціонують. Водночас громадяни не мають доступу до онлайн-сервісів, наприклад до Електронного суду або кабінетів у Дії, через перебої з інтернетом чи електропостачанням [4; 8; 15]. Окремі адвокати та правозахисники продовжують працювати на волонтерських засадах, однак їх ресурси вкрай обмежені, а ризики – високі. За таких обставин, вважаємо, що для забезпечення реального доступу громадян до правового захисту навіть у воєнний час необхідно: розвивати дистанційні сервіси правової допомоги (мобільні додатки, гарячі лінії, чати, відеозв'язок); забезпечити належне фінансування та захист працівників системи БПД; створити мобільні юридичні групи для роботи у прифронтових громадах; забезпечити юридичний супровід для особливо вразливих груп (ВПО, люди з інвалідністю, самотні особи похилого віку тощо); передбачити в законодавстві спеціальні спрощені процедури для доступу до правосуддя у період воєнного стану. Адже правова допомога є не просто сервісом, а однією з основ державної легітимності і соціальної стабільності в умовах кризи.

Підсумовуючи подане вище дослідження, варто зауважити, що воєнний стан в Україні створив унікальний, але надзвичайно складний правовий контекст, у якому держава змушена балансувати між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини. Аналіз адміністративно-правового регулювання в умовах війни виявив системні проблеми, серед яких: непропорційні обмеження прав і свобод громадян; правова невизначеність та суперечності в нормативно-правових актах; централізація влади без достатнього контролю; спрощення або ігнорування адміністративних процедур; слабкий механізм судового й громадського контролю; обмежений доступ до правової допомоги, особливо у вразливих регіонах.

Усі ці чинники підривають принципи верховенства права, прозорості, підзвітності влади та можуть негативно вплинути на довіру громадян до державних інституцій. Наші пропозиції, у даному контексті, включають:

1. Законодавче удосконалення режиму воєнного стану шляхом деталізації умов і меж обмежень прав, уніфікації процедур, чіткого розподілу повноважень між органами влади.

2. Запровадження незалежного контролю за діяльністю військових адміністрацій, зокрема через парламентські комітети, органи місцевого самоврядування, омбудсмана та правозахисні структури.

3. Розробку механізмів юридичного супроводу рішень органів влади, включаючи обов'язкове обґрунтування, строки, форми повідомлення та процедури оскарження.

4. Підтримку та розширення доступу до правової допомоги, включаючи цифрові інструменти, мобільні юридичні групи, пільгові механізми для ВПО, військових і малозабезпечених осіб.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що воєнний стан в Україні створює складний правовий контекст, у якому держава змушена балансувати між захистом національної безпеки та дотриманням фундаментальних прав і свобод людини. В умовах збройної агресії виникають численні виклики для адміністративно-правового регулювання, що вимагають як термінового реагування, так і стратегічного переосмислення підходів до правового управління у кризових ситуаціях.

До основних проблем, виявлених у статті, належать: непропорційні або недостатньо обґрунтовані обмеження прав громадян; правова невизначеність і фрагментарність адміністративного законодавства; надмірна централізація влади за відсутності належного контролю; спрощення адміністративних процедур із порушенням принципу законності; обмежений доступ громадян до правової допомоги, зокрема у прифронтових територіях; недосконалість механізмів підзвітності та прозорості діяльності військових адміністрацій.

У цьому контексті обґрунтовано необхідність: вдосконалення законодавчого регулювання воєнного стану шляхом чіткої деталізації меж обмеження прав і повноважень органів влади; забезпечення незалежного контролю за діяльністю виконавчих органів та військових адміністрацій з боку парламенту, судів і громадянського суспільства; уніфікації адміністративних процедур навіть в умовах війни, з дотриманням базових гарантій участі громадян, права на оскарження та доступ до інформації; розширення інструментів доступу до правової допомоги, включаючи цифрові сервіси, мобільні юридичні групи та підтримку вразливих категорій населення; створення умов для відновлення демократичних інститутів і механізмів місцевого самоврядування після завершення активної фази війни.

Таким чином, удосконалення адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану має відбуватися не лише в інтересах безпеки, а й у рамках принципів правової держави, верховенства права, підзвітності влади та поваги до гідності людини. Саме такий підхід дозволить зберегти довіру громадян до державних інституцій та забезпечити стійкість правопорядку навіть у надзвичайних умовах. Подальші дослідження у даному напрямку бачаться нами у виробленні конкретних та деталізованих рекомендацій стосовно проведення післявоєнної правової реформи, яка передбачатиме перегляд надзвичайних норм, оцінку ефективності воєнного управління та формування механізмів правового захисту на майбутнє.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану : колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
2. Безкровний Ю. А. Адміністративно-правовий режим воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Випуск 83: частина 2. С. 139–142.
3. Даньян О. Г., Дзьобань О. П. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану. *Інформація і право.* 2025. № 1(52). С. 9–21.
4. Діхтєвський, П. В. Адміністративно-правове забезпечення захисту персональних даних громадян в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2023. № 10. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-10-01-15>. (дата звернення: 11.09.2025)
5. Дуліба Є. Особливості надання безоплатної правової допомоги військовослужбовцям в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства.* 2023. № 2(34). С. 57–63.
6. Коваленко Л. Адміністративний процес України в умовах воєнного стану. *Слово Національної школи суддів України.* 2023. № 3(44). С. 153–160.
7. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 15.07.2025)
8. Кужда Т. І. Стан та перспективи розвитку електронного урядування в Україні та в світі. Актуальні проблеми публічного управління та адміністрування: колективна монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2020. С. 71–86.

9. Махмурова-Дишлюк О.П. Адміністративно-правовий режим воєнного стану як інструмент публічного адміністрування. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 185–190.
10. Мельник Р. С. Адміністративне право і процес: теорія та практика правозастосування : монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 212 с.
11. Муза О. Адміністративно-правова охорона прав людини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 415–417.
12. Пашинський В., Ступак Д. Адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 1(53). С. 37–40.
13. Пилип'юк О. М. Адміністративно-правове забезпечення здійснення права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 7. URL: <https://www.researchgate.net/publication/370407728> (дата звернення: 09.07.2025).
14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 25.07.2025)
15. Серебро М. В. Особливості адміністративно-правового регулювання використання та розвитку інформаційних технологій в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2024. № 3. С. 177–183.

Reference

1. *Administratyvne pravo ta administratyvnyj protses Ukrainy v umovakh voyennoho stanu [Administrative law and administrative process of Ukraine under martial law]* (2023). Kolektyvna monohrafiya / za zah. red. V. Felyka, V. Kuryla. Kyiv: «Vydavnytstvo Lyudmyla» [in Ukrainian].
2. Bezкровnyj, Yu. A. (2024). Administratyvno-pravovij rezhym voyennoho stanu [Administrative and legal regime of martial law]. *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo. – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 83 (2), 139–142 [in Ukrainian].
3. Danlyan, O. H. & Dzoban, O. P. (2025). Zakhyst prav lyudyny v Ukraini v umovakh voyennoho stanu [Protection of human rights in Ukraine under martial law]. *Informatsiya i pravo – Information and Law*, 1(52), 9–21 [in Ukrainian].
4. Dihtiyevskiy, P. V. (2023). Administratyvno-pravove zabezpechennya zakhystu personal'nykh danykh hromadyan v umovakh voyennoho stanu [Administrative and legal support for the protection of citizens' personal data under martial law]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: Pravo, publichne upravlinnya ta administruvannya – Problems of Modern Transformations. Series: Law, public administration and management*, 10. Retrieved from <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-10-01-15> [in Ukrainian].
5. Duliba, Ye. (2023). Osoblyvosti nadannya bezoplatnoyi pravovoyi dopomohy viys'kovosluzhbovtsyam v umovakh voyennoho stanu [Peculiarities of providing free legal aid to military personnel under martial law]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva – Current Issues of Law*, 2(34), 57–63 [in Ukrainian].
6. Kovalenko L. (2023). Administratyvnyj protses Ukrainy v umovakh voyennoho stanu [Administrative process of Ukraine under martial law]. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy – The Word of the National school of judges of Ukraine*, 3 (44), 153–160 [in Ukrainian].
7. *Konstyutsiia Ukrainy vid 28 cherv.* 1996 r. № 254к/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> [in Ukrainian].
8. Kuzhda, T. I. (2020). Stan ta perspektyvy rozvytku elektronnoho uriaduvannya v Ukraini ta v sviti [State and prospects of e-governance development in Ukraine and in the world]. *Aktualni problemy publichnoho upravlinnya ta administruvannya: kolektyvna monohrafiya – Current issues of public administration and management: collective monograph*. Ternopil: FOP Palyanytsia V. A., 71–86 [in Ukrainian].
9. Makhmurova-Dyshlyuk, O. P. (2024). Administratyvno-pravovij rezhym voyennoho stanu yak instrument publichnoho administruvannya [Administrative and legal regime of martial law as a tool of public administration]. *Kyivs'kyj chasopys prava – Kyiv law journal*, 1, 185–190 [in Ukrainian].
10. Melnyk, R. S. (2019). Administratyvne pravo i protses: teoriya ta praktyka pravozastosuvannya [Administrative law and process: theory and practice of law enforcement]. Monohrafiya. Kherson: Vydavnychij dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
11. Muza, O. (2024). Administratyvno-pravova okhorona prav lyudyny v umovakh voyennoho stanu [Administrative legal protection of human rights under martial law]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 415–417 [in Ukrainian].

12. Pashynskiy, V. & Stupak, D. (2023). Administratyvno-pravove zabezpechennya pravovoho rezhymu voyennoho stanu v Ukrayini [Administrative and legal support of the legal regime of martial law in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viys'kovo-spetsial'ni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko national university of Kyiv. Military-special sciences, 1(53), 37–40* [in Ukrainian].
13. Pylyp'iuk, O. M. (2023). Administratyvno-pravove zabezpechennya zdiysnennya prava na dostup do publichnoyi informatsiyi v umovakh voyennoho stanu [Administrative and legal support for exercising the right to access public information under martial law]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: Pravo, publichne upravlinnya ta administruvannya – Problems of modern transformations. Series: Law, public administration and management, 7*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/370407728> [in Ukrainian].
14. *Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu [On the legal regime of martial law] (2015). Zakon Ukrayiny vid 12 trav. 2015 r. № 389-VII*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> [in Ukrainian].
15. Srebro, M. V. (2024). Osoblyvosti administratyvno-pravovoho rehulyuvannya vykorystannya ta rozvytku informatsiynykh tekhnolohiy v umovakh voyennoho stanu [Features of administrative and legal regulation of the use and development of information technologies under martial law]. *Kyivskiy chasopys prava – Kyiv law journal, 3, 177–183* [in Ukrainian].

Стаття надійшла 19.08.2025

Стаття прийнята до друку 20.09.2025

Наталія Марценко,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного
права і процесу Західноукраїнського

національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СВІТЛІ НАЯВНИХ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ, ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що забезпечення єдності судової практики є ключовим елементом стабільної правової системи, оскільки гарантує узгодженість судових рішень у схожих правових ситуаціях, підвищує довіру до судової системи та сприяє реалізації принципу верховенства права. Незважаючи на ефективність традиційних правових механізмів, ризик розбіжностей у тлумаченні та застосуванні норм все ж існує, що підкреслює потребу в інноваційних підходах, які в сучасних умовах розвитку суспільства та технологій мають значний потенціал. Поєднання традиційних правових механізмів та інноваційних технологій робить дослідження особливо актуальним для формування єдиної судової практики в Україні.

Мета дослідження полягає у вивченні механізмів забезпечення єдності судової практики в Україні з урахуванням національного законодавства, вимог європейських стандартів та можливості використання штучного інтелекту.

Для дослідження єдності судової практики застосовувались такі методи як формально-логічний, порівняльно-правовий, системний та метод аналізу і синтезу, що дозволяє всебічно оцінити роль правових норм і технологічних інструментів у забезпеченні узгодженості судових рішень.

Зроблено висновок, що єдність судової практики є фундаментальним елементом верховенства права та запорукою довіри суспільства до судової системи. У цьому контексті узгодженість судових рішень слугує не лише інструментом юридичної визначеності, але й необхідною умовою реалізації права на справедливий судовий розгляд. Забезпечення єдності судової практики ґрунтується як на історично сформованих правових принципах, починаючи з римського права, так і на сучасних європейських стандартах.

Обґрунтовано думку про те, що механізми забезпечення єдності судової практики постійно потребують удосконалення, зокрема через розвиток як правових, так і інноваційних інструментів. Тому у сучасних умовах особливого значення набуває можливість інтеграції інноваційних технологій, зокрема штучного інтелекту, у процеси аналізу та узагальнення судової практики. Теперішній рівень розвитку штучного інтелекту свідчить про те, що він здатний не тільки підвищити ефективність судочинства, але й також сприяти єдиним підходам у правозастосуванні. Поряд із цим його застосування повинне суворо відповідати європейським етичним стандартам, передбачати прозорість, відповідальність суддів за остаточні рішення, а також дотримання принципів конфіденційності та незалежності правосуддя. Гармонійне поєднання традиційних механізмів правового регулювання з потенціалом сучасних технологій створює перспективні умови для зміцнення єдності судової практики та підвищення довіри громадян до системи правосуддя.

Ключові слова: *судова практика, суд, правосуддя, цивільне судочинство, ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, прецедент, рішення суду, тлумачення права, штучний інтелект.*

Martsenko N.

The Unity of Judicial Practice in the Light of Existing Legal Mechanisms, European Standards and Modern Technologies

The relevance of this study is determined by the fact that ensuring the unity of judicial practice is a key element of a stable legal system, as it guarantees the consistency of court decisions in similar legal situations, enhances trust in the judicial system and promotes the implementation of the rule of law. Despite the effectiveness of traditional legal mechanisms, the risk of discrepancies in the interpretation and application of norms still exists, which highlights the need for innovative approaches that, in the modern context of social and technological development, hold significant potential. The combination of traditional legal mechanisms and innovative technologies makes the study particularly relevant for shaping a unified judicial practice in Ukraine.

The purpose of the study is to examine the mechanisms for ensuring the unity of judicial practice in Ukraine,

taking into account national legislation, the requirements of European standards and the potential use of artificial intelligence.

To study the unity of judicial practice, such methods as the formal-logical, comparative-legal, systemic and analysis and synthesis methods were employed, allowing for a comprehensive assessment of the role of legal norms and technological tools in ensuring the consistency of court decisions.

It is concluded that the unity of judicial practice is a fundamental element of the rule of law and a guarantee of society's trust in the judicial system. In this context, the consistency of court decisions serves not only as a tool of legal certainty but also as a necessary condition for the realization of the right to a fair trial. Ensuring the unity of judicial practice is based both on historically established legal principles, beginning with Roman law and on modern European standards.

It is argued that the mechanisms for ensuring the unity of judicial practice require constant improvement, particularly through the development of both legal and innovative tools. Therefore, under modern conditions, the possibility of integrating innovative technologies, especially artificial intelligence, into the processes of analyzing and systematizing judicial practice acquires special significance. The current level of artificial intelligence development demonstrates that it is capable not only of enhancing the efficiency of judicial proceedings but also of contributing to unified approaches in law enforcement. At the same time, its use must strictly comply with European ethical standards, ensure transparency, preserve judicial responsibility for final decisions and uphold the principles of confidentiality and judicial independence. A harmonious combination of traditional mechanisms of legal regulation with the potential of modern technologies creates promising conditions for strengthening the unity of judicial practice and increasing citizens' trust in the justice system.

Keywords: *judicial practice, court, justice, civil proceedings, ECtHR, the practice of the ECtHR, precedent, court decision, interpretation of law, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Збереження єдності судової практики є критично важливим елементом ефективної правової системи та забезпечення верховенства права. Принцип верховенства права передбачає не лише формальне дотримання правових норм, але й їх послідовне, узгоджене та передбачуване їх застосування у практиці судових органів. Тому вирішення проблеми збереження єдності судової практики є необхідною передумовою для забезпечення справедливого судового розгляду, довіри до правової системи та адаптації національного судочинства до умов сьогодення.

В сучасних умовах проблема забезпечення єдності судової практики поєднує два взаємодоповнюючі аспекти – традиційний та інноваційний. В Україні, як і в інших правових державах, забезпечення єдності судової практики у цивільних справах базується на традиційних правових механізмах, серед яких систематичні узагальнення судових рішень, врахування постанов Верховного Суду, апеляційний та касаційний перегляд рішень, застосування процесуальних норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та інших законодавчих положень, що регламентують діяльність судів. Отже, традиційний підхід передбачає формування єдиної судової практики через правові механізми, національні інституції, дотримання європейських стандартів, натомість інноваційний стосується застосування сучасних технологій. Видається, сучасний розвиток судової системи вимагає впровадження інноваційних інструментів, які здатні підвищити ефективність та передбачуваність правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність та важливість досліджень проблематики єдності судової практики. Особливу увагу слід приділити працям таких науковців як Сопільняк В. Ю., Рогач Л. П., Деменчук М. О., Бобечко Н. Р., Шило О. Г., Резнікова В. В., Щербина В. С. У працях зазначених авторів досліджується сутність єдності судової практики, її роль у забезпеченні передбачуваності судових рішень та стабільності правових відносин, а також механізми усунення розбіжностей у практиці судів різних інстанцій. Разом із тим дослідники відзначають проблемні аспекти забезпечення єдності судової практики, зокрема неоднакове тлумачення законодавства судами, суб'єктивність суддівського розсуду, нестабільність законодавства, недостатню комунікацію між судами та обмежене використання сучасних технологій. Однак чіткого та повного розуміння оптимальних механізмів забезпечення єдності судової практики у наукових працях поки що не сформовано, що підкреслює актуальність подальшого дослідження даної проблеми з урахуванням сучасних технологічних можливостей та міжнародних стандартів.

Мета дослідження полягає у вивченні механізмів забезпечення єдності судової практики в Україні з урахуванням національного законодавства, вимог європейських стандартів та можливості використання штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою довіри до права та авторитету судових рішень ще з часів римського права є принцип «*de similibus idem est iudicium*», який означає, що «у подібних

справах приймаються однакові рішення». По своїй суті, він базується на ідеї необхідності забезпечення стабільності судової практики та передбачуваності результатів судового розгляду у схожих справах [1, с. 61]. Тим не менше, неоднакове тлумачення законодавства різними судами, відсутність чітких нормативних положень у деяких сферах права, а також вплив суб'єктивних оцінок суддів (в межах суддівського розсуду), можуть призводити до різних рішень у подібних справах. Крім того, серед причин виникнення розбіжностей у судовій практиці можна також виокремити нестабільність законодавства, надмірне навантаження на суддів та апарат, недостатня горизонтальна і вертикальна комунікація між судами, обмежене використання сучасних технологій і фінансування системи правосуддя, а також відсутність ефективної пошукової бази судових рішень [2].

Проблема єдності судової практики не є новою, тому у доктрині права та у практиці правозастосування існують усталені підходи до її забезпечення, які з огляду на розвиток суспільних та правових відносин зазнають постійної модифікації та удосконалюються. Сюди можна віднести систематичне узагальнення судової практики, активне використання постанов вищих судів як орієнтирів для нижчих інстанцій, удосконалення правових норм та детальне регулювання процесуальних процедур, що дозволяє мінімізувати суб'єктивність суддівських рішень і підвищує передбачуваність результатів судового розгляду, періодичні огляди практики касаційних судів, дайджести Великої Палати ВС, навіть формування «обов'язкових прецедентів» у певних категоріях справ тощо. Водночас навіть за таких механізмів зберігається ризик різних підходів у практиці правозастосування, що зумовлює необхідність постійного вдосконалення системи контролю за єдністю судової практики.

У науковій літературі є різні підходи до розуміння «єдності судової практики», які здебільшого зводяться до трактування даного поняття як: послідовного підходу судів до застосування норм матеріального та процесуального права під час розгляду конкретних справ, із урахуванням результатів розгляду справ зі схожими фактичними обставинами [3, с. 4.]; передбачуваність та послідовність при розгляді та вирішенні однорідних справ, що забезпечується єдністю підходів до інтерпретації та конкретизації правових норм, а також використанням аналогії для подолання прогалин, спираючись на принцип верховенства права [4, с. 11–12]; усталене застосування процесуальних і матеріальних норм в однорідних категоріях справ, де ключовими умовами для оцінки подібності або відмінності судових рішень є застосування однієї і тієї ж норми та подібність фактичних обставин [5, с. 117–118]. Узагальнюючи наведені підходи, можна стверджувати, що під «єдністю судової практики» в науковій літературі розуміють системну послідовність і передбачуваність у застосуванні судами норм матеріального та процесуального права при розгляді однорідних справ, ключовими ознаками якої є стабільність правозастосування, уніфікація тлумачення правових норм, врахування попередніх рішень у аналогічних справах та забезпечення відповідності принципам верховенства права. Тобто єдність судової практики передбачає як фактичну схожість обставин справ, так і однаковий підхід до застосування норм права.

Як наголошує Гнатковський М., «непослідовний і суперечливий суд не може бути справедливим» [6], а отже стабільність та єдність судової практики є критично важливою для забезпечення справедливого судового розгляду та довіри до судової системи. У світлі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), даний принцип проявляється через вимогу до національних судів діяти передбачувано і послідовно, забезпечуючи юридичну визначеність для сторін процесу. ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що непослідовність судових рішень може порушувати право на справедливий судовий розгляд, закріплене в статті 6 Конвенції, оскільки суперечливі практики створюють невизначеність у застосуванні права та підживляють довіру до правосуддя [7]. Тому, саме для забезпечення верховенства права та довіри громадськості до судової системи, необхідним є формування та підтримка єдиної судової практики, що передбачає узгоджене тлумачення законодавства та застосування однакових підходів у схожих правових ситуаціях.

У рішенні *Atanasovski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia* ЄСПЛ зауважує, що суди можуть адаптувати та уточнювати свої правові підходи відповідно до суспільних та правових змін, не порушуючи при цьому принципу справедливого судового розгляду та юридичної визначеності [8]. ЄСПЛ у своїх твердженнях виходить із того, що відсутність еволюційного підходу може гальмувати процеси реформування та вдосконалення правової системи, оскільки судова практика ризикує залишатися статичною, не враховуючи зміни в суспільстві та потреби в удосконаленні законодавства. В кінцевому результаті, це обмежуватиме можливість адаптувати правові норми до сучасних реалій та забезпечити ефективне і справедливе здійснення правосуддя.

У п. 5 Висновку № 20 Консультативної ради європейських суддів вказується також на важливості єдиного застосування закону як фундаментального елемента принципу рівності перед законом. Правова

визначеність і передбачуваність рішень суду виступають невід'ємними складовими верховенства права, адже в державі, де цей принцип дотримується, громадяни мають законне очікування на однакове ставлення та послідовне застосування правових норм. Це передбачає, що особи можуть спиратися на попередні судові рішення у подібних справах, оцінювати наслідки своїх дій чи бездіяльності та приймати обґрунтовані правові рішення [9]. Тому формування єдиної судової практики є не лише технічним завданням правової системи, а й механізмом зміцнення верховенства права, підтримки стабільності правових відносин та підвищення довіри громадян до правосуддя.

Отже, єдність судової практики є ключовим елементом ефективної та стабільної правової системи, оскільки забезпечує узгодженість рішень судів у схожих правових ситуаціях, що робить правові норми стабільними та зрозумілими. Крім того, єдність судової практики є важливою складовою принципу рівності перед законом, оскільки гарантує однакове застосування правових норм до всіх громадян, незалежно від соціального статусу, походження чи інших відмінностей, тим самим зміцнюючи ідею справедливості та недискримінації.

ЄСПЛ неодноразово підкреслював важливість запровадження ефективних механізмів для забезпечення узгодженості судової практики та формування єдиного підходу до тлумачення і застосування права судами. Держави несуть відповідальність за організацію своїх правових систем таким чином, щоб запобігти ухваленню суперечливих судових рішень, що могло б створювати правову невизначеність та підірвати довіру до судової влади [10; 11].

Серед механізмів усунення розбіжностей у судовій практиці у Висновку № 20 Консультативної ради європейських суддів виокремлено неформальні (заходи з правової освіти, професійні тренінги, матеріали у ЗМІ), напівформальні (колективні обговорення, робочі наради, міжсудові конференції, що об'єднують суддів однієї або різних інстанцій) та формальні (провадження в апеляційних та касаційних судах) інструменти [9].

Крім того, аналіз чинного законодавства дозволяє також виділити окремі процесуальні засоби усунення розбіжностей у місцевому суді за нормами Цивільного процесуального кодексу України, зокрема, через нормативну фіксацію вимоги щодо законності та обґрунтованості судового рішення. Для прикладу, у ст. 263 ЦПК України передбачено, що судові рішення повинні ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним (відповідати нормам матеріального права із дотриманням норм процесуального права) і обґрунтованим (рішення ухвалюється на підставі повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні) [12]. У ч. 4 ст. 263 ЦПК України також вказується, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду [12]. Підсилюються дані положення нормою ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де йдеться про те, що «висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права» [13].

Апеляційні суди відіграють ключову роль у забезпеченні єдності судової практики, перевіряючи законність та обґрунтованість рішень судів першої інстанції відповідно до доводів та вимог апеляційної скарги. Згідно з ч. 4 ст. 367 ЦПК України, апеляційний суд при розгляді справи не обмежується викладеними в апеляційній скарзі доводами та вимогами, якщо в процесі перевірки встановлено порушення норм процесуального права, що становлять обов'язкову підставу для скасування рішення, або виявлено неправильне застосування норм матеріального права. Такий підхід забезпечує ефективний контроль за законністю та обґрунтованістю судових рішень і сприяє формуванню єдності судової практики. Водночас п. 4 ч. 1 ст. 376 ЦПК України передбачає, що підставами для повного або часткового скасування судового рішення, винесення нового рішення у відповідній частині або його зміни є порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права [12]. Частина 2 статті 376 ЦПК України визначає, що неправильним застосуванням норм матеріального права вважається: неправильне тлумачення закону, або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню. Порушення норм процесуального права може стати підставою для скасування або зміни судового рішення, якщо воно призвело до неправильного вирішення справи.

Ключову роль в усуненні розбіжностей в судовій практиці відведена Верховному Суду [14, с. 65]. У п. 20 Висновку Консультативної ради європейських суддів наголошується на тому, що розв'язання суперечностей у судовій практиці у першу чергу є повноваженням Верховного суду, який має забезпечувати єдність судової практики для того, щоб виправляти непослідовності правозастосування [9].

Варто зауважити, що Велика Палата Верховного Суду може відступати від раніше сформованих правових позицій виключно за наявності належних і переконливих підстав, оскільки така практика покликає забезпечувати сталість та єдність судової практики. Відповідний відступ є допустимим лише у випадках, коли попередні висновки виявилися помилковими, або ж застосований підхід втратив актуальність у зв'язку з розвитком суспільних відносин чи змінами у їх правовому регулюванні. При цьому до уваги мають братися як трансформації у національному законодавстві, так і практика ЄСПЛ [2].

Отже, рішення Верховного Суду виступають одним із інструментів забезпечення сталості та єдності судової практики. Однак відповідність вимогам законності та обґрунтованості повинні демонструвати також і рішення судів нижчих інстанцій, адже саме їхня послідовність і узгодженість із практикою вищих судів формує цілісність правозастосування. Більше того, відповідно до Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень вказується, що дотримання принципу єдності судової практики є складовою якісного судового рішення, адже, поряд із визнанням повноваження судді тлумачити закон, існує також його обов'язок забезпечувати юридичну визначеність. Водночас судові рішення має на меті не лише вирішення конкретного спору шляхом надання сторонам правової визначеності, але й також формування судової практики, що здатна запобігти виникненню подібних спорів у майбутньому [15].

Однак, пори наявність ефективних процесуальних механізмів забезпечення єдності судової практики, особливу увагу також варто приділяти можливості використання сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, для автоматизованого аналізу судових рішень, виявлення тенденцій у практиці та підвищення передбачуваності застосування норм права. Фактично, дана ідея простежується у новій редакції Концепції ЄСІКС від 30 квітня 2025 року. Концепція містить розділ 6.3 Місце та допустимі межі застосування штучного інтелекту в ЄСІКС, де вказується, що штучний інтелект має здатність «суттєво підняти ефективність роботи в автоматизованих системах», однак, попри це, «вимагає відповідального ставлення до його застосування» [16, с. 42]. У Концепції зазначається, що у межах ЄСІКС штучний інтелект може бути використаний для реалізації такої функції, як виявлення відхилення від загальної судової практики розгляду в аналогічних справах [16, с. 43].

Таке використання штучного інтелекту повинне здійснюватись із врахуванням Європейської етичної хартії щодо використання штучного інтелекту (ШІ) в судових системах та їхньому середовищі [17] та Висновку КРЕС № 26 (2023): Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві [18], які встановлюють межі застосування штучного інтелекту у судочинстві. Дані акти підкреслюють виключно допоміжну роль штучного інтелекту у функціонуванні судових систем.

Вказана ідея видається прогресивною та своєчасною, оскільки поєднує потенціал сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, з уже наявними процесуальними механізмами забезпечення єдності судової практики, що відкриває можливість для більш ефективного та передбачуваного застосування права. Штучний інтелект, завдяки здатності обробляти великі масиви судових рішень значно швидше, ніж це можливо вручну, та виявляти закономірності, які можуть залишитися поза увагою людини, має потенціал суттєво підвищити ефективність функціонування судової системи [19; 20]. Видається, його використання сприятиме забезпеченню єдності та передбачуваності судової практики, оскільки автоматизовані інструменти допоможуть своєчасно виявляти відхилення від загальних підходів і уникати випадкових чи необґрунтованих розбіжностей у тлумаченні норм права. Крім того, застосування штучного інтелекту може сприяти оптимізації робочого навантаження, зменшуючи обсяг рутинної аналітичної роботи для суддів та їхніх помічників, дозволяючи зосередитися на глибокому аналізі складних справ.

Однак, при реалізації ідеї використання штучного інтелекту для виявлення відхилення від загальної судової практики розгляду в аналогічних справах, необхідно враховувати низку важливих аспектів, щоб забезпечити відповідність даного процесу європейським стандартам і принципу верховенства права. Насамперед штучний інтелект повинен виконувати виключно допоміжну функцію, тоді як остаточні рішення мають залишатися за суддями, що узгоджується з положеннями Європейської етичної хартії (2018) та Висновку КРЕС № 26 (2023). Важливим фактором є також якість даних, оскільки якщо судові рішення містять помилки, є неповними або неправильно анотованими, алгоритми можуть не лише відтворювати ці недоліки, а й посилювати їх. Тому особливого значення набуває прозорість алгоритмів і можливість зовнішнього аудиту, так як судді та учасники процесу повинні мати розуміння того, яким чином формується висновок штучного інтелекту, щоб уникнути ефекту «чорної скриньки» [19]. Крім того, використання таких технологій має супроводжуватися суворим дотриманням стандартів конфіденційності та кібербезпеки з метою недопущення витоків або неправомірного використання інформації. Нарешті, важливо визначити

чіткі етичні та правові межі застосування штучного інтелекту, щоб він не перебрав на себе функцій вирішення справ або оцінки доказів, оскільки це суперечило б принципам незалежності суду та верховенства права.

Висновки. Підводячи підсумок проведеного дослідження, можна стверджувати, що єдність судової практики є фундаментальним елементом верховенства права та запорукою довіри суспільства до судової системи. Її забезпечення ґрунтується як на історично сформованих правових принципах, починаючи з римського права, так і на сучасних європейських стандартах, які наголошують на передбачуваності та послідовності у правозастосуванні. У цьому контексті узгодженість судових рішень слугує не лише інструментом юридичної визначеності, але й необхідною умовою реалізації права на справедливий судовий розгляд.

Водночас, аналіз практики свідчить, що навіть за наявності усталених механізмів – систематизації судової практики, орієнтирів Верховного Суду, процесуальних гарантій – існують об’єктивні та суб’єктивні фактори, що породжують розбіжності у правозастосуванні. До них належать недосконалість законодавства, перевантаження судів, обмеженість ресурсів та комунікації, а також ризик суб’єктивізму у межах суддівського розсуду. Зважаючи на це, завдання забезпечення єдності судової практики постійно потребує удосконалення, зокрема через розвиток як правових, так і інноваційних інструментів. Тому у сучасних умовах особливого значення набуває можливість інтеграції інноваційних технологій, зокрема штучного інтелекту, у процеси аналізу та узагальнення судової практики. Використання таких систем здатне підвищити ефективність, забезпечити своєчасне виявлення відхилень і сприяти передбачуваності правозастосування. Поряд із цим їх застосування повинне суворо відповідати європейським етичним стандартам, передбачати прозорість, відповідальність суддів за остаточні рішення, а також дотримання принципів конфіденційності та незалежності правосуддя. Гармонійне поєднання традиційних механізмів правового регулювання з потенціалом сучасних технологій створює перспективні умови для зміцнення єдності судової практики та підвищення довіри громадян до системи правосуддя.

Список використаної літератури

1. Сопільняк В. Ю. Удосконалення нормативно-правових засад застосування у цивільному судочинстві України Європейської конвенції з прав людини і практики ЄСПЛ як джерела права. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2025. Том 27. Випуск 1 (40). С. 56–63. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/495/483> (дата звернення 24.06.2025).
2. Рогач Л. Питання забезпечення єдності судової практики. Зміни до Господарського процесуального кодексу України щодо вдосконалення перегляду судових рішень апеляційною та касаційною інстанціями. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Rogach_2021_12_03.pdf (дата звернення 24.06.2025).
3. Деменчук М. О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики в Україні : автореферат дисертації кандидата юридичних наук, спеціальність. 12.00.10. Одеса. 2018. 22 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ea26078-d01f-44f4-aeeb-fc1f10841287/content> (дата звернення 24.06.2025).
4. Бобечко Н. Р. Новели кримінально-процесуального законодавства України в контексті забезпечення єдності судової практики. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2018. №1 (17). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2022/n1/22enniod.pdf> (дата звернення 24.06.2025).
5. Шило О. Г. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія. Національна академія правових наук України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків. Право. 2021. 352 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/09/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%9A%D0%BE%D0%BB_%D0%84%D0%94%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC-%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%98_%D0%A8%D0%B8%D0%BB%D0%BE_2022.pdf (дата звернення 24.06.2025).
6. Гнатковський М. Єдність судової практики як вимога права на справедливий суд. Міжнародна онлайн конференція до 5-річчя Верховного Суду «Імплементція верховенства права: роль Верховного Суду в сучасних умовах». 20.01.2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1374711/?fbclid=IwAR10h> (дата звернення 24.09.2025).
7. Judgment of the ECtHR in the case of «Vinčić and Others v. Serbia» dated 02 March 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-95959%22%7D> (дата звернення 24.06.2025).

8. Judgment of the ECtHR in the case of «Atanasovski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia» dated 14 April 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96673%22%5D%7D> (дата звернення 24.06.2025).
9. Висновок № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. Консультативна рада європейських суддів. Страсбург. 10.11.2017. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/vysnovok_kryes_20.pdf (дата звернення 24.09.2025).
10. Judgment of the ECtHR in the case of «Vrioni and Others v. Albania» dated 11 April 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102131%22%5D%7D> (дата звернення 24.06.2025).
11. Judgment of the ECtHR in the case of «Brezovec v. Croatia» dated 18 October 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-122432%22%5D%7D> (дата звернення 24.06.2025).
12. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8001> (дата звернення 24.06.2025).
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 24.06.2025).
14. Резнікова В. В., Щербина В. С. Шляхи вдосконалення механізмів забезпечення єдності судової практики в сучасних реаліях. *Юридична Україна*. 2019. № 12. С. 65–68.
15. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення 24.06.2025).
16. Концепція ЄСІКС: затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 30.04.2025 року № 178. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_178_2025_dodatok.pdf (дата звернення 14.07.2025).
17. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. 3-4 December 2018. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196205/COUNCIL%20OF%20EUROPE%20-%20European%20Ethical%20Charter%20on%20the%20use%20of%20AI%20in%20judicial%20systems.pdf> (дата звернення 12.07.2025).
18. Висновок КРЕС № 26 «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві» від 01 грудня 2023 року. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynyy_perekklad.pdf (дата звернення 14.07.2025).
19. Марценко Н. С. Використання цифрових технологій для покращення результатів цивільного правосуддя: зарубіжний досвід. *Нове Українське право. Євроінтеграція*. 2022. С. 57–65. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/392> (дата звернення 24.06.2025).
20. Drakokhrust T., Martsenko N. Artificial Intelligence in the Modern Judicial System. *Journal of Modern Educational Research*. 2022. 1:5. DOI: 10.53964/jmer.2022005. URL: <https://www.innovationforever.com/article.JMER20220107> (дата звернення 14.07.2025).

References

1. Sopilniak, V. Yu. (2025). Udoskonalennia normatyvno-pravovykh zasad zastosuvannya u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny i praktyky YeSPL yak dzherela prava [Improvement of the legal and regulatory framework for the application of the European Convention on Human Rights and ECtHR practice as a source of law in civil proceedings of Ukraine]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Odesa National University*. Serii: Pravoznavstvo, 27, Vypusk 1 (40), S. 56-63. Retrieved from <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/495/483> [in Ukrainian].
2. Rohach L. (2021). *Pytannia zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky. Zminy do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia perehliadu sudovykh rishen apeliatsiinoiu ta kasatsiinoiu instantsiiamy* [Issues of ensuring the unity of judicial practice. Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine on improving the review of court decisions by appellate and cassation instances]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Rogach_2021_12_03.pdf [in Ukrainian].
3. Demenchuk, M. O. (2018). *Rol Verkhovnoho Sudu u zabezpechenni yednosti sudovoi praktyky v Ukraini* [The role of the Supreme Court in ensuring the unity of judicial practice in Ukraine] : avtoreferat dysertatsii kandydata yurydychnykh nauk, spetsialnist. 12.00.10. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ea26078-d01f-44f4-aeeb-fc1f10841287/content> [in Ukrainian].

4. Bobechko, N. R. (2018). Novelty kryriminalno-protseusualnoho zakonodavstva Ukrainy v konteksti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky [Novelties of the criminal procedural legislation of Ukraine in the context of ensuring the unity of judicial practice]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» - Scientific Journal of the National University «Ostroh Academy»*. Seriiia «Pravo», №1 (17). Retrieved from <https://lj.oa.edu.ua/articles/2022/n1/22enniod.pdf> [in Ukrainian].
5. Shylo, O. H. (2021). *Yednist sudovoi praktyky u vymiri standartiv yakosti kryriminalnoho protseusualnoho zakonodavstva Ukrainy [The unity of judicial practice in the dimension of quality standards of the criminal procedural legislation of Ukraine] : monohrafiia. Natsionalna akademiia pravovykh nauk Ukrainy, NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa*. Kharkiv: Pravo. Retrieved from https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/09/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%9A%D0%BE%D0%BB_%D0%84%D0%94%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC-%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%98_%D0%A8%D0%B8%D0%BB%D0%BE_2022.pdf [in Ukrainian].
6. Hnatkovskiy, M. (2023). Yednist sudovoi praktyky yak vymoha prava na spravedlyvyi sud [The unity of judicial practice as a requirement of the right to a fair trial]. *Mizhnarodna onlain konferentsiia do 5-richchia Verkhovnoho Sudu «Implementatsiia verkhovenstva prava: rol Verkhovnoho Sudu v suchasnykh umovakh»*. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1374711/?fbclid=IwAR10h> [in Ukrainian].
7. *Judgment of the ECtHR in the case of «Vinčić and Others v. Serbia» dated 02 March 2010*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-95959%22%5D%7D> [in English].
8. *Judgment of the ECtHR in the case of «Atanasovski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia» dated 14 April 2010*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96673%22%5D%7D> [in English].
9. *Vysnovok № 20 pro rol sudiv u zabezpechenni yednosti zastosuvannia zakonu. Konsultatyvna rada yevropeyskykh suddiv [Opinion No. 20 on the role of courts in ensuring the uniform application of the law. Consultative Council of European Judges]*. Strasburh. 10.11.2017. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/vysnovok_kryes_20.pdf [in Ukrainian].
10. *Judgment of the ECtHR in the case of «Vrioni and Others v. Albania» dated 11 April 2011*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102131%22%5D%7D> [in English].
11. *Judgment of the ECtHR in the case of «Brezovec v. Croatia» dated 18 October 2013*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-122432%22%5D%7D> [in English].
12. *Tsyvilnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine]* vid 18.03.2004 roku № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8001> [in Ukrainian].
13. *Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine]*. vid 02.06.2016 roku № 1402-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
14. Rieznikova, V. V. & Shcherbyna, V. S. (2019). Shliakhy vdoskonalennia mekhanizmiv zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky v suchasnykh realiiakh [Ways to improve the mechanisms for ensuring the unity of judicial practice in modern realities]. *Yurydychna Ukraina - Legal Ukraine*, 12, 65-68 [in Ukrainian].
15. *Vysnovok № 11 (2008) Konsultatyvnoi rady yevropeyskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo yakosti sudovykh rishen [Opinion No. 11 (2008) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the quality of judicial decisions]*. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf [in Ukrainian].
16. *Kontseptsiia YeSIKS [Concept of the UJICS] : zatverdzhena nakazom Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 30.04.2025 roku № 178*. Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_178_2025_dodatok.pdf [in Ukrainian].
17. *European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment*, 3-4 December 2018. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196205/COUNCIL%20OF%20EUROPE%20-%20European%20Ethical%20Charter%20on%20the%20use%20of%20AI%20in%20judicial%20systems.pdf> [in English].
18. *Vysnovok KRleS № 26 «Rukhaiuchys vpered: vykorystannia asystyvnnykh tekhnolohii u sudochnstvi» [CCJE Opinion No. 26 Moving Forward: The Use of Assistive Technologies in Justice]* vid 01 hrudnia 2023 roku. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynny_pereklad.pdf [in Ukrainian].

19. Martsenko, N. S. (2022). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia pokrashchennia rezultativ tsyvilnoho pravosudiva: zarubizhnyi dosvid [The Use of Digital Technologies to Improve Civil Justice Outcomes: International Experience]. *Nove Ukrainske pravo - New Ukrainian Law*. Yevrointehratsiia, 57-65. Retrieved from <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/392> [in Ukrainian].
20. Drakokhrust, T. & Martsenko, N. (2022). Artificial Intelligence in the Modern Judicial System. *Journal of Modern Educational Research*. 1:5. DOI: 10.53964/jmer.2022005. Retrieved from <https://www.innovationforever.com/article.JMER20220107> [in English].

Стаття надійшла 19.08.2025

Стаття прийнята до друку 18.09.2025

Максим Марченко,

кандидат юридичних наук,

докторант Харківського національного

університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0078-8346>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукову статтю присвячено встановленню особливостей адміністративно-правового регулювання господарської діяльності у сфері розмінування. Проаналізовано нормативно-правові акти, які встановлюють правові засади протимінної діяльності в Україні. Використано наукові доробки українських дослідників, які присвятили свої праці правовому регулюванню протимінної діяльності. Методологічною основою дослідження стали такі спеціально-юридичні методи, як системний, теоретико-юридичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий.

Запропоновано визначення адміністративно-правового регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності як встановлення у законодавчих і підзаконних актах вимог до підприємств та організацій, які бажають займатися діяльністю з розмінування. Встановлено особливості адміністративно-правового регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності. Розроблено пропозиції для вдосконалення адміністративно-правового регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності.

Ключові слова: правове регулювання, господарська діяльність, протимінна діяльність, розмінування, сертифікація, акредитація, публічні закупівлі, оцінка відповідності.

Marchenko M.

Administrative and Legal Regulation of Business in the Field of Mine Action

The scientific article is devoted to establishing the features of administrative and legal regulation of business activities in the field of mine action. Legislative and regulatory acts that establish the legal framework for mine action in Ukraine have been examined. The scientific achievements of Ukrainian researchers who have devoted their work to the legal regulation of mine action have been utilized. The methodological basis of the study included special legal methods such as systemic, theoretical, and legal, formal and dogmatic, comparative and legal.

The definition of administrative and legal regulation of business in the field of mine action has been proposed as the establishment in legislative and regulatory acts of requirements for enterprises and organizations that wish to engage in mine action activities. The features of administrative and legal regulation of business in the field of mine action have been established: admission to mine action activities is conditioned by the procedure for passing the certification of enterprises and organizations that wish to engage in mine action activities; licensing of mine action activities is not provided for; the conditions and procedure for accreditation of conformity assessment bodies by the National Accreditation Agency of Ukraine have been established; the conditions and procedure for certification of mechanized demining equipment have been established; the powers of the Humanitarian Demining Center for public procurement of demining services for agricultural areas have been established.

Proposals have been developed to improve the administrative and legal regulation of business in the field of mine action activities: to introduce licensing of enterprises and organizations wishing to carry out demining instead of certification, to develop Licensing Conditions for Mine Action Activities, which will regulate the requirements for mine action processes and equipment used during demining, to provide in the legislation the powers of the Humanitarian Demining Center for public procurement of demining services.

Keywords: legal regulation, economic management, economic activity, mine action, demining, certification, accreditation, public procurement, conformity assessment.

Постановка проблеми. Післявоєнне розмінування території України вимагатиме поєднання зусиль міжнародних організацій, підрозділів державних органів влади та приватних підприємств, які отримали сертифікат оператора протимінної діяльності. Господарська діяльність у сфері розмінування вимагає належного правового регулювання, адже допуск підприємств і організацій до протимінної діяльності повинен здійснюватися на підставі об'єктивних вимог та в установленому порядку. Окрім того належне правове

регулювання потребує здійснення публічних закупівель послуг з розмінування. Перелічені обставини обґрунтовують актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та сутність адміністративно-правового регулювання у різних сферах господарювання загалом та протимінної діяльності зокрема були предметом наукового пошуку вітчизняних фахівців з юридичних наук. Загальні засади адміністративно-правового регулювання підприємництва відображені у працях В. В. Сидоренко [22], Г. С. Буга та С. Г. Кузьменка [2]. Характеристика публічних закупівель наведена у працях Н. А. Суходольської [23] та Т. І. Швидкої [25]. Висвітленню особливостей правового регулювання протимінної діяльності присвячені праці О. М. Ботнаренко [1], А. О. Гавази [3], І. М. Лаппо, Є. М. Бірюкова, О. В. Журахова, Ю. М. Добришкіна [6], Д. Д. Плинокоса, Л. М. Давиденка, Д. М. Шабанова, О. І. Кукуряна [9]. Зазначені праці розкривають окремі особливості сертифікації операторів протимінної діяльності, але не визначають специфічних рис господарювання у сфері протимінної діяльності. Саме тому виникає потреба у здійсненні дослідження адміністративно-правового регулювання господарської діяльності у сфері розмінування.

Мета статті полягає у встановленні особливостей адміністративно-правового регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності та розробці пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства.

Методологічною основою дослідження виступили як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи пізнання. Серед загальнонаукових методів застосовано метод філософської діалектики, що реалізується через аналіз і синтез, сходження від простого до складного та від абстрактного до конкретного, а також за допомогою моделювання, абстрагування, ідеалізації та формалізації. До спеціально-юридичних методів, використаних у дослідженні, належать системний, теоретико-юридичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий методи, а також метод державно-правового моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні засади адміністративно-правового регулювання господарської діяльності розроблені у працях окремих дослідників. В. В. Сидоренко розглядає адміністративно-правове регулювання економічної діяльності суб'єктів господарювання як видання нормативно-правових актів, які містять правила, яких повинні дотримуватися підприємці, здійснюючи свою діяльність [22, с. 601]. Г. С. Буга та С. Г. Кузьменко стверджують, що під адміністративно-правовим регулюванням підприємницької діяльності слід розуміти один із видів регулюючого впливу на суспільні відносини у певній сфері, що здійснюється уповноваженими органами державної влади за допомогою спеціалізованих органів [2, с. 320]. Враховуючи дослідження науковців, можна визначити адміністративно-правове регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності як встановлення у законодавчих і підзаконних актах вимог до підприємств та організацій, які бажають займатися діяльністю з розмінування.

Правове регулювання протимінної діяльності здійснюється на підставі Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» (далі – Закон № 2642-VIII). У ст. 1 Закону № 2642-VIII встановлені визначення протимінної діяльності, гуманітарного розмінування, знешкодження вибухонебезпечних предметів, утилізації надлишкових боєприпасів. Важливо зазначити, що розділ IV Закону № 2642-VIII має назву «Засади здійснення господарської діяльності у сфері протимінної діяльності». Окрім того норми ст. 9 Закону № 2642-VIII встановлюють порядок обліку суб'єктів господарювання, які мають право на провадження видів господарської діяльності у сфері протимінної діяльності [10]. В одній із попередніх статей ми дійшли висновку, що господарську діяльність у сфері протимінної діяльності здійснюють сертифіковані відповідно до закону юридичні особи публічного або приватного права [7, с. 863]. Таким чином можливість господарювання у сфері протимінної діяльності передбачена законодавством України.

Згідно з ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України (далі – ГК України) під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [4]. Отже, під час провадження протимінної діяльності виконання робіт з розмінування може здійснюватися на платній основі за встановленою ціною.

Варто відзначити, що відповідно до ч. 2 ст. 28 Закону № 2642-VIII виконавцями заходів у сфері протимінної діяльності є оператори протимінної діяльності. Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону № 2642-VIII операторами протимінної діяльності можуть бути не лише уповноважені підрозділи центральних органів виконавчої влади, а й підприємства та організації різних форм власності [10]. У попередніх дослідженнях нами зазначалося, що саме оператори протимінної діяльності є тим різновидом суб'єктів, який безпосередньо виконує завдання з розмінування [24, с. 259]. Отже, можна зробити висновок, що підприємства та організації різних форм власності мають право здійснювати господарювання у сфері протимінної діяльності.

Перелік видів господарської діяльності визначається Класифікатором видів економічної діяльності (далі – КВЕД), затвердженим наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457. Водночас у КВЕД відсутні такі різновиди економічної діяльності, як «протимінна діяльність», «розмінування» чи «гуманітарне розмінування» [5]. Згідно з ч. 2 ст. 57 Господарського кодексу України в установчих документах суб'єкта господарювання обов'язково має бути визначено предмет його діяльності [4]. Крім того, форма заяви про державну реєстрацію юридичної особи, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 18.11.2016 № 3268/5, передбачає окремий розділ, у якому заявник зобов'язаний перелічити види економічної діяльності, якими буде займатися юридична особа [11].

Якщо ж у КВЕД відсутній відповідний різновид економічної діяльності, то засновники юридичної особи не мають можливості передбачити його ані у статуті, ані у заяві про державну реєстрацію. У цьому контексті цілком обгрунтованою є пропозиція щодо закріплення у КВЕД окремого виду економічної діяльності – «розмінування».

Провадження господарювання у сфері протимінної діяльності передбачає проходження відповідних дозвільних процедур. О. М. Ботнарєнко звертає увагу на те, що адміністративно-правові гарантії у цій сфері покликані спростити регуляторні процедури, оптимізувати сертифікаційні процедури, зменшити бюрократичне навантаження [1, с. 141]. І. М. Лаппо разом із групою науковців стверджує, що сертифікація підприємств та організацій, які планують здійснювати протимінну діяльність, покликана забезпечити якість процесів розмінування та виконання вимог до обладнання, яке використовується у протимінній діяльності [6, с. 78]. Водночас поряд зі спрощенням дозвільних процедур у сфері протимінної діяльності повинен здійснюватися ефективний контроль за якістю процесів розмінування і технічним станом обладнання, що використовується у протимінній діяльності.

Однією з дозвільних процедур у сфері господарської діяльності є ліцензування. Але в переліку видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, передбачених у ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII, немає протимінної діяльності [12]. Тож здійснення господарювання у сфері протимінної діяльності не потребує отримання ліцензії.

Відповідно до ст. 28 та ст. 29-1 Закону № 2642-VIII підприємства та організації для набуття статусу операторів протимінної діяльності повинні отримати сертифікат відповідності процесів з протимінної діяльності. Вказаний документ є підставою для реєстрації оператора протимінної діяльності та допуску його до проведення робіт та надання послуг у сфері протимінної діяльності [10]. Отже, законодавство про протимінну діяльність висуває вимоги до сертифікації операторів протимінної діяльності.

Видача документів дозвільного характеру для здійснення господарської діяльності певного виду повинна здійснюватися відповідно до вимог Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (далі – Закон № 2806-IV). Зазначений законодавчий акт встановлює порядок, строки і умови проведення дозвільної або погоджувальної процедури та видачі документів дозвільного характеру [13]. Сертифікат відповідності процесів з протимінної діяльності цілком відповідає сутності документу дозвільного характеру. Тому під час сертифікації операторів протимінної діяльності повинні виконуватися вимоги Закону № 2806-IV.

Умови сертифікації підприємств, які бажають здійснювати протимінну діяльність, закріплені у ст. 29-1 Закону № 2642-VIII [10], Порядку реалізації експериментального проекту щодо сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 № 123 [14] (далі – Порядок сертифікації операторів та процесів), Національному стандарті «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» ДСТУ 8820:2023, затвердженому наказом ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 13.03.2023 № 27 (далі – Національний стандарт протимінної діяльності) [8], а також Порядку реалізації експериментального проекту щодо здійснення обов'язкової сертифікації механізованих засобів розмінування (гуманітарного розмінування), пов'язаних з ними виробів, компонентів та обладнання, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.03.2024 № 271 (далі – Порядок сертифікації обладнання) [15]. Відповідно, сертифікацію процесів протимінної діяльності слід відрізняти від сертифікації механізованих засобів розмінування.

Зауважимо, що згідно зі ст. 29-1 Закону № 2642-VIII сертифікацію операторів протимінної діяльності мають право здійснювати акредитовані органи з оцінки відповідності. Також згідно з ч. 3 ст. 25-1 Закону № 2642-VIII сертифікацію операторів протимінної діяльності повинен здійснювати центр гуманітарного розмінування [10]. Тобто для того, щоб отримати право видавати сертифікати відповідності підприємствам і організаціям, які прагнуть здійснювати протимінну діяльність, органи з оцінки відповідності

самі повинні пройти акредитацію. Водночас залишається незрозумілим, чи повинен центр гуманітарного розмінування проходити акредитацію, оскільки його повноваження щодо сертифікації прямо визначені нормами Закону № 2642-VIII.

Відповідно до ст. 29 Закону № 2642-VIII [10] та ст. 6 Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17.05.2001 № 2407-III здійснювати акредитацію органів з оцінки відповідності повинен Національний орган України з акредитації [16]. Правовий статус цього органу визначено Положенням, затвердженим наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 13.07.2020 № 1318, згідно з пунктом 8 якого проведення акредитації органів з оцінки відповідності віднесено безпосередньо до його функцій [17].

На офіційному сайті Національного агентства з акредитації України оприлюднено реєстр акредитованих органів з оцінки відповідності. Однією зі складових цього реєстру є Список органів з сертифікації продукції, процесів і послуг. У цьому списку зазначено такі органи з оцінки відповідності у сфері розмінування: військова частина А2641, відділ сертифікації та гарантії якості Міжрегіонального центру гуманітарного розмінування та швидкого реагування ДСНС України, орган з сертифікації Центру протимінної діяльності, а також орган сертифікації Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки [21].

Отже, в Україні зареєстровано і акредитовано чотири органи з оцінки відповідності операторів протимінної діяльності. Один із них є військовим підрозділом, інші – підрозділами органів виконавчої влади, а ще один орган оцінки відповідності має статус наукової установи. Всі вони мають право здійснювати сертифікацію підприємств та організацій, які прагнуть отримати статус оператора протимінної діяльності. Проходження процедури сертифікації операторів та процесів протимінної діяльності саме у вказаних органах з оцінки відповідності є обов'язковою умовою для здійснення господарювання у сфері протимінної діяльності.

Характеризуючи особливості процедури сертифікації протимінної діяльності, слід наголосити, що згідно з п. 9.2 Національного стандарту протимінної діяльності сертифікація операторів протимінної діяльності здійснюється відповідно до процедур оцінювання, правил для надання і підтримання сертифікації, що визначені органом з оцінки відповідності. Зазначені правила орган з оцінки відповідності повинен розміщувати на електронних ресурсах або надавати заявнику за його запитом [8]. Отже, норми Національного стандарту протимінної діяльності передбачають, що затвердження правил сертифікації операторів протимінної діяльності належить до компетенції органу з оцінки відповідності. Враховуючи, що таких органів декілька, у кожного з них можуть існувати особливі правила сертифікації операторів протимінної діяльності, відмінні один від одного.

Позитивним кроком у регулюванні протимінної діяльності було затвердження у лютому 2024 року загальноукраїнського підзаконного акта – Порядку сертифікації операторів та процесів. Згідно з п. 6 цього Порядку сертифікації операторів та процесів процедурі сертифікації підлягали такі процеси у сфері протимінної діяльності: технічне і нетехнічне обстеження, розмінування вручну або з використанням машин і механізмів, застосування кінологічних розрахунків мінно-розшукової служби, очищення районів ведення бойових дій, розмінування акваторій, знешкодження вибухонебезпечних залишків війни. Встановлено певні етапи сертифікації: первинний, організаційний, операційний, етап оцінки на місці, етап аналізу даних і прийняття рішення [14]. Кожен з акредитованих органів з оцінки відповідності під час розгляду документів підприємства і видачі сертифікату оператору протимінної діяльності повинен керуватися саме тими вимогами, які встановлені у Порядку сертифікації операторів та процесів.

Важливо проаналізувати вимоги до сертифікації механізованих засобів розмінування, встановлені у Порядку сертифікації обладнання. Згідно з п. 9 Порядку сертифікації обладнання передбачені такі етапи сертифікації: подання і розгляд заявки, укладення сертифікаційної угоди, оцінювання та проведення випробувань продукції, видача сертифіката відповідності продукції. У додатку до Порядку сертифікації обладнання встановлені вимоги до механізованих засобів розмінування, пов'язаних з ними виробів, компонентів і обладнання. Відповідно до пп. 8 п. 2 і п. 4 Порядку сертифікації обладнання обов'язкову сертифікацію механізованих засобів розмінування проводить Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки [15]. Вказана норма суттєво відрізняє сертифікацію механізованих засобів розмінування від сертифікації операторів та процесів протимінної діяльності, яку нині можуть здійснювати чотири органи оцінки відповідності. При цьому зазначений науково-дослідний інститут може здійснювати як сертифікацію процесів протимінної діяльності, так і сертифікацію механізованих засобів розмінування.

Можна зробити висновок, що процедури сертифікації операторів і процесів протимінної діяльності, а також механізованих засобів розмінування є адміністративно-правовими гарантіями для забезпечення якості розмінування. Зазначені процедури мають дозвільний характер, докладно регулюються підзаконними актами України, обумовлюють отримання підприємством або організацією статусу оператора протимінної діяльності.

Адміністративно-правове регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності також полягає у веденні обліку операторів протимінної діяльності. Порядок ведення обліку операторів протимінної діяльності затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 № 1150 (далі – Порядок обліку). Згідно з п. 2 і п. 5 вказаного Порядку обліку акредитований орган з оцінки відповідності після видачі підприємству або організації сертифіката оператора протимінної діяльності повідомляє про своє рішення Національний орган з питань протимінної діяльності, який і веде реєстр цих операторів [18]. Зазначена процедура обліку операторів протимінної діяльності також є засобом адміністративно-правового регулювання у сфері протимінної діяльності.

Наступним засобом адміністративно-правового регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності є публічні закупівлі послуг з розмінування земельних ділянок. Н. А. Суходольська зазначає, що публічні закупівлі дозволяють запобігти проявам корупції в органах державної влади шляхом застосування електронної системи Prozorro, через яку проходять більшість закупівель [24, с. 33]. Т. І. Швидка стверджує, що інститут публічних закупівель є поєднанням господарсько-правового та адміністративно-правового регулювання суспільних відносин [25, с. 218].

Відповідно до змісту ст. 8 Закону № 2642-VIII [10] та ст.ст. 2 і 3 Закону України «Про публічні закупівлі» органи державної влади фінансують заходи у сфері протимінної діяльності за рахунок коштів Державного бюджету України шляхом проведення процедур публічних закупівель [19]. Водночас у жодній нормі Закону № 2642-VIII не визначено компетенції Національного органу з питань протимінної діяльності, окремого міністерства, місцевих органів влади, Центру протимінної діяльності чи Центру гуманітарного розмінування щодо здійснення закупівлі послуг з розмінування у сертифікованих операторів протимінної діяльності.

Повноваження Центру гуманітарного розмінування щодо закупівлі послуг з розмінування земельних ділянок сільськогосподарського призначення закріплені в п. 10 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 № 284. При цьому закупівля таких послуг має здійснюватися відповідно до вимог законодавства у сфері публічних закупівель [20]. Отже, правові підстави діяльності Центру гуманітарного розмінування щодо проведення закупівель послуг із розмінування закріплені на підзаконному рівні.

Порядок та умови проведення публічних закупівель врегульовані нормами Закону України «Про публічні закупівлі». Повноваження Центру гуманітарного розмінування, закріплені у ст. 25-1 Закону № 2642-VIII, не передбачають проведення закупівель. Тож на законодавчому рівні варто визначити той орган влади, який буде проводити публічні закупівлі послуг з розмінування.

Науковці також висувають пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання дозвільних процедур у сфері протимінної діяльності. Зокрема, А. О. Гаваза вважає за необхідне створення при Національному органі з питань протимінної діяльності оперативного центру, наділеного правом акредитації організацій, які можуть бути залучені до виконання відповідних завдань [3, с. 51]. Тобто науковець пропонує відмовитися від чинної процедури сертифікації операторів протимінної діяльності та запровадити єдиний механізм їх акредитації виключно в одному органі державної влади, замість кількох, як це відбувається нині. Тому постає питання про доцільність нормативного врегулювання умов ліцензування підприємств, що планують здійснювати діяльність із розмінування.

Д. Д. Плинокос та група дослідників підкреслюють, що під час удосконалення правового регулювання протимінної діяльності в Україні доцільно враховувати досвід і найкращі практики Хорватії. Науковці зазначають, що сертифікацію операторів протимінної діяльності у цій країні здійснює Хорватський центр протимінної діяльності [9, с. 94]. Вочевидь, імплементація європейських стандартів правового регулювання в Україні сприятиме адаптації національного законодавства до вимог та стандартів ЄС.

Висновки. Адміністративно-правове регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності – це встановлення у законодавчих і підзаконних актах вимог до підприємств та організацій, які бажають займатися діяльністю з розмінування.

Особливості адміністративно-правового регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності полягають у наступному:

1. Допуск до здійснення протимінної діяльності обумовлений процедурою проходження сертифікації підприємств і організацій, які бажають здійснювати діяльність з розмінування.

2. Ліцензування протимінної діяльності не передбачено.

3. Встановлено умови і процедуру акредитації органів з оцінки відповідності Національним агентством з акредитації України.

4. Передбачено умови і порядок сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності чотирма органами з оцінки відповідності: військова частина А2641, відділ сертифікації та гарантії якості Міжрегіонального центру гуманітарного розмінування та швидкого реагування ДСНС України, орган з сертифікації Центру протимінної діяльності, орган сертифікації Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки.

5. Закріплено умови і порядок сертифікації механізованих засобів розмінування, яку здійснює Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки.

6. Передбачено порядок обліку операторів протимінної діяльності.

7. Встановлено повноваження Центру гуманітарного розмінування щодо здійснення публічних закупівель послуг з розмінування територій сільськогосподарського призначення.

Для вдосконалення адміністративно-правового регулювання господарювання у сфері протимінної діяльності пропонуємо:

1. Закріпити у КВЕД окремий різновид господарювання – протимінну діяльність.

2. Замість процедури сертифікації операторів протимінної діяльності запровадити ліцензування підприємств та організацій, які бажають здійснювати розмінування.

3. Розробити Ліцензійні умови протимінної діяльності, які будуть регулювати вимоги до процесів протимінної діяльності та обладнання, яке використовується під час розмінування.

4. Передбачити у Законі України «Про протимінну діяльність» повноваження Центру гуманітарного розмінування щодо здійснення публічних закупівель послуг з розмінування.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть полягати у розробці пропозицій для вдосконалення правового регулювання дозвільних процедур у сфері протимінної діяльності.

Список використаних джерел

1. Ботнарченко О. М. Юридичні гарантії у сфері протимінної діяльності: теоретичні підходи та практичні виклики. *Вісник національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2025. № 1 (65). С. 138–145. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1\(65\).332570](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332570).
2. Буга Г. С., Кузьменко С. Г. Поняття адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 317–321. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.4.41>.
3. Гаваза А. О. Світовий досвід формування культури безпеки протимінної діяльності та можливість імплементації його в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 1 (7). С. 40–65. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1\(7\)](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-1(7)).
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення: 15.08.2025).
5. Класифікатор видів економічної діяльності ДК 009:2010 : наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 № 457. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 15.08.2025).
6. Лаппо І. М., Бірюков Є. М., Журахов О. В., Добришкін Ю. М. Центр протимінної діяльності: основні аспекти діяльності та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєнь та військової техніки*. 2023. № 4 (18). С. 74–80. DOI: <https://doi.org/10.37701/dndivsovt.15.2023.10>
7. Марченко М. Ю. Поняття та характеристика протимінної діяльності як адміністративно-правової категорії. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 853–866. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.3.81>
8. Національний стандарт «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» ДСТУ 8820:2023 : наказ ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації,

- сертифікації та якості» від 13.03.2023 № 27. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027774-23#Text> (дата звернення: 15.08.2025).
9. Плинокос Д. Д., Давиденко Л. М., Шабанов Д. М., Кукурян О. І. Правове регулювання протимінної діяльності : міжнародний досвід. *Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки*. 2023. Вип. 4 (18). С. 89–96. DOI: <https://doi.org/10.37701/dndivsovt.18.2023.13>.
 10. Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06.12.2008 № 2642-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 15.08.2025).
 11. Про затвердження форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: наказ Міністерства юстиції України від 18.11.2016 № 3268/5. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-16#top> (дата звернення: 15.08.2025).
 12. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 15.08.2025).
 13. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (дата звернення: 15.08.2025).
 14. Про затвердження Порядку реалізації експериментального проекту щодо сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 № 123. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123-2024-п> (дата звернення: 15.08.2025).
 15. Про затвердження Порядку реалізації експериментального проекту щодо здійснення обов'язкової сертифікації механізованих засобів розмінування (гуманітарного розмінування), пов'язаних з ними виробів, компонентів та обладнання : постанова Кабінету Міністрів України від 08.03.2024 № 271. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271-2024-п#Text> (дата звернення: 15.08.2025).
 16. Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17.05.2001 № 2407-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення: 15.08.2025).
 17. Про затвердження Положення про Національне агентство з акредитації України: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 13.07.2020 № 1318. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1318915-20#Text> (дата звернення: 15.08.2025).
 18. Про затвердження Порядку ведення обліку операторів протимінної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 № 1150. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2021-п> (дата звернення: 15.08.2025).
 19. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19/find?text> (дата звернення: 15.08.2025).
 20. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 № 284. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-2024-п#Text> (дата звернення: 15.08.2025).
 21. Список органів з сертифікації продукції, процесів і послуг. Реєстр акредитованих органів оцінки відповідності. *Національне агентство з акредитації України. Офіційний сайт*. URL: <https://naau.org.ua/3-geiestr-akreditovanikh-ooov> (дата звернення: 15.08.2025).
 22. Сидоренко В. В. Адміністративно-правове регулювання і управління економічною діяльністю суб'єктів господарювання. *Наукові перспективи*. 2023. № 12 (42). С. 592–603. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12\(42\)-592-603](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12(42)-592-603)
 23. Суходольська Н. А. Загальна характеристика системи публічних закупівель товарів, робіт і послуг в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. № 33. С. 28–34. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6642283>.

24. Теремецький В. І., Марченко М. Ю. Загальна характеристика суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 2. С. 259–265. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.42>.
25. Швидка Т. І. Публічні закупівлі в системі господарсько-правових відносин. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 214–219. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.34>.

References

1. Botnarenko, O. M. (2025). Yurydychni harantii u sferi protymynnoi diialnosti: teoretychni pidkhody ta praktychni vyklyky. [Legal guarantees in the field of mine action: theoretical approaches and practical challenges]. *Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of the National Technical University «Kyiv Polytechnic Institute». Political Science. Sociology. Law, 1 (65), 138-145 [in Ukrainian].*
2. Buha, H. S. & Kuzmenko, S. H. (2023). Poniattia administratyvno-pravovoho rehuliuвання pidpriumnytskoi diyalnosti. [The concept of administrative and legal regulation of entrepreneurial activity]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration, 4, 317-321 [in Ukrainian].*
3. Havaza, A. O. (2021). Svitovyi dosvid formuvannya kultury bezpeky protymynnoi diialnosti ta mozhlyvist implementatsii yoho v Ukraini [World experience in forming a mine safety culture and the possibility of its implementation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration, 1 (7), 40–65 [in Ukrainian].*
4. Hospodarskyi kodeks Ukraini : Zakon Ukrainy [Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> [in Ukrainian].
5. Klasyfikator vydiv ekonomichnoi diialnosti DK 009:2010 : nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy z pytan tekhnichnoho rehuliuвання ta spozhyvchoi polityky [Classifier of types of economic activity DK 009:2010: order of the State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> [in Ukrainian].
6. Lappo, I. M., Biriukov, Ye. M., Zhurakhov, O. V. & Dobryshkin, Yu. M. (2023). Tsentр protymynnoi diialnosti: osnovni aspekty diialnosti ta perspektyvy rozvytku. [Mine Action Center: main aspects of activity and development prospects]. *Zbirnyk naukovykh prats derzhavnoho nauково-doslidnoho instytutu vyprobuvan i sertyfikatsii ozbroien ta viiskovoi tekhniki – Collection of scientific papers of the State Research Institute for Testing and Certification of Armaments and Military Equipment, 4 (18), 74-80. DOI: 10.37701/dndivsovt.15.2023.10 [in Ukrainian].*
7. Marchenko, M. Yu. (2024). Poniattia ta kharakterystyka protymynnoi diialnosti yak administratyvno-pravovoi katehorii. [The concept and characteristics of mine action as an administrative and legal category]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 3 (33), 853-866. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.81 [in Ukrainian].*
8. Natsionalnyi standart «Protymynna diialnist. Protsesy upravlinnia. Osnovni polozhennia» DSTU 8820:2023 : nakaz DP «Ukrainskyi nauково-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti» [National standard «Mine action. Management processes. Basic provisions» DSTU 8820:2023: order of the State Enterprise «Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality»]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027774-23#Text> [in Ukrainian].
9. Plynokos, D. D., Davydenko, L. M., Shabanov, D. M. & Kukurian, O. I. (2023). Pravove rehuliuвання protymynnoi diialnosti : mizhnarodnyi dosvid. [Legal regulation of mine action: international experience]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho nauково-doslidnoho instytutu vyprobuvan i sertyfikatsii ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki – Collection of scientific papers of the State Research Institute for Testing and Certification of Armaments and Military Equipment, 4 (18), 89–96. DOI: 10.37701/dndivsovt.18.2023.13 [in Ukrainian].*
10. Pro protymynnu diialnist v Ukraini : Zakon Ukraine [On mine action in Ukraine: Law of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia form zaiav u sferi derzhavnoi reiestratsii yurydychnykh osib, fizychnykh osib - pidpriumtsiv ta hromadskykh formuvan : nakaz Ministerstva yustyttsii Ukrainy [On approval of application forms in the field of state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations: order of the Ministry of Justice of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-16#top> [in Ukrainian].

12. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy [On licensing of types of economic activity: Law of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> [in Ukrainian].
13. Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy [On the permitting system in the field of economic activity: Law of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii eksperymentalnoho proektu shchodo sertyfikatsii operatoriv protymynnoi diialnosti ta protsesiv protymynnoi diialnosti : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Procedure for the implementation of the pilot project on the certification of mine action operators and mine action processes: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123-2024-п> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii eksperymentalnoho proektu shchodo zdiisnennia oboviazkovoї sertyfikatsii mekhanizovanykh zasobiv rozminuvannia (humanitarnoho rozminuvannia), poviazanykh z nymy vyrobiv, komponentiv ta obladnannia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Procedure for the implementation of a pilot project on mandatory certification of mechanized demining equipment (humanitarian demining), related products, components and equipment: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271-2024-п#Text> [in Ukrainian].
16. Pro akredytatsiiu orhaniv z otsinky vidpovidnosti: Zakon Ukrainy [On accreditation of conformity assessment bodies: Law of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalne ahentstvo z akredytatsii Ukrainy : nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [On approval of the Regulations on the National Accreditation Agency of Ukraine: Order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1318915-20#Text> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia obliku operatoriv protymynnoi diialnosti : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Procedure for keeping records of mine action operators: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2021-п> [in Ukrainian].
19. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy [On public procurement: Law of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19/find?text> [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia zdiisnennia kompensatsii vytrat za humanitarne rozminuvannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the compensation of costs for humanitarian demining of agricultural lands: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-2024-п#Text> [in Ukrainian].
21. Spysok orhaniv z sertyfikatsii produktsii, protsesiv i posluh. Reiestr akredytovanykh orhaniv otsinky vidpovidnosti. [List of bodies for certification of products, processes and services. Register of accredited conformity assessment bodies]. *Natsionalne ahentstvo z akredytatsii Ukrainy. Ofitsiinyi sait*. Retrieved from: <https://naau.org.ua/3-reiestr-akredytovanikh-oov> [in Ukrainian].
22. Sydorenko, V. V. (2023). Administratyvno-pravove rehuliuвання i upravlinnia ekonomichnoiu diialnistiu subiektiv hospodariuvannia. [Administrative and legal regulation and management of economic activities of business entities]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 12 (42), 592-603. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12\(42\)-592-603](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12(42)-592-603) [in Ukrainian].
23. Sukhodolska, N. A. (2022). Zahalna kharakterystyka systemy publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh v Ukraini. [General characteristics of the system of public procurement of goods, works and services in Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu i prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economic series. Legal series*, 33, 28-34. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6642283> [in Ukrainian].
24. Teremetskyi, V. I. & Marchenko, M. Yu. (2025). Zahalna kharakterystyka subiektiv administratyvno-pravovoho zabezpechennia protymynnoi diialnosti v Ukraini. [General characteristics of subjects of administrative and legal support of mine action activities in Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical*

and comparative jurisprudence, 3 (2), 259-265. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.42>. [in Ukrainian].

25. Shvydka, T. I. (2023). Publichni zakupivli v systemi hospodarsko-pravovykh vidnosyn. [Public procurement in the system of economic and legal relations]. *Analychne-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative law*, 4, 214-219. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.34> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 20.08.2025

Стаття прийнята до друку 16.09.2025

DOI:10.35774/app2025.03.057
УДК 347.9:631(477)

Сергій Романескул,

аспірант кафедри права та правоохоронної
діяльності

Центральноукраїнського державного
університету

імені Володимира Винниченка

ORCID: <http://orcid.org/0009-0002-3241-1317>

АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Агропромисловий комплекс України є стратегічно важливою складовою національної економіки, що забезпечує продовольчу безпеку, розвиток сільських територій та формування експортного потенціалу держави. В умовах глобалізації, євроінтеграційних процесів, кліматичних змін та воєнного стану питання ефективного адміністративно-правового регулювання набуває особливої актуальності. Від належної організації публічного управління у цій сфері залежить не лише стабільність аграрного сектору, а й національна безпека загалом.

Метою статті є дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі.

У роботі здійснено узагальнення наукових підходів до розуміння дефініції «агропромисловий комплекс», окреслено його ключові ознаки як об'єкта адміністративно-правового регулювання: комплексність, поєднання публічних і приватних інтересів, наявність спеціальних правових норм, багаторівневість регулювання, стратегічна роль у забезпеченні національної безпеки та потреба у гнучкості правових механізмів. Обґрунтовано, що сучасне правове регулювання АПК повинно поєднувати інструменти державного контролю, ліцензування, сертифікації, екологічного нагляду та системи підтримки агровиробників, орієнтуючись на стандарти Європейського Союзу. Визначено, що адміністративно-правове забезпечення розвитку аграрного сектору має на меті створення сприятливих умов для реалізації конституційного права громадян на продовольчу безпеку та підвищення конкурентоспроможності економіки України. Зроблено висновок, що вдосконалення адміністративно-правових механізмів у сфері АПК сприятиме не лише підвищенню ефективності управління та прозорості аграрного ринку, а й посиленню позицій України на міжнародній арені як одного з ключових гравців глобального продовольчого ринку.

Ключові слова: *правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, об'єкт адміністративно-правове регулювання, агропромисловий комплекс.*

Romaneskul S.

Agro-industrial complex as an object of administrative and legal regulation

The agro-industrial complex of Ukraine is a strategically important component of the national economy, ensuring food security, the development of rural areas and the formation of the export potential of the state. In the context of globalization, European integration processes, climate change and martial law, the issue of effective administrative and legal regulation is gaining particular relevance. Not only the stability of the agrarian sector, but also national security in general depends on the proper organization of public administration in this area.

The purpose of the article is to research into the features of administrative and legal regulation in the agro-industrial complex.

The work summarizes scientific approaches to understanding the definition of «agro-industrial complex», outlines its key features as an object of administrative and legal regulation: complexity, combination of public and private interests, the presence of special legal norms, multi-level regulation, strategic role in ensuring national security and the need for flexibility of legal mechanisms. It is substantiated that modern legal regulation of the agribusiness sector should combine instruments of state control, licensing, certification, environmental supervision and a system of support for agricultural producers, focusing on the standards of the European Union. It is determined that the administrative and legal support for the development of the agribusiness sector is aimed at creating favorable conditions for the implementation of the constitutional right of citizens to food security and increasing the competitiveness of the Ukrainian economy. It is concluded that improving administrative and legal mechanisms in the agribusiness sector will contribute not only to increasing the efficiency of management and transparency of the agribusiness market, but also to strengthening Ukraine's

positions in the international arena as one of the key players in the global food market.

Keywords: *legal regulation, administrative and legal regulation, object of administrative and legal regulation, agro-industrial complex.*

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс (АПК) є стратегічно важливою галуззю економіки України, яка відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, розвитку сільських територій та формуванні експортного потенціалу країни. В умовах сучасних викликів, зокрема глобалізації, інтеграції до європейського правового простору, змін клімату питання ефективного адміністративно-правового регулювання АПК набуває особливої значущості.

Актуальність дослідження адміністративно-правового регулювання в АПК також обумовлена необхідністю адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, що є важливим етапом євроінтеграційних процесів України. У зв'язку з цим, аналіз правових засад публічного управління агропромисловим комплексом, виявлення проблем і розробка пропозицій щодо їх вирішення є нагальною науковою та практичною потребою.

Окрім того, актуальність адміністративно-правового регулювання агропромислового комплексу України в умовах воєнного стану є особливо вагомим і стратегічним. У цей період від ефективності державного управління та правового впливу залежить не лише стабільність АПК, а й національна безпека загалом.

У Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року зазначено, що в умовах військової агресії російської федерації аграрний сектор України є вагомим фактором забезпечення національної безпеки, збереження державності і суверенітету України та стабільності на основних світових ринках продовольства, зокрема одному з ключових – зерновому ринку [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. АПК України та проблеми його функціонування у своїх наукових працях розглядали: Т. В. Остапенко, Т. О. Коломєць, В. Б. Авер'янов, В. В. Цветков, В. М. Шаповал, Г. С. Іванова, С. П. Кисіль, Л. Т. Кривенко, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко, Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко, та багато інших.

Питання, пов'язані з визначенням об'єкта адміністративно-правового регулювання, були предметом наукового аналізу з боку низки фахівців-адміністративістів, зокрема таких, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. В. Галуцько, Т. О. Коломєць, Л. І. Миськів, І. А. Черниш та ін.

Подальші дослідження АПК як об'єкта адміністративно-правового регулювання є надзвичайно важливими з огляду на зростаючу роль цієї сфери в забезпеченні економічної стабільності, продовольчої безпеки та сталого розвитку держави.

Метою статті є дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі.

Виклад основного матеріалу дослідження. АПК посідає провідне місце серед ключових галузей економіки України. Його значення для держави є визначальним, адже Україна виступає одним із лідерів аграрного виробництва в Європі, а її сільськогосподарська продукція експортується до багатьох країн світу. Водночас сучасний стан АПК вимагає посиленої уваги з боку держави, зокрема щодо фінансової підтримки, стимулювання впровадження інноваційних технологій, організації системи підвищення кваліфікації кадрів, а також автоматизації виробничих процесів. АПК відіграє важливу роль у забезпеченні конституційного права громадян на продовольчу безпеку, що обумовлює необхідність сталого функціонування цієї галузі. З огляду на це, аграрна сфера повинна постійно залишатися в центрі державної політики із забезпеченням належних кліматичних, соціальних та економічних умов для її розвитку.

Загальновідомим є той факт, що Україна володіє значним земельним потенціалом та є однією з провідних аграрних країн у світі. За даними Державної служби статистики України частка сільського господарства у ВВП України становить понад 10%, відтак з метою стимулювання розвитку аграрного бізнесу та забезпечення сталого економічного розвитку країни актуальним є питання правового регулювання АПК.

Україна має потужний аграрний потенціал, а «одним з основних факторів розвитку суб'єктів аграрного сектору є земля. Нині земельні ресурси України, на використанні яких формується близько 95% обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, мають стати первинним фактором виробництва, фундаментом економічної системи держави. За попередніми оцінками фахівців, частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить, в середньому, понад 40%» [2]. Окрім того, на Україну припадає «...майже третина запасів чорнозему та 27% орної землі в Європі (на одну особу в Україні – 0,68 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 га, у т. ч. у Польщі – 0,30 га, Фран-

ції – 0,31 га). Фактичне використання ріллі (посівні площі + пар), згідно з даними офіційної статистики, становить 29,5 млн га. Таким чином, як мінімум 1,5 млн га родючих земель в Україні не беруть участь у виробництві аграрної продукції, або задіяні в тіньовому аграрному ринку» [3].

Аналізуючи значення АПК як для економіки окремої країни, так і світової в цілому, дослідники зазначають: «Сьогодні агропромисловий комплекс України розглядається як пріоритетний сектор національної економіки та потужний драйвер майбутнього економічного зростання нашої держави. Саме він має забезпечити підвищення конкурентоспроможності української економіки на основі використання конкурентних переваг з урахуванням сучасних аспектів інноваційної та інвестиційної діяльності. Український аграрний сектор із потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, з одного боку, може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції у світовий економічний простір, а з іншого – надати мультиплікативний ефект розвитку інших галузей національної економіки» [4].

З огляду на стратегічну значущість стабільного та сталого функціонування АПК, а також його вагомий вплив на національну економіку та фінансово-господарські правовідносини в суміжних галузях виробництва, питання чіткого адміністративно-правового регулювання цієї сфери, забезпечення його гнучкості та ефективного поєднання приватних і державних інтересів набуває особливої актуальності.

Перед тим, як розпочати аналіз дефініції «адміністративно-правове регулювання», варто визначити сутність її складових понять, таких як «регулювання» та «правове регулювання».

Термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» (правило) і означає впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність з чим-небудь [5, с. 159]. Словник української мови визначає термін «регулювати» як: 1) підкоряти певному порядку, правилу, упорядковувати; 2) встановлювати правильну, необхідну для роботи взаємодію частин механізму, пристрою, апарату і т. ін.; 3) робити щось для отримання відповідних показників, відповідного ступеня чогось [6, с. 480].

На думку П.М.Рабіновича, правове регулювання – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [7, с. 165], крім такого (власне регулятивного) впливу, право чинить також духовно-ідеологічний вплив на індивідуальну і суспільну свідомість (як у процесі правового регулювання, так і поза ним). Ширше визначення шляхом аналізу встановив Р.Я. Демків: «Юридичне регулювання визначається як специфічна діяльність держави, її органів, посадових осіб і уповноважених на те громадських організацій щодо впорядкування суспільних відносин шляхом установа юридичних норм і прийняття в необхідних випадках індивідуальних рішень відповідно до цих норм, вирішення юридично значимих питань, що виникають у межах таких відносин» [8, с. 21].

Досліджуючи правове регулювання, виділяють такі його ознаки:

- 1) є різновидом соціального регулювання;
- 2) за допомогою нього відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки;
- 3) має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами;
- 4) має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права;
- 5) здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність;
- 6) гарантує доведення норм права до їх виконання.

Переходячи до розгляду адміністративно-правового регулювання та враховуючи предмет і методи галузі адміністративного права, відзначимо, що адміністративно-правове регулювання є спеціально-юридичним механізмом впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його суб'єктів та об'єктів.

Варто погодитись з В. М. Бевзенко, який зазначає, що адміністративно-правове регулювання є похідною категорією щодо загального правового регулювання, його галузевим різновидом [9]. На думку В.В.Галуцька, адміністративно-правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його адресатів – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [10, с. 317]. В. К. Шкарупа відзначає, що адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держа-

ви. За допомогою адміністративно-правового регулювання відносини між суб'єктами адміністративного права набувають певної правової форми [10, с. 323].

Таким чином, адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив держави на суспільні відносини, що виникають у сфері публічного управління, за допомогою адміністративно-правових норм.

Специфікою адміністративно-правового регулювання є врегулювання конкретних суспільних відносин саме за допомогою адміністративно-правових норм. До того ж, адміністративно-правове регулювання виражає нормативну сутність процесу управління державними органами влади певною групою суспільних відносин в тій чи іншій сфері чи з приводу реалізації будь-якого іншого об'єкту впливу [11, с. 44].

Як і будь-який інший вид правового регулювання, адміністративно-правове регулювання також має свої об'єкти, на які спрямовано цей регулюючий вплив. Об'єкт адміністративно-правового регулювання можна трактувати як суспільні відносини, процеси або явища, які підпадають під вплив норм адміністративного права та публічного управління. Інакше, це ті сфери суспільного життя, діяльність у яких потребує регулювання з боку державних органів для забезпечення порядку, законності, ефективності управління і захисту публічних інтересів.

Одним із важливих об'єктів адміністративно-правового регулювання є АПК. Варто зазначити, що дефініція «агропромисловий комплекс» є предметом наукових досліджень вчених багатьох наук: економіки, юриспруденції, сільського господарства, екології, соціології та ін. При цьому, дослідники звертають увагу на той факт, що АПК як безпосередній об'єкт адміністративно-правового регулювання, відрізняється низкою відмінних від інших секторів рис, зокрема, залежністю від природно-кліматичних умов, відносно низькою прибутковістю та тривалим оборотом коштів, сезонним характером виробництва, більш повільною модернізацією виробництва тощо [12, с. 159].

Узагальнюючи наявні у енциклопедичній та фаховій літературі підходи до визначення зазначеного поняття, вказується, що існують неоднозначні тлумачення його сутності.

Під поняттям агропромисловий комплекс (АПК) слід розуміти міжгалузеве утворення, яке включає сільськогосподарські та інші галузі господарства і функціонує на основі широко розвинених і урегульованих нормами права інтеграційних та коопераційних зв'язків. Він охоплює виробництво засобів виробництва для сільського господарства і тісно пов'язаних із ним галузей, їх матеріально-технічне забезпечення і виробниче обслуговування, усі стадії виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та її переробки [13, с. 40].

АПК розглядають, як: сукупність галузей, соціально-економічну систему, сукупність виробничо-взаємозв'язаних підприємств, територіально-виробничу структуру, міжгалузевий територіальний комплекс. Але при цьому об'єднуючим у поглядах науковців є те, що АПК потрібно розглядати як систему утворюючу підсистему національної економіки, що займає чільне місце у функціонуванні народногосподарського комплексу країни, його суспільному відтворенні, забезпечуючи не тільки продовольчу та економічну безпеку, а й створюючи робочі місця в інших галузях економіки, а також сприяє розширенню експортного потенціалу країни [14, с. 36]. Так, Т.В. Остапенко наголошує, що АПК – це цілісне полікомпонентне утворення, що складається з видів діяльності основного виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури, пов'язаних між собою технологічними, організаційними та економічними зв'язками з приводу виробництва, обміну, розподілу та споживання продукції сільськогосподарського походження задля досягнення інтеграційної мети національної соціально-економічної системи – забезпечення продовольчої та агросировинної безпеки держави [15, с.30]. С.Дегтярьова вважає, що агропромисловий комплекс посідає значне місце в народному господарстві та представляє собою сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом продукції сільського господарства, при цьому не обмежуючись сільськогосподарською продукцією, включаючи інші товари споживання, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача [16]. На думку Г. Іванової, АПК – це сукупність взаємопов'язаних галузей промисловості, послуг та всіх сфер сільського господарства, пов'язаних з його розвитком, обслуговуванням його виробництва та доведення сільськогосподарської продукції до споживача [17].

На основі проаналізованих у фаховій юридичній літературі існуючих підходів до визначення поняття «агропромисловий комплекс» пропонуємо його авторське бачення – це інтегрована система взаємопов'язаних галузей економіки, що охоплює сільське господарство, галузі з виробництва засобів для аграрного сектору, а також підприємства з переробки, зберігання, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції, функціонування яких спрямоване на забезпечення продовольчої безпеки, розвиток сільських територій і формування національного економічного потенціалу.

Отже, на нашу думку, чітке теоретико-правове визначення даного явища та подальша розробка рекомендацій щодо його законодавчого регулювання в Україні безумовно сприятимуть покращенню адміністративно-правового регулювання цієї категорією правовідносин. Беручи до уваги досвід і належне врегулювання адміністративно-правових норм в інших галузях, можна використати аналогічні законодавчі підходи, що матимуть практичне значення для вдосконалення регулювання.

АПК має певну науково обґрунтовану галузеву структуру, а саме складається з таких основних сфер: 1) виробництво засобів виробництва для сільського господарства та його виробничо-технічне забезпечення (тракторне і сільськогосподарське машинобудування, виробництво мінеральних добрив, капітальне будівництво в АПК тощо); 2) безпосередньо сільське господарство; 3) галузі, що забезпечують заготівлю, транспортування, переробку сільськогосподарської продукції і доведення її до споживача (легка, харчова, м'ясна, молочна, борошно-круп'яна і комбікормова галузі, торгівля продовольчими товарами).

До АПК України належать три основні галузі. Перша галузь АПК – тракторне та сільськогосподарське машинобудування, машинобудування для харчової промисловості, агрохімія (виробництво мінеральних добрив та мікробіологічна промисловість), комбікормова промисловість, система матеріально-технічного обслуговування сільського господарства у місті Києві, меліоративне та сільське будівництво. Друга галузь – це рослинництво, тваринництво, рибальство та лісове господарство. Третя галузь АПК – харчова промисловість, холодильне, складське, спеціалізоване транспортне господарство, торговельні та інші підприємства й організації, що здійснюють доведення кінцевого продукту до споживача у м. Києві, включаючи оптові ринки, роздрібну торгівлю та громадське харчування. До кожної з визначених галузей слід також віднести відповідні сфери науки та підготовку кадрів [18].

Таким чином, АПК становить собою певну сукупність взаємопов'язаних галузей промисловості та усіх сфер сільського господарства, пов'язаних із його матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням, а також доведенням сільськогосподарської продукції до кінцевого споживача.

Наведені сфери охоплюють широке коло суспільних відносин та безумовно потребують врегулювання, насамперед задля забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів їх учасників. Одним із засобів впорядкування суспільних відносин є їх правове регулювання.

Враховуючи наведене, пропонуємо адміністративно-правове регулювання АПК визначати як сукупність зафіксованих в адміністративно-правових нормах засобів цілеспрямованого впливу на суспільні відносини, що виникають у всіх сферах сільського господарства (зокрема, пов'язаних галузях промисловості щодо його матеріально-технічного та фінансового забезпечення, а також доведення сільськогосподарської продукції до кінцевого споживача), що реалізуються уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення дотримання законності.

На підставі аналізу наукової літератури, а також сформульованого авторського визначення адміністративно-правового регулювання АПК пропонуємо виокремити такі ознаки агропромислового комплексу як об'єкта адміністративно-правового регулювання:

1. АПК – комплексна структура, оскільки охоплює різноманітні галузі сільського господарства, переробної промисловості, постачання та збуту продукції, що потребує комплексного правового підходу до регулювання.

2. Поєднання публічних і приватних інтересів – адміністративно-правове регулювання в АПК повинно враховувати баланс між інтересами держави, суспільства та суб'єктів господарювання.

3. Наявність спеціальних правових норм – для АПК характерне застосування особливих норм та процедур, що відрізняються від загального адміністративного права через специфіку аграрної сфери.

4. Здійснення правового регулювання на різних рівнях – адміністративно-правове регулювання здійснюється як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях, що враховує особливості територіального розвитку.

5. Особливе значення для національної безпеки і продовольчої стабільності – АПК має стратегічне значення, що визначає особливу увагу до його регулювання в інтересах державної безпеки.

6. Динамічність розвитку та необхідність адаптивності – адміністративно-правове регулювання АПК повинно бути гнучким і здатним оперативного реагувати на зміни економічних, соціальних та екологічних умов.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що АПК відіграє ключову роль в економічному розвитку України, забезпечуючи продовольчу безпеку, зайнятість населення та формування експортного потенціалу. У сучасних умовах державне регулювання цієї сфери є важливим інструментом забезпечення стабільності та ефективності сільськогосподарського виробництва. Адміністративно-правові засади регулювання АПК

включають нормативне забезпечення, державний контроль, ліцензування, сертифікацію, екологічні стандарти та систему підтримки агровиробників.

Наразі в Україні система адміністративно-правового регулювання агропромислового комплексу не повністю дієва й ефективна. Розвиток агропромислового комплексу України в сучасних умовах становить ключовий напрямок підвищення конкурентоспроможності національної економіки. На сьогодні ця сфера потребує активної державної підтримки та фінансування, проведення масштабних реформ і впровадження сучасних інноваційних технологій у агробізнесі.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.07.2025).
2. Матвійчук О. Є., Варченко О.М. Характеристика економічних умов розвитку виробничої діяльності аграрних підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2015. № 1. URL: <http://econommeneg.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyku/economika/matviychuk.pdf> (дата звернення: 18.07.2025).
3. Россоха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання. *Трансформація земельних відносин до ринкових умов*: зб. мат-ів одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. С. 135.
4. Халатур С. М. Інституціональні детермінанти формування стратегії економічного розвитку сільського господарства України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 5. С. 119–123.
5. Олійник А.Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.
6. Словник української мови: в 11 томах / І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1977. Том 8. 27 с.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 178 с.
8. Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 19–23.
9. Бевзенко В.М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 162–167.
10. Адміністративне право України: підручник: у 2 т. Т. 1. Загальне адміністративне право. Академічний курс / В. В. Галуцько, В. І. Олефір, Ю. В. Гридасов, А. А. Іванищук, С. О. Короєд. Херсон: ХМД, 2013. 396 с.
11. Гальонкін С.А. Адміністративно-правове забезпечення апеляційного провадження в Україні : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07. Суми, 2018. 232 с.
12. Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу України, принципи та напрями його здійснення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 3. Том 1. С. 158–162.
13. Юридична енциклопедія: В 6 т. / НАНУ. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. Т.1: А-Г. 1998. 672 с.
14. Дергалюк М.О. Підходи щодо визначення сутності поняття «агропромисловий комплекс». *Економіка та держава*. 2018. Вип. 5. С. 34–37.
15. Остапенко Т.В. Пріоритетні напрями розвитку вітчизняного АПК в умовах глобалізаційних викликів. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2015. Вип. 750. С. 29–32.
16. Дегтярьова С. В. Агропромисловий комплекс України як предмет адміністративно-правового регулювання. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2018. Випуск 2(23). Том 3. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e39a13c7-363d-49e3-b274-b5a0bcd84b26/content> (дата звернення: 15.07.2025).
17. Іванова Г.С. Агропромисловий комплекс України – об'єкт адміністративно-правового регулювання: проблемні питання. *Право та інновації*. 2018. № 1 (21). С. 75–82.
18. Роль АПК в економіці України. URL: <http://www.novageografia.com> (дата звернення: 18.07.2025).

References

1. *Stratehiia rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na period do 2030 roku. (2024, November 15) [Strategy for the development of agriculture and rural areas in Ukraine for the period until 2030]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Matviichuk, O. Ye. & Varchenko, O. M. (2015). Kharakterystyka ekonomichnykh umov rozvytku vyrobnychoi diialnosti ahrarnykh pidpriemstv [Characteristics of economic conditions for the development of pro-

- duction activities of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta upravlinnia APK - Economics and Management of Agriculture*, 1. Retrieved from <http://econommeneg.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyky/economika/matviychyk.pdf> [in Ukrainian].
3. Rossokha, V. V. (2009). *Ekonomichnyi potentsial zemli ta problemy yoho vyznachennia v rynkovykh umovakh hospodariuvannia [Economic potential of land and problems of its determination in market conditions of management]*. Transformatsiia zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov: zb. mat-iv odynadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrainskoho konhr. vchen. ekonomistivahrarnykyv [in Ukrainian].
 4. Khalatur, S. M. (2017). Instytutsionalni determinanty formuvannia stratehii ekonomichnoho rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Institutional determinants of the formation of a strategy for the economic development of agriculture in Ukraine]. *Biznes Inform - Business Inform*, 5, 119-123 [in Ukrainian].
 5. Oliinyk, A. Yu. (2001). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Navch. posib. [in Ukrainian].
 6. Bilodid, I. K. (1977). *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]*, 8 [in Ukrainian].
 7. Rabinovych, P. M. (2007). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. [Fundamentals of the general theory of law and state]*. Navch. posibnyk. Vyd. 9-e, zi zminamy [in Ukrainian].
 8. Demkiv, R. Ya. (2015). Pravove rehuliuвання yak yurydychne yavyshe: okremi aspekty rozuminnia [Legal regulation as a legal phenomenon: some aspects of understanding]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo» - Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право - Scientific journal of Uzhhorod National University. Series «Law»*, 34, T. 1, 19-23 [in Ukrainian].
 9. Bevzenko, V.M. (2006). Sutnist ta poniattia administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [The essence and concept of administrative and legal regulation]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva - Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3, 162-167 [in Ukrainian].
 10. Halunko, V. V., Olefir, V. I., Hrydasov, Yu. V., Ivanyshchuk, A. A. & Koroied, S.O. (2013). *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk: u 2 t. [Administrative Law of Ukraine: textbook: in 2 volumes]*. (T. 1. Zahalne administratyvne pravo) [in Ukrainian].
 11. Halonkin, S. A. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia apeliatsiinoho provadzhennia v Ukraini [Administrative and legal support for appeal proceedings in Ukraine]. *Dys. ... kandydata yuryd. nauk: spets. 12.00.07* [in Ukrainian].
 12. Ivanova, H. S. (2018). Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy, pryntsyipy ta napriamy yoho zdiisnennia. [Administrative and legal regulation in the sphere of the agro-industrial complex of Ukraine, principles and directions of its implementation]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law. Vypusk 3, tom 1*, 158 – 162 [in Ukrainian].
 13. *Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. [Legal Encyclopedia: In 6 vols.]* (1998). (T. 1: A-H) [in Ukrainian].
 14. Derhaliuk, M. O. (2018). Pidkhody shchodo vyznachennia sutnosti poniattia «ahropromyslovyi kompleks» [Approaches to defining the essence of the concept of «agro-industrial complex»]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and law*, 5, 34-37 [in Ukrainian].
 15. Ostapenko, T. V. (2015). Priorytetni napriamy rozvytku vitchyznianoho APK v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [Priority areas of development of the domestic agro-industrial complex in the face of globalization challenges]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu - Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 750, 29–32 [in Ukrainian].
 16. Dehtiarova, S. V. (2018). Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy yak predmet 3administratyvno-pravovoho rehuliuвання [The agro-industrial complex of Ukraine as a subject of administrative and legal regulation]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2(23), Tom 3. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e39a13c7-363d-49e3-b274-b5a0bcd84b26/content> [in Ukrainian].
 17. Ivanova, H. S. (2018). Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy – ob'ekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання: problemni pytannia [The agro-industrial complex of Ukraine is an object of administrative and legal regulation: problematic issues]. *Pravo ta innovatsii - Law and Innovations*, 1 (21), 75-82 [in Ukrainian].
 18. Rol APK v ekonomitsi Ukrainy [The role of the agro-industrial complex in the economy of Ukraine] (2024). Retrieved from <http://www.novageografia.com> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 25.08.2025
Стаття прийнята до друку 19.09.2025

Вікторія Тернавська,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри конституційного права

Навчально-наукового інституту права та
психології

Національної академії внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2102-619X>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Права та свободи людини і громадянина становлять зміст конституційно-правової політики кожної цивілізованої держави, вони мають бути конкретними та забезпеченими гарантіями реалізації і захисту. Сьогодні це питання актуалізується в аспекті військової агресії Російської Федерації проти України, внаслідок якої постраждали мільйони українських громадян. У системі гарантій прав людини вирізняють загальні і спеціальні гарантії, де особливе значення мають організаційно-правові (інституційні) гарантії, зокрема інституція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та правозахисні громадські організації, які здійснюють правозахисну діяльність на національному і міжнародному рівнях. Результатом цієї спільної правозахисної діяльності є періодичне звільнення з російського полону українських військових, повернення з території Російської Федерації і тимчасово окупованих територій незаконно утримуваних цивільних громадян України та насильно вивезених українських дітей. Робиться висновок, що незважаючи на ефективну роботу державних і недержавних інституцій, одним із важливих завдань конституційно-правової політики на сьогодні є удосконалення всього механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, де одним із важливих елементів є гарантії захисту.

Ключові слова: конституційно-правова політика; правовий статус людини і громадянина; організаційно-правові гарантії захисту; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; правозахисна організація.

Ternavska V.

Organizational and legal guarantees for protection of human rights in the context of the constitutional and legal policy of Ukraine

The rights and freedoms of man and citizen constitute the content of the constitutional and legal policy of every civilized state; they must be specific and provided with guarantees of implementation and protection. Nowadays, this issue is actualized in the context of the Russian Federation's military aggression against Ukraine, in result of which millions of Ukrainian citizens are affected. There distinguished general and special guarantees in the system of human rights guarantees, where organizational and legal (institutional) guarantees have the particular importance, since the only embodying the rights and freedoms in normative legal acts does not guarantee a person the possibility of implementing and effectively protecting all these rights and freedoms. Organizational and legal (institutional) guarantees are statutory defined state and non-state institutions that protect human and civil rights and freedoms at the national and international levels by jurisdictional and non-jurisdictional means. It is asserted that the most efficient institutions in the system of organizational and legal guarantees are the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine as well as advocacy, mediation and human rights NGOs as independent institutions that carry out human rights activity both at the national and international levels. This joint action results to the periodic releasing the Ukrainian military personnel from Russian captivity, returning illegally detained civilians and forcibly removed Ukrainian children from the territory of the Russian Federation and temporarily occupied territories. It is concluded that despite the effective work of state and non-state institutions there remained some issues that can be resolved exclusively through the courts, in particular, the protection of the human dignity of Ukrainian citizens. Thus, one of the significant tasks of current constitutional and legal policy is to improve the entire mechanism for ensuring the rights and freedoms of man and citizen, where one of the important elements is the guarantees for protection.

Keywords: constitutional and legal policy; legal status of man and citizen; organizational and legal guarantees for protection; Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine; human rights organization.

Постановка проблеми. Права та свободи людини і громадянина становлять зміст конституційно-правової політики кожної цивілізованої держави, визначають гуманістичний вектор міжнародної політики співіснування та подальшої співпраці міжнародного товариства у XXI ст. Права і свободи мають бути конкретними та забезпеченими, що зумовлює необхідність викладати їх не просто як вид можливої та дозволеної поведінки, наприклад, кожен має право на повагу до його гідності згідно з частиною першою статті 28 чинної Конституції України. Визначаючи права і свободи, потрібно також указувати на їх охорону, захист, забезпечення, гарантування чи відтворення державою [1, с. 88]. Як слушно зауважують українські правознавці, «права людини, не підкріплені засобами їхньої реалізації та захисту, припиняють бути правами, перетворюючись у декларації» [2, с. 181]. Відповідно, гарантії реалізації та захисту прав і свобод є важливим елементом конституційно-правового статусу особи, а також тим чинником, що вказує на реальний стан правової державності, верховенства права та законності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гарантій прав і свобод людини і громадянина висвітлювалося в різних аспектах у працях А. Колодія, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, Н. Оніщенко, Ю. Барабаша, О. Майданник, Л. Богачової, В. Лук'янець-Шахової та інших українських правознавців. Однак, сьогодні питання гарантій захисту прав людини актуалізується в аспекті військової агресії Російської Федерації проти України, внаслідок якої мільйони українських громадян змушені були покинути свої домівки, втратили роботу і сталий дохід, соціальні зв'язки, у тому числі родинні. Крім того, кількість загиблих серед цивільного населення зростає щомісяця. Так, за даними Управління Верховного комісара з прав людини у період з 24 лютого 2022 року по 31 березня 2025 року в Україні загиблих серед цивільного населення щонайменше 12 910 людей, у тому числі 682 дитини, та майже 30 700 людей отримали поранення [3]. В цілому, ступінь і характер втрат є різним для кожного, а тому кожна постраждала від збройної агресії особа потребує індивідуального підходу та тієї допомоги, що гарантована для осіб з певним правовим статусом [4, с. 332–333].

Метою статті є дослідження гарантій захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій доктрині категорія «гарантій прав людини» визначається як «система загальних і спеціальних юридичних засобів та інститутів, спрямованих на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень» [5, с. 53]. До загальних гарантій відносять політичні, соціально-економічні, ідеологічні, культурні, які створюють відповідні належні умови для практичної реалізації конкретних прав і свобод. Спеціальні (юридичні) гарантії – це визначені в законах та інших нормативно-правових актах правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються та захищаються права і свободи людини і громадянина. Однак закріплення в Основному Законі держави основних прав і свобод та конкретизація їх змісту у нормативно-правових актах ще не гарантує особі можливість реалізації та ефективного захисту всіх цих прав і свобод. Саме тому Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу) зазначив, що конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації, оскільки їх відсутність нівелює сутність конституційних прав і свобод, що призводить до їх суто декларативного характеру, неприйняттого для правової держави [6].

Організаційно-правові гарантії, за визначенням В. Федоренка, це передбачені в нормативно-правових актах суспільно-політичні інституції, які уповноважені організовувати та здійснювати юридичне забезпечення, реалізацію, охорону та захист свободи людини і громадянина. До таких інституцій правознавець відносить народ України; територіальні громади; органи державної влади і місцевого самоврядування, їх посадові й службові особи; політичні партії; громадянське суспільство і його інститути; громадян України [7, с. 262].

На нашу думку, організаційно-правові (інституційні) гарантії – це визначені в нормативно-правових актах державні та недержавні інституції, які здійснюють на національному та міжнародному рівнях захист прав і свобод людини і громадянина юрисдикційними та неюрисдикційними способами (в цивільному праві форми). Однак, якщо гарантії реалізації окремих прав і свобод сьогодні зумовлені таким об'єктивним фактором, як воєнний стан, то гарантії захисту не можуть, на нашу думку, залежати від жодних обставин. Так, відповідно до статті 55 Конституції України права та свободи людини і громадянина захищаються судом; кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України; кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів між-

народних організацій, членом або учасником яких є Україна [8]. Крім того, незалежними інституціями, які здійснюють ефективний захист прав людини є адвокатура, медіація, правозахисні громадські організації.

З усіх зазначених вище правозахисних інституцій найбільш ефективною виступає, виходячи з аналізу статистичних даних, інституція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Це можна пояснити і більш швидшою процедурою вирішення конкретного питання, і високим рівнем недовіри громадян до судової системи України. Ефективність діяльності Уповноваженого слід розглядати на двох рівнях – національному та міжнародному. Так, за період роботи Секретаріату Уповноваженого з липня 2022 року по липень 2025 року в умовах повномасштабної війни було розглянуто понад 330 тис. звернень громадян, які перебувають в Україні і також за кордоном; проведено 12 тис. моніторингових візитів та відвідувань різних установ на предмет додержання прав людини; надано 11 тис. позицій до проектів нормативно-правових актів, які спрямовані на поліпшення правового положення людини і громадянина в Україні; підготовлено понад 18 тис. рекомендацій органам влади та місцевого самоврядування щодо усунення порушень прав людини та забезпечення умов для реалізації громадянами їх законних прав і свобод [9]. Серед недержавних інституцій можна відзначити Харківську правозахисну групу, яка вже протягом тридцяти років здійснює активно захист прав і свобод громадян, безкоштовно надаючи юридичні консультації та здійснюючи в окремих випадках представництво в суді, маючи також практичний досвід роботи з ЄСПЛ.

Велика робота проводиться і на міжнародному рівні щодо захисту українських громадян, постраждалих від російської військової агресії. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець відповідає за реалізацію Пункту 4 Української Формули миру, який передбачає звільнення українських військовополонених, незаконно утримуваних цивільних осіб і повернення незаконно вивезених українських дітей. З метою реалізації зазначеного пункту у 2024 році було створено Робочу групу при Координаційному штабі з питань поводження з військовополоненими, до якої увійшли Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Офіс Генерального прокурора, СБУ, представники громадських організацій. Серед основних завдань Робочої групи можна відзначити координацію зусиль на рівні ООН та інших міжнародних організацій; адвокацію, яка включає розширення переліку майданчиків, що можуть використовуватися для обговорення повернення громадян до України; роботу над ідентифікацією місць утримання та переміщення українських громадян, які утримуються на території Російської Федерації і тимчасово окупованих територіях; безпосередній доступ та механізм повернення українських громадян тощо [10]. Уповноважений долучився до організації Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, метою якої є забезпечення всебічного захисту прав людини та сприяння поверненню дітей, які були незаконно вивезені. Крім того, Уповноважений ініціював і долучився до створення Міжнародної платформи для звільнення цивільних осіб, незаконно утримуваних Російською Федерацією, задля забезпечення повного захисту прав людини та сприяння звільненню громадян, які перебувають у полоні.

Серед останніх заходів слід відзначити роботу, проведену Секретаріатом Уповноваженого на десятому засіданні Діалогу з прав людини між Україною та ЄС 5 червня 2025 року, під час якого обговорили порушення міжнародного права захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права внаслідок агресії Російської Федерації проти України. Зокрема, під час цього засідання Представник Уповноваженого з міжнародного співробітництва та європейської інтеграції доповів, що Російська Федерація продовжує вчиняти злочини: примусово переміщує та депортує українських дітей, атакує цивільну інфраструктуру, здійснює фіктивні судові процеси щодо українських військовополонених [11]. За результатами цього міжнародного заходу готуються операційні висновки, спрямовані на повернення українських дітей в Україну та на запобігання будь-яким порушенням прав людини.

Велика робота проводиться і громадськими правозахисними організаціями на міжнародному рівні. Так, Комісар Ради Європи з прав людини опублікував у липні 2025 року спеціальний Меморандум щодо елементів прав людини для миру в Україні, в основу якого лягли аналітичні матеріали українських правозахисних організацій щодо звільнення цивільних осіб, які незаконно утримуються Російською Федерацією. Зокрема, положення Меморандуму містять елементи Стратегії звільнення цивільних, розроблену Центром громадянських свобод [12].

У цілому, результатом спільної роботи органів державної влади України з неурядовими організаціями за посередництва міжнародних партнерів є періодичне звільнення з російського полону українських військових, повернення з території Російської Федерації та тимчасово окупованих територій незаконно утримуваних цивільних громадян України та насильно вивезених українських дітей. Зокрема, станом на липень 2025 року в рамках обміну в Україну повернуто 5757 військовополонених, 294 цивільних заручників, 1378 дітей [13].

Висновки. Незважаючи на ефективну роботу державних і недержавних інституцій, залишаються питання, які можуть бути вирішені виключно в судовому порядку, зокрема, захист людської гідності українських громадян, які пройшли через фільтраційні табори, зазнавши не лише фізичного насилля, але і психологічного тиску та морального приниження. Однак саме питання захисту людської гідності є найбільш складним та потребує дієвого механізму, що не залежатиме від бажання держави-агресорки виконувати рішення національних і міжнародних судових інституцій. Таким чином, одним із важливих завдань конституційно-правової політики на сьогодні є удосконалення всього механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, де одним із важливих елементів є гарантії захисту.

Список використаних джерел

1. Колодій А. М., Тернавська В. М., Колодій О. А. Модернізація Конституції України – головний напрямок правотворчої діяльності в умовах післявоєнного відновлення. *Нове українське право*. 2024. № 1. С. 83–92.
2. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
3. ООН: В Україні загинуло щонайменше 13 тисяч цивільних. *DW*. 08.04.2025. URL: <https://www.dw.com/uk/oon-z-pocatku-vtorgnenna-rf-v-ukraini-zaginulo-sonajmense-13-tisac-civilnih/a-72179370> (дата звернення: 25.08.2025).
4. Тернавська В. М. Правовий статус осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України (конституційно-правовий аспект). *Альманах права*. 2022. Випуск 13. С. 332–339.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. Х.: Право, 2017. 952 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 25.08.2025).
7. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Офіс Омбудсмана виконує важливу місію – захист прав людини. *Омбудсман України*. 01.07.2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/ofis-ombudsmana-vikonuye-vazhlivu-misiyu-zahist-prav-lyudini (дата звернення: 26.08.2025).
10. Перше засідання Робочої групи щодо 4 пункту Формули миру, яке стосується звільнення всіх полонених і депортованих. *Омбудсман України*. 27.02.2024. URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/pershe-zasidannya-robochoyi-grupi-shchodo-4-punktu-formuli-miru-yakij-stosuyetsya-zviltannya-vsikh-poloneni-h-i-deportovani-h (дата звернення: 25.08.2025).
11. Відбулося десяте засідання Діалогу з прав людини між Україною та ЄС. *Омбудсман України*. 06.06.2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vidbulosya-desyate-zasidannya-dialogu-z-prav-lyudini-mizh-ukrayinou-ta-yes (дата звернення: 25.08.2025).
12. Комісар Ради Європи з прав людини у своєму меморандумі використав Стратегію звільнення цивільних, розроблену Центром громадянських свобод. *Центр громадянських свобод*. 14.07.2025. URL: <https://ccl.org.ua/news/komisar-rady-evropy-z-prav-lyudyny-u-svoyemu-memorandum-i-vykorystav-strategiyu-zviltannya-cyvilnyh-rozroblenu-czentrum-gromadyanskyh-svobod/> (дата звернення: 24.08.2025).
13. Україна повернула з полону понад 5750 українців, з яких майже 300 цивільних – Лубінець. *Дзеркало тижня*. 02 липня. 2025. URL: <https://zn.ua/ukr/war/ukrajina-povernula-z-polonu-ponad-5750-ukrajintsv-z-jakikh-majzhe-300-tsvilni-lubinets.html> (дата звернення: 27.08.2025).

References

1. Kolodiy A. M., Ternavska V. M., Kolodiy O. A. (2024). Modernizatsiia Konstytutsii Ukrainy – holovnyi napriamok pravotvorchoi diialnosti v umovakh pislivoiennoho vidnovlennia [Modernization of Ukraine’s Constitution – the main direction of law-making activity in the conditions of post-war recovery]. *Nove ukrainske parvo – New Ukrainian Law, 1*, 83-92 [in Ukrainian].

2. Koziubra, M. I. ta in. (2021). *Konstytutsiine pravo: pidruchnyk [Constitutional Law: Textbook]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
3. OON: V Ukraini zahynulo shchonaimenshe 13 tysiach tsyvilnykh [UN: At least 13,000 civilians killed in Ukraine]. *DW*. 08.04.2025. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/oon-z-pocatku-vtorgnenna-rf-v-ukraini-zaginulo-sonajmense-13-tisac-civilnih/a-72179370> [in Ukrainian].
4. Ternavska, V. M. (2022). Pravovyi status osib, postrazhdalyykh vnaslidok viiskovoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy (konstytutsiino-pravovyi aspekt) [Legal status of persons affected by the Russian Federation's military aggression against Ukraine (constitutional and legal aspects)]. *Almanakh prava – Almanac of Law*, 13, 332-339 [in Ukrainian].
5. Petryshyn, O. V. ta in. (2017). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. T. 3 : Zahalna teoriia prava [Great Ukrainian Legal Encyclopaedia. Volume 3: General Theory of Law]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of citizen Troyan Anton Pavlovich regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (case on the equality of parties to court proceedings)]* vid 12 kvitnia 2012 roku № 9-рп/2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> [in Ukrainian].
7. Fedorenko, V. L. (2016). *Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Constitutional Law of Ukraine: text-book]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
8. *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Ofis Ombudsmana vykonuie vazhlyvu misiiu – zakhyst prav liudyny [The Ombudsman's Office fulfils an important mission – the protection of human rights.]. *Ombudsman Ukrainy – Ombudsman of Ukraine*. 01.07.2025. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/news_details/ofis-ombudsmana-vikonuye-vazhlyvu-misiyu-zahist-prav-lyudini [in Ukrainian].
10. Pershe zasidannia Robochoi hrupy shchodo 4 punktu Formuly myru, yake stosuietsia zvilnennia vsikh polone-nykh i deportovanykh [First meeting of the Working Group on Point 4 of the Peace Formula, which concerns the release of all prisoners and deportees]. *Ombudsman Ukrainy – Ombudsman of Ukraine*. 27.02.2024. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/news_details/pershe-zasidannya-robochoyi-grupi-shchodo-4-punktu-formuli-miru-yakij-stosuyetsya-zvilnennya-vsikh-polonenih-i-deportovanih [in Ukrainian].
11. Vidbulosia desiate zasidannia Dialohu z prav liudyny mizh Ukrainoiu ta Yes [The tenth meeting of the Human Rights Dialogue between Ukraine and the EU took place]. *Ombudsman Ukrainy – Ombudsman of Ukraine*. 06.06.2025. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vidbulosya-desyate-zasidannya-dialogu-z-prav-lyudini-mizh-ukrayinoyu-ta-yes [in Ukrainian].
12. Komisar Rady Yevropy z prav liudyny u svoiemu memorandumi vykorystav Stratehiiu zvilnennia tsyvilnykh, rozroblenu Tsentrom hromadianskykh svobod [The Council of Europe Commissioner for Human Rights used the Strategy for the Release of Civilians developed by the Centre for Civil Liberties in his memorandum]. *Tsentr hromadianskykh svobod – Centre for Civil Liberties*. 14.07.2025. Retrieved from <https://ccl.org.ua/news/komisar-rady-yevropy-z-prav-lyudyny-u-svoyemu-memorandumi-vykorystav-strategiyu-zvilnennya-ctyvilnyh-rozroblenu-czentrom-gromadyanskykh-svobod/> [in Ukrainian].
13. Ukraina povernula z polonu ponad 5750 ukraintsiv, z yakykh maizhe 300 tsyvilnykh – Lubinets [Ukraine has returned more than 5,750 Ukrainians from captivity, including nearly 300 civilians, according to Lubinets.]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror Weekly*. 02 lypnia. 2025. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/war/ukrajina-povernula-z-polonu-ponad-5750-ukrajintsiv-z-jakikh-majzhe-300-tsivilni-lubinets.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.08.2025

Стаття прийнята до друку 15.09.2025

Юрій Щепанюк,

аспірант Львівського національного
університету

імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0102-8371>

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ АДВОКАТА У КРАЇНАХ ЄС

Стаття присвячена аналізу правового статусу адвоката в країнах Європейського Союзу та особливостям регулювання адвокатської діяльності в умовах євроінтеграційних процесів. Автор розглядає роль адвокатури як ключового елементу забезпечення верховенства права, доступу до правосуддя та захисту прав людини. Значну увагу приділено принципу вільного руху професій, що дозволяє адвокатам, які отримали кваліфікацію в одній державі-члені ЄС, здійснювати професійну діяльність в інших країнах Союзу. У цьому контексті проаналізовано Директиву 98/5/ЄС та діяльність Ради адвокатур і правничих товариств Європи (CCBE), зокрема уніфікацію етичних стандартів.

Окрему увагу приділено порівняльному аналізу систем доступу до адвокатської професії в Німеччині, Франції та Італії. Висвітлено особливості юридичної освіти, стажування, складання кваліфікаційних іспитів, процедури включення до професійних реєстрів та системи адвокатського самоврядування. Розглянуто також гарантії незалежності адвоката, дисциплінарну відповідальність і етичні вимоги до професії в кожній із зазначених країн.

Зроблено висновок про існування спільних європейських стандартів щодо регулювання адвокатури при збереженні національних правових традицій. Стаття підкреслює важливість збалансованого підходу до гармонізації адвокатської діяльності в межах ЄС як одного з ключових чинників зміцнення єдиного правового простору та захисту прав людини в європейському регіоні.

Ключові слова: адвокатура, Європейський Союз, правовий статус адвоката, адвокатська діяльність, вільний рух професій, правова допомога, етичні стандарти, самоврядування, CCBE, правова система, кваліфікація адвоката, доступ до правосуддя.

Shchepaniuk Yu.

Peculiarities of Legal Regulation of the Status of an attorney in the EU Member States

This article explores the legal status and professional regulation of lawyers (advocates) within the European Union, emphasizing its relevance in the context of ongoing European integration processes and the formation of a common legal space. The profession of a lawyer plays a fundamental role in ensuring the rule of law, access to justice, and the protection of human rights in all EU member states. Despite the diversity of national legal systems, traditions, and regulatory frameworks, there is a growing need to harmonize the standards and approaches to legal practice across the EU, without undermining the sovereignty and historical uniqueness of individual legal traditions.

The aim of this study is to analyze the peculiarities of regulating the legal status of lawyers in selected EU countries – particularly Germany, France, and Italy – while highlighting the overarching principles and mechanisms of harmonization introduced at the European level. Special attention is given to the principle of the free movement of professionals, enshrined in Directive 98/5/EC, which allows lawyers qualified in one EU member state to practice in another under certain conditions. The study also examines the role of the Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) in promoting unified ethical standards, ensuring mutual recognition of qualifications, and supporting professional mobility within the Union.

The article presents a comparative overview of national approaches to legal education, professional training, access to the legal profession, and the self-governance of lawyers in Germany, France, and Italy. It identifies both shared and divergent elements in the processes of qualifying as a lawyer, such as the structure of legal education, the duration and content of mandatory traineeships, the organization of bar associations, disciplinary procedures, and ethical codes. Furthermore, the research highlights important legal safeguards for the independence of lawyers in each country, including protections against prosecution for actions performed in the course of professional duties.

As a result, the study demonstrates that while each EU country retains its own system for regulating the legal profession, there is a clear trend toward convergence in key areas, particularly regarding qualification standards, ethi-

cal obligations, and cross-border practice rights. The findings underline the importance of balancing harmonization with respect for national legal identities. The article concludes that the development of a unified yet flexible European legal profession enhances legal cooperation among member states and strengthens the protection of fundamental rights throughout the EU.

Keywords: *legal profession, lawyer status, European Union, advocacy, free movement of professionals, legal assistance, ethical standards, self-governance, CCBE, legal system, lawyer qualification, access to justice.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах євроінтеграції та формування єдиного правового простору в Європейському Союзі особливого значення набуває питання гармонізації правового статусу адвоката. Незважаючи на спільну мету забезпечення доступу до правосуддя та захисту прав людини, держави-члени ЄС зберігають значні відмінності у системах юридичної освіти, підходах до професійної підготовки, етичних стандартах та організації адвокатської діяльності. Це створює ряд проблем, пов'язаних із взаємним визнанням кваліфікацій, забезпеченням незалежності адвокатів та узгодженням процедур допуску до професії в межах Союзу. Постає необхідність дослідження особливостей регулювання статусу адвоката в різних країнах ЄС, а також визначення механізмів, які сприяють ефективній інтеграції правничої професії на європейському рівні, з урахуванням збереження національних правових традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання специфіки, особливостей, регулювання статусу адвоката у країнах ЄС досліджували Т. Б. Вільчик, В. О. Святоцька, С. С. Бандурка, О. Д. Святоцький та інші.

Адвокатура в країнах Європейського Союзу посідає важливе місце в системі доступу до правосуддя та є гарантом реалізації права особи на кваліфіковану юридичну допомогу. У контексті євроінтеграційних процесів актуальним є дослідження того, як різні правові системи держав-членів гармонізують свої підходи до регулювання адвокатської діяльності, забезпечуючи при цьому збереження національних особливостей функціонування системи адвокатури.

Метою дослідження є аналіз особливостей регулювання правового статусу адвоката в країнах Європейського Союзу та виявлення основних механізмів гармонізації адвокатської діяльності в умовах євроінтеграції з урахуванням національних правових традицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адвокат є однією із ключових фігур у забезпеченні верховенства права, доступу до правосуддя та захисту прав людини. Водночас кожна держава-член ЄС має власну правову традицію, систему освіти, етичні стандарти та підходи до регулювання адвокатської діяльності. Саме тому формування єдиного європейського підходу до статусу адвоката – це процес, що вимагає балансу між уніфікацією та збереженням національних особливостей.

Однією з головних особливостей регулювання статусу адвоката в межах ЄС є принцип вільного руху професій. У рамках цього принципу адвокат, який здобув кваліфікацію в одній державі-члені, має право здійснювати юридичну практику в іншій країні ЄС. Цей механізм закріплений у директивах Європейського Союзу, зокрема у Директиві 98/5/ЄС, що дозволяє постійне здійснення професійної діяльності адвокатами в іншій державі-члені під професійним званням країни походження [1]. Проте для повної інтеграції в адвокатуру іншої країни адвокат має пройти певну адаптаційну процедуру – як-от складання іспиту чи проходження стажування.

Важливу координаційну роль у цьому процесі відіграє Рада адвокатів і правничих товариств Європи (CCBE), яка розробляє спільні етичні принципи, сприяє обміну досвідом між адвокатами та представляє інтереси адвокатської професії на європейському рівні. Одним з її ключових документів є Кодекс адвокатської етики CCBE, який встановлює загальні стандарти поведінки адвокатів у міжнародному або транскордонному контексті, зокрема при наданні юридичних послуг у країнах, де адвокат не здобував первинну кваліфікацію [2].

Попри спільну мету уніфікації вимог до професії адвоката, кожна держава-член ЄС встановлює свої процедури допуску до адвокатської професії. У всіх країнах передбачена необхідність здобуття вищої юридичної освіти, проходження практичної підготовки та складання професійного іспиту.

У Німеччині, наприклад, кандидат, який виявив бажання отримати відповідну кваліфікацію зобов'язаний пройти базову юридичну підготовку, яка здійснюється у формі університетського курсу, що завершується першою державною іспитною сесією (Erstes Staatsexamen). Цей іспит є обов'язковим і підтверджує теоретичні знання кандидата. Після складання першого іспиту кандидат проходить дворічну практику, що включає в себе роботу у органах правосуддя, адвокатській конторі, державних установах. Цей період служить здебільшого для набуття практичних навичок. По завершенню практики кандидат складає

другий іспит, який підтверджує готовність до самостійної юридичної діяльності. Після успішного складання іспитів і отримання відповідної кваліфікації кандидат може подати документи для вступу до місцевої адвокатської палати (Rechtsanwaltskammer). Лише після реєстрації у відповідній адвокатській палаті він отримує право офіційно здійснювати адвокатську діяльність.

Правовий статус адвокатури в сучасній Федеративній Республіці Німеччині визначений Федеральним положенням про адвокатуру 1959 року, яке діє і нині з незначними змінами. Згідно Положення адвокат в професійній діяльності є незалежним, компетентним консультантом, представником інтересів громадян ФРН, який може здійснювати свої повноваження по всій території Федеративної Республіки і його права виступати з юридичних питань в загальних судах, арбітражних, адміністративних судах і органах не можуть бути обмежені законами земель, а лише федеральним законом. Адвокатура в Німеччині функціонує на поєднанні державного контролю через земельні Міністерства юстиції та вищих земельних судів та власних органів самоврядування, в особі правління, президії і загальних зборів членів палати адвокатів [3, с. 7].

Доступ до адвокатської професії у Німеччині є чітко регламентованим і включає комплексну систему навчання, практики та контролю якості. Такий підхід забезпечує високий рівень професійної підготовки адвокатів, їхню відповідальність та етичність у роботі. Це сприяє ефективному захисту прав громадян і підтриманню авторитету правової системи в цілому.

Якщо брати до уваги Францію, то варто акцентувати увагу та погоджуватись із твердженням Святоцького О. Д. Він зазначає що професія адвоката у Франції утверджується як ліберальна та незалежна. Це визначення створює право на специфічні організаційні форми здійснення професійної діяльності, охоронюваної законом та відокремленої від держави, що є ефективним засобом забезпечення самоврядування, незалежності та захищеності. Віднині вони доповнили свою традиційну боротьбу за права та свободи людини діяльністю по захисту економічних прав та свобод [4].

Особа, яка претендує на звання адвоката, не повинна мати судимість за дії, несумісні з високою моральною відповідальністю, дисциплінарні або адміністративні проступки; займатися діяльністю, несумісною з професією адвоката [5].

Сьогодні адвокатура у Франції є самоврядною організацією із доступом до адвокатської професії. Адвокати об'єднані у баро – професійні колегії, які існують при судах. Кожне баро є незалежною організацією, що здійснює регулювання діяльності своїх членів, контролює дотримання професійної етики, розглядає дисциплінарні справи та забезпечує доступ до професії. Найбільшим є Паризький баро, який має окремий статус через кількість членів і масштаб діяльності. Очолює баро батоньє – голова, що виконує адміністративні та представницькі функції. Франція визнає лише одну категорію адвокатів – особу, яка належить до баро, має відповідну освіту, пройшла необхідну підготовку та дотримується етичного кодексу. У цьому аспекті французька модель відрізняється від, наприклад, англосаксонської системи, де існує розподіл між адвокатами (barristers) і юрисконсультами (solicitors). Таким чином, адвокат у Франції поєднує в собі як функції судового представника, так і правового радника.

Важливим напрямом роботи адвокатів Франції є надання безоплатної правової допомоги. У Парижі понад 27 тисяч громадян щороку отримують юридичні консультації безкоштовно [6, с. 157].

Окремим аспектом є також дисциплінарна відповідальність адвокатів. У разі порушення етичних норм або професійних обов'язків адвокат може бути притягнутий до відповідальності відповідним органом баро. Санкції можуть включати зауваження, тимчасове відсторонення від практики або навіть виключення з професії. Це є важливою гарантією якості правової допомоги та довіри суспільства до адвокатури.

Як зауважує В. О. Попелюшко, зародившись, змінивши та розквітнувши в особливих історичних умовах адвокатура Франції як була, так і залишається взірцем для держав континентальної Європи та інших континентів [7, с. 13].

Також варто звернути увагу на систему адвокатури Італії. Система адвокатури Італії є важливою складовою національної правової системи та історично сформованою інституцією, яка поєднує елементи римського права, середньовічної юридичної традиції та сучасного демократичного регулювання. Адвокатура Італії, як і в багатьох європейських державах континентальної правової сім'ї, виступає самоврядною юридичною інституцією, що має глибоке історичне коріння та важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя, реалізації права на захист, а також у формуванні правосвідомості громадян.

Професія адвоката в Італії вимагає суворого дотримання критеріїв кваліфікації, етики та професійної відповідальності. Щоб набути статусу адвоката, особа повинна здобути повну юридичну освіту (як правило, п'ятирічну магістерську програму в одному з італійських університетів), пройти 18-місячне практичне стажування у визнаного адвоката, а також скласти державний кваліфікаційний іспит, який охоплює

письмову та усну частини. Після успішного складання іспиту кандидат вноситься до Реєстру адвокатів за місцем майбутньої практики та має право здійснювати юридичну діяльність на всій території Італії.

Усі особи, що набули в установленому законом порядку статус адвоката, включаються до професійного реєстру адвокатів певної колегії, яка є професійним об'єднанням адвокатів при кожному адміністративному судовому окрузі (у кожній області та провінції, де є Трибунал, тобто суд першої інстанції). Організаційно італійська адвокатура складається з 160 колегій адвокатів, наявних у кожному судовому окрузі [8, с. 40].

Важливим аспектом у даному контексті є право на представництво у найвищих судових інстанціях. Право на представництво у найвищих судових інстанціях – Касаційному суді або Державній раді – надається лише адвокатам, які мають спеціальний допуск, отриманий після щонайменше п'яти років практики та проходження додаткової атестації.

Особливої уваги заслуговує також процедура оплати праці та винагороди для адвоката, ба більше, історичне походження терміну «гонорар». Гонорарна практика римських адвокатів була законодавчо регламентована законом Цінція 204 р. до н. е. Щоправда, тоді гонорар можна було отримати лише після закінчення справи у вигляді подарунку, але це вже доводить той факт, що адвокатура ніколи не була безкоштовною [9, с. 45]. В Італії оплата праці адвоката визначається письмовою угодою між адвокатом і клієнтом, укладеною перед початком надання послуг. Розмір гонорару залежить від складності справи, виду правової допомоги та досвіду адвоката, і може бути фіксованим, погодинним або частково залежним від результату. У разі відсутності домовленості суд використовує орієнтовні ставки, затверджені Міністерством юстиції. Також у країні діє система безоплатної правової допомоги для малозабезпечених осіб.

Організаційно адвокатура Італії є децентралізованою, але підпорядковується єдиній системі самоврядування. Адвокати об'єднані у місцеві колегії адвокатів, які існують при кожному окружному суді і ведуть реєстри адвокатів. Ці колегії мають власні ради, які виконують адміністративні, дисциплінарні та етичні функції. Національний рівень представництва професії забезпечує Національна рада адвокатури (Consiglio Nazionale Forense), що має повноваження з узгодження професійних стандартів, розгляду апеляційних дисциплінарних справ, взаємодії з урядом та міжнародними юридичними інституціями, а також розробки єдиних етичних норм. Національна рада підпорядкована Міністерству юстиції, однак зберігає автономію в межах, визначених законом.

Варто звернути увагу на гарантії забезпечення неможливості притягнення адвоката до відповідальності за виконання професійної діяльності. Так, відповідно до ст. 598 КК Італії не переслідуються в кримінальному порядку викладені в письмових документах або виступах заяви і твердження, представлені адвокатами в ході розглядів справ у судах або адміністративних органах. Згідно зі ст. 103 КПК Італії обшук в офісі адвокатів дозволяється тільки в тому випадку, якщо вони самі або інші люди, які постійно працюють у відповідному офісі, обвинувачуються в злочині, або у випадках, коли необхідно відшукати матеріальні сліди або предмети злочинів, спеціально визначені в ордері. Матеріали або документи, необхідні для захисту, не підлягають вилученню, якщо вони не є предметами злочину. Обшук і вилучення можуть бути проведені за судовим рішенням, отриманим за згодою Міністерства юстиції, у присутності керівника адвокатського об'єднання [10].

Висновки. У країнах Європейського Союзу адвокатура відіграє ключову роль у забезпеченні доступу до правосуддя, дотриманні принципу верховенства права та захисті прав людини. Незважаючи на спільні цілі, кожна держава-член має власну систему підготовки адвокатів, організаційні форми адвокатського самоврядування, етичні стандарти та правові традиції. Проте в умовах євроінтеграції поступово формується спільний правовий простір, у межах якого відбувається гармонізація підходів до регулювання адвокатської діяльності. Разом з тим, для повної інтеграції у правову систему іншої країни передбачені адаптаційні процедури, що включають іспити, стажування або визнання професійної кваліфікації. Значну координаційну роль у цьому процесі відіграє Рада адвокатур і правничих товариств Європи (CCBE), яка встановлює єдині етичні стандарти та сприяє взаємодії між адвокатами різних країн. Попри загальні європейські орієнтири, кожна країна зберігає власні підходи до доступу до професії адвоката. Наприклад, у Німеччині існує чітка та багаторівнева система підготовки, яка включає дві державні іспитові сесії та обов'язкове дворічне стажування. Адвокат вважається незалежним професійним учасником правової системи, що має право здійснювати свою діяльність на всій території країни. У Франції адвокатура функціонує як самоврядна, незалежна інституція, де основна увага приділяється етичності, моральній надійності кандидата та дотриманню професійних стандартів. Водночас адвокати Франції об'єднані в баро, які мають дисциплінарну та регуляторну автономію. В Італії професія адвоката також має самоврядний статус, із чіт-

кою процедурою доступу, що включає юридичну освіту, стажування, кваліфікаційний іспит та обов'язкове внесення до Реєстру адвокатів. Особливістю італійської системи є високий рівень захисту адвокатської діяльності, включаючи законодавчі гарантії недоторканості професійних дій адвоката. Таким чином, адвокатура в країнах ЄС поєднує загальноєвропейські принципи з національними традиціями та формами організації. Вона виступає важливим елементом правової держави, а також гарантом професійної правової допомоги. Незважаючи на різноманіття моделей, всі вони об'єднані спільним прагненням до забезпечення високого рівня кваліфікації, етичності та незалежності адвокатської професії, що є запорукою довіри суспільства до правової системи в цілому.

Список використаних джерел

1. Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on the professional qualifications of lawyers practising in a Member State other than that in which they obtained their qualifications // Official Journal of the European Communities. 1998. L 77. P. 36–40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998L0005> (дата звернення: 10.08.2025).
2. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). Code of Conduct for European Lawyers. CCBE, 2006 (amended 2013). URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLGIE/DEON_Code_of_conduct/EN_DEON_Code_of_conduct.pdf (дата звернення: 11.08.2025).
3. Бандурка С. С. Адвокатура в країнах Європейського Союзу та можливості використання її досвіду в Україні. *Південний український правничий журнал*. 2024. № 1. С. 7.
4. Святоцький О. Д. Адвокатура: історія і сучасність: монографія. Київ: Інтер Юрс, 1997. 320 с.
5. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2016. 490 с.
6. Личенко І. Загальні засади організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 7. № 1. С. 153–159.
7. Попелюшко В. О. Виникнення та інституційне становлення адвокатури Франції. *Адвокат*. 2011. № 1 (124). С. 9–13.
8. Вільчик Т. Б. Системи органів адвокатського самоврядування в країнах Європейського Союзу: Італія, Німеччина, Франція. *Право та інноваційне суспільство: електронне наукове видання*. 2015. № 2. С. 38–45.
9. Теоретичні та практичні аспекти реформування інституту адвокатури: монографія / за ред. Н. З. Рогатинської, С. В. Банаха, Н. В. Берези та ін. Тернопіль: Екон. думка THEU, 2019. 294 с.
10. Legal aid in Italy / Open Society Foundations. 2015. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/eu-legal-aid-italy-20150427.pdf> (дата звернення: 10.08.2025).

References

1. European Parliament & Council of the European Union (1998). *Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on the professional qualifications of lawyers practising in a Member State other than that in which they obtained their qualifications*. *Official Journal of the European Communities*, L 77, 36–40. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998L0005> [in English].
2. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) (2006). *Code of Conduct for European Lawyers* (amended 2013). Retrieved from https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLGIE/DEON_Code_of_conduct/EN_DEON_Code_of_conduct.pdf [in English].
3. Bandurka, S. S. (2024). The Bar in the EU countries and the possibilities of using their experience in Ukraine. *Pivdennyi Ukrainyskyi Pravnychy Zhurnal – Pivdennyi ukrainyskyi pravnychy zhurnal*, 1, 7 [in Ukrainian].
4. Sviatotskyi, O. D. (1997). *Advokatura: istoriia i suchasnist. Monohrafiia [The Bar: History and Modernity. Monograph]*. Kyiv: Inter Yurs [in Ukrainian].
5. Vilchik, T. B. (2016). *Advokatura yak instytut realizatsii prava na pravovu dopomohu: porivnialno-pravovyi analiz zakonodavstva krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy [The Bar as an Institution for the Realization of the Right to Legal Aid: Comparative Legal Analysis of EU and Ukrainian Legislation]: Dus. Cand. yuryd. Nauk*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Lychenko, I. (2020). Zahalni zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia advokatury zarubizhnykh krain [General principles of organisation and functioning of the bar in foreign countries]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu «Lvivska Politekhnikha». Serii: Yurydychni Nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 7(1), 153-159 [in Ukrainian].
7. Popeliushko, V. O. (2011). Vynyknennia ta instytutsiine stanovlennia advokatury Frantsii [The origin and institutional formation of the French Bar]. *Advokat – Attorney*, 1(124), 9–13 [in Ukrainian].
8. Vilchuk, T. B. (2015). Systemy orhaniv advokatskoho samovriaduvannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: Italiia, Nimechchyna, Frantsiia [Systems of Bar Self-Government Bodies in the EU: Italy, Germany, France]. *Pravo ta Innovatsiine Suspilstvo – Law and innovative society*, 2, 38–45. Retrieved from <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/12/Vilchuk5.pdf> [in Ukrainian].
9. Rohatynska, N. Z., Banakh, S. V., Bereza, N. V., et al. (Eds.) (2019). *Teoretychni ta praktychni aspekty reformuvannia instytutu advokatury: Monohrafiia [Theoretical and Practical Aspects of the Reform of the Bar Institute: Monograph]*. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU [in Ukrainian].
10. Open Society Foundations. (2015). *Legal aid in Italy*. Retrieved from <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/eu-legal-aid-italy-20150427.pdf> [in English].

Стаття надійшла 13.08.2025

Стаття прийнята до друку 15.09.2025

DOI:10.35774/app2025.03.075
УДК 342.6(4) :342.951

Яким Якимович,

кандидат юридичних наук
викладач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4794-5397>

СУБ'ЄКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СУЧАСНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Сучасні суспільні виклики як ніколи раніше потребують комплексного та послідовного підходу для їх вирішення. Завдання цього типу за належністю покладаються на централізовані органи виконавчої влади, які легітимовані та призначені для вирішення питань у різних суспільних сферах. Державна організація виконавчої гілки влади реалізовує законодавство та адмініструє різноманітні суспільні питання. Зважаючи на завдання, її організація повинна відповідати тенденціям суспільного розвитку. Якщо виконавча влада надто бюрократична, то швидкість її рішення не відповідатиме швидкості розвитку суспільства. Якщо ж навпаки, влада має анархічні ознаки, то рішення будуть не ефективними, відчутним буде брак уваги. Дотримання балансу потребує належної організації виконавчої влади.

Оптимізація виконавчої влади та підвищення якості інтеракції між структурними елементами організації як ніщо інше дозволить зробити ефективнішим процес функціонування та прийняття рішень. Втім саме для цього потрібно зафіксувати реальні позиції суб'єктів. Такий крок дозволить визначити їхні переваги і сильні сторони, з одного боку, та недоліки, з іншого боку.

Враховуючи зазначене, запропоноване дослідження присвячено одному із аспектів організації виконавчої влади, а саме суб'єктному наповненню, від якого залежить ефективність її функціонування. Метою дослідження виступає аналіз суб'єктної організації виконавчої влади в різних країнах Європи. До цих країн входять Молдова, Румунія, Польща, Франція та інші. Предметом аналізу виступають такі аспекти функціонування: спосіб призначення, вимоги до посадовців, організаційна структура центральних органів, питання різниці між політичними посадами та посадами державної служби. Методологічною основою наукової розвідки виступає інструмент аналізу, який спрямований на дослідження сучасного законодавства та функціонування виконавчої влади. Супровідними методами є порівняльно правовий, котрий використаний для співставлення суб'єктивного складу виконавчої влади, а також формально юридичний для фіксації правового становище конкретних суб'єктів. Для дослідження також використані інші методи загальнонаукового характеру. Проведене дослідження дозволить виокремити спільні закономірності для різних країн, провести одну тенденційну пряму, а також виокремити можливі аспекти для покращення роботи відповідних органів влади.

Ключові слова: організація виконавчої влади, суб'єкти виконавчої влади, формування державних органів, функціонування державних органів, країни Європи.

Yakimovich Y.

Organizations of the executive authority in modern European countries

Contemporary societal challenges, now more than ever, necessitate a comprehensive and consistent approach to their resolution. Tasks of this nature are duly entrusted to centralized executive authorities, which are legitimized and designated to address issues across various societal spheres. The state organization of the executive branch implements legislation and administers a wide range of public matters. In view of its objectives, its organization must correspond to the trends of societal development. If the executive power is overly bureaucratic, the speed of its decision-making will not align with the pace of societal change. Conversely, if the authority exhibits anarchic characteristics, its decisions will be ineffective, and a noticeable lack of attention will be evident. Maintaining this balance requires the proper organization of executive power.

The optimization of the executive branch and the enhancement of the quality of interaction between the structural elements of its organization are paramount for improving the efficiency of its functioning and decision-making processes. However, to achieve this, it is necessary to precisely define the actual positions of the entities involved. Such a step will allow for the identification of their advantages and strengths on the one hand, and their shortcomings on the other.

Considering the aforementioned, the proposed research is dedicated to one of the aspects of the organization of executive power, namely its subject-based composition, upon which the effectiveness of its functioning depends. The objective of this study is to analyze the subject-based organization of executive power in various European countries. These countries include Moldova, Romania, Poland, France, and others. The subject of the analysis encompasses such aspects of functioning as the method of appointment, requirements for officials, the organizational structure of central bodies, and the distinction between political positions and civil service positions. The methodological basis of this scientific inquiry is the method of analysis, aimed at examining contemporary legislation and the functioning of the executive branch. This is complemented by the comparative legal method, which is used to compare the subjective composition of the executive power, as well as the formal-legal method to ascertain the legal status of specific entities. Other general scientific methods were also utilized in the course of this research. The conducted research will make it possible to identify common patterns across different countries, draw a single trend line, and highlight potential aspects for improving the work of the relevant authorities.

Keywords: organization of executive power, entities of executive power, formation of state authorities, functioning of state authorities, European countries.

Постановка проблеми. Організація виконавчої влади в умовах сучасного світу повинна вирізнятися своєю швидкістю та результативністю. Ці показники важливі для належного реагування на щоразу нові виклики. Для того щоб покращити організацію виконавчої влади, варто спочатку визначити її реальні умови функціонування сьогодні. Для цього слід зробити акцент саме на розвинених країнах, аналізуючи їхню організаційну складову.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В основі наукової публікації лежить дослідження первинних джерел законодавчого функціонування. Зокрема законодавство Румунії, Польщі, Португалії, Франції та інших досліджуваних країн. Також у цій тематиці мають напрацювання Іво Ролліс, Жанета Озоліна, Анатолій Романюк, Віталій Литвин, котрі досліджували виконавчу владу в рамках країн Європи та України.

Метою дослідження виступає аналіз суб'єктного складу органів виконавчої влади в країнах Європи на основі національного законодавства. У рамках аналізу зробимо акцент на питаннях набуття повноважень, вимог до суб'єктів, особливості організації та функціонування, а також інших аспектах роботи органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування виконавчої гілки влади наповнено суб'єктами, які здійснюють основну роботу та виступають первинною «іскрою» всього механізму виконавчої влади.

Традиційно організація виконавчої влади складається із *політичних посад* та *посад державної служби*. До політичних посад, які характеризуються тимчасовістю, політичною вмотивованістю, нестійким характером, можна віднести – прем'єр-міністра та його заступників, міністрів та їх заступників, а також низку допоміжних або патронатних органів. Останні можуть створюватися на розсуд керівництва та функціонувати до моменту звільнення керівників. Державні посади – це чиновники адміністративного апарату, які забезпечують роботу міністерств та інших органів виконавчої влади на постійній основі.

Призначення політичних посад зазвичай здійснюється вищими представницькими органами влади. В Ісландії прем'єр-міністра та міністрів призначає президент, що передбачено статтею 3 закону Ісландії «Про Урядову Раду Ісландії» [3]. Міністри Франції призначаються президентом за поданням прем'єр-міністра [6]. У Герцогстві Люксембургу – це здійснює Великий Герцог [12]. У Норвегії основними призначеннями та навіть організаційними питанням займається король [14]. Хоча у монархіях призначення урядів правителем може бути формальністю. У цьому випадку основну роль відіграє парламент. Прем'єром призначається представник (керівник) тієї партії, яка виграла вибори, наприклад у Великій Британії.

Варто звернути увагу на вимоги, зафіксовані для членів уряду, зокрема пунктом 1 статті 16 Закону Молдови «Про Уряд» передбачено: 1) наявність громадянства; 2) ценз осілості – місце проживання на території Республіки Молдова; 3) відсутність судового обвинувачення; 4) знання мови; 5) наявність вищої освіти; 6) бездоганна репутація [4]. Охарактеризовуючи ці умови, варто звернути увагу на наступне: *наявність громадянства* обґрунтовується міркуванням про те, що справу найкраще буде виконувати той, у чий інтерес вона є потребою. У цьому контексті державна справа найкраще буде виконана людиною, котра приналежна цій державі. Державне підданство є однією з гарантій, яка повинна забезпечувати розуміння важливості суспільно-політичних процесів та цінності тих, для кого вони відбуваються. Ця вимога переплітається з *вимогою осілості*. Проживання на території, (особливо тривалий час) дозволяє більш

свідомо підійти до процесів, які відбуваються між суспільством та людьми, причинно-наслідкового зв'язку подій та рішень, менталітету населення, складностей стрімких поворотів політичних процесів та правових перевтілень різноманітних юридичних механізмів – усе це та багато іншого, забезпечує краще розуміння ефективного рішення для визначеної суспільної сфери. Відсутність *судового обвинувачення*, означає, що особа не була притягнена до відповідальності або її вина була знята у встановлений законом спосіб. Ідея цієї вимоги пов'язана із міркуванням про те, що особа не знатиме що таке серйозне правопорушення, а ні як його вчинити, а ні не шукатиме можливостей для його скоєння. Ця вимога є одним із способів забезпечити добросовісність державного працівника, хоч і не запобігаючи, та все ж зменшуючи корупційні ризики. Супровідною вимогою є *бездоганна репутація*. Хоча її наявність варто вважати допоміжною. Зберегти достойну репутацію в політичних колах, схвалюючи рішення, які не всіх задовільняють – це ніби пройтися дощем, оминаючи краплини. Також її наявність не завжди об'єктивна, оскільки, як відомо, людина може демонструвати одні дії, але фактично робити інші. Бездоганна репутація, як і добросовісність, може підтверджуватися молодим віком урядовця, який ще не встиг набути досвіду. Цей досвід може компенсувати *наявність вищої освіти*. Підтверджена якісна освіта працівника - це цінна можливість створити ефективний апарат виконавчої влади. Однак варто звернути увагу на проблему того, щоб освіта відповідала займаній посаді. Питаннями енергетики в уряді не може займатися працівник з освітою сільського господарства, а медициною – професійний військовий. У законодавстві Молдови також виокремлюється *вимога мовного цензу*. Цю вимогу зазвичай використовують у країнах, де відчувають конкуренцію мов у побутовому житті. Для того щоб зафіксувати титульність нації порівняно з можливими проявами інших етносів чи національних меншин, слушно акцентувати увагу саме на мові, оскільки вона є ключовим елементом існування групи людей, споріднених історією, територією, менталітетом та вважається основою суспільства у відповідній державі.

Поряд існують також вимоги несумісності, які вказують на обставини унеможливлення зайняття тієї чи іншої посади. Зокрема п.2. ст.16 цього ж таки закону Молдови передбачено заборону для: особи, яка була засуджена та має не погашену судимість; має судимість за тяжкий злочин, особливо тяжкий злочин або злочин виняткової тяжкості, зокрема щодо корупції чи державної безпеки; особи, у картотеці професійної доброчесності якої є запис про негативний результат перевірки за останні 5 років; особи, яка позбавлена судом права обіймати державні посади чи займатися певною діяльністю; особи, щодо якої наявне рішення суду про безпідставно отримані активи; особи, яка має конфлікт інтересів; особи, якій надано висновок Національного органу доброчесності про заборону обіймати державну посаду. Наведені вимоги несумісності роблять акцент на заборонах, пов'язаних з попередніми правопорушеннями дисциплінарного, адміністративного або кримінального характеру. Вчинення таких правопорушень не створює гарантій доброчесного виконання повноважень у майбутньому. Особа, яка підлягає умовам наведеного переліку вимог несумісності, потрапивши до вищого корпусу державної служби завжди залишатиметься під підозрою. Тобто навіть, якщо вона не буде вчиняти прямих правопорушень, то все одно матиме шлейф, який впливатиме на умови її праці та кидатиме тінь на якість виконуваної нею роботи. Зрештою, це створюватиме політичну небезпеку суспільної або рейтингової легітимності всього уряду.

Статтею 4 Закону Румунії «Про організацію та функціонування уряду і міністерств» виокремлюються такі вимоги несумісності: *неможливість займати іншу посаду, окрім депутата чи сенатора, здійснювати комерційне представництво, реалізовувати комерційні папери, бути комерційним адміністратором чи цензором, займати публічні посади чи служби в інших країнах* [5]. Наведені вимоги є більш частим переліком, притаманним законодавствам іноземних держав. Вимоги Румунії, на відміну від Молдови, акцентують увагу на неприпустимості поєднання комерційних відносин та державної служби. Паралельне виконання підприємницької діяльності з посадовими обов'язками створює серйозні загрози корупційного характеру, оскільки зловживання обов'язками дозволить отримати неправомірну вигоду, або порушити вимоги конкурентного ведення бізнесу. Окрім цього, паралельне виконання повноважень не дозволить у повній мірі присвятити час виконанню обов'язків у державному адмініструванні. Хоча слід зазначити, що в Румунії щодо останнього є виняток – це депутатське або сенаторське представництво в парламенті. Подібний виняток є не поодиноким для країн Європи

Організація виконавчої влади тільки політичними посадами, як вже зазначалося вище, не завершується. Основне наповнення все ж пов'язане із посадами державної служби, які формують апарат виконавчої влади та інші його органи. Адміністративне управління міністерств Республіки Австрії складається із відділів, які у свою чергу поділяються на департаменти. Розподіл справ для розгляду здійснюється між секціями та відділами відповідно до обсягу справ, важливості предмета розгляду та матеріального зв'язку.

Це передбачено п.1 ст.7 закону «Про кількість, сферу діяльності та застосування федеральних міністерств» [16].

Основною посадовою особою після політичних рангів виступає *секретар*. Він здійснює управління всіма відділами та департаментами у конкретному міністерстві. Його призначення може здійснюватися у різний спосіб. Наприклад, згідно з ст. 18 Закону «Про Урядову раду Ісландії» це виконується безпосередньо міністром на підставі оцінки комісії з питань компетенції [3]. Натомість у Польщі згідно зі статтею 37 державний секретар призначається прем'єр-міністром за поданням міністра. Сфера його діяльності визначається міністром [1].

Найрізноманітнішою складовою в організації виконавчої влади є її структура, наповнена адміністративними одиницями з різною компетенцією. Рада Міністрів у Болгарії згідно з розділом 3 Регламенту Ради Міністрів складається з прем'єр-міністра, інших членів уряду та їх заступників, а також *адміністрації ради*. *Апарат ради* формується із *секретаря* та *відділів під його керівництвом*. Згідно зі статтею 59 до цих відділів належить: *адміністративно-регіональна координація, відділ кадрів, відділ контролю за виконанням актів та договорів, відділ державного протоколу, безпека інформації*.

Згідно зі ст. 63 Апарат Рада має загальні та спеціальні функції. Органи, які займаються загальними функціями такі: *дирекція «Урядова канцелярія», дирекція «Бюджет і фінанси», адміністративно-правове обслуговування та управління майном*. Стаття 77 б до цього списку ще відносить *директорат «Модернізація адміністрації»*. Стаття 69 передбачає органи виконавчої влади, які виконують спеціальну юрисдикцію: *дирекція «Юридична», дирекція «Координація політики та концесії», управління «Релігії», центральний координаційний підрозділ, «Стратегічне планування», директорат «Належне врядування», «Урядова інформаційна служба»*.

Також у Болгарії при прем'єр-міністрові функціонує *політичний кабінет*, який згідно зі статтею 15-18 Регламенту Ради Міністрів Болгарії розробляє та представляє рішення громадськості. Він складається з *віце-прем'єр-міністра, керівника апарату, парламентського секретаря, керівника відділу зв'язку з громадськістю*, а також *радників та експертів політичного кабінету* [10].

Згідно зі статтею 30 Закону Республіки Молдова «Про уряд» членами урядового засідання, як і в Болгарії, у першу чергу члени уряду, *центральної організації та державної канцелярії*; також сюди можуть належати: *президент, депутати та їхні представники, учасники за запрошенням*; обов'язково запрошуюються: *автори законів, представники органів державної влади*. Окрім зазначених посадових осіб, які беруть участь у засіданнях, до органів виконавчої влади цієї країни також належать: *державна канцелярія, контрольний орган при прем'єрові, кабінет прем'єра* [4].

Згідно зі статтею 20 закону Румунії «Про організацію і функціонування уряду та міністерств» уряд складається з *апарату прем'єра, генерального секретаріату, департаментів та інших структурних підрозділів*. Апарат прем'єра, зі свого боку, складається із *радників, контрольних органів, технічного апарату, офісу прем'єра, канцелярії, відділу для особливих проблем, відділ секретних документів, відділ протоколу прем'єр-міністра*. При цьому прем'єр-міністр призначає та звільняє керівників спеціальних органів, генерального секретаря та його заступника, співробітників офісу, державних секретарів та інших посадових осіб.

Згідно зі ст.12-15а «Акту про Раду Міністрів» Республіки Польща внутрішня організація Ради Міністрів в цій країні складається із *постійних комітетів*, які ініціюють та узгоджують рішення, *комітетів з розгляду окремих категорій справ, рад та консультативних чи дорадчих груп, комісій з проектів кодифікації*, які функціонують щодо розробки окремих галузей права, *спільних комісій* для співпраці з громадським суспільством та іншими інститутами, *законодавчої ради*, яка надає висновок щодо законопроектів та інших юридичних питань, *центру державного законодавства* для координації законодавчої діяльності, *центру урядового аналізу «Аналітичний центр»*. Згідно ж зі статтею 39 цього акту склад міністерства конфігурується з *департаментів, кабінетів* (які обслуговують міністерства), *секретаріатів, відділів, відомств та бригад*, які відають юридичними питаннями, інформаційним забезпеченням, бюджетом, фінансами, людським ресурсами, навчанням, європейською інтеграцією, міжнародним співробітництвом, цифровим забезпеченням, державними закупівлями, господарською сферою, роботою з громадянами, захистом секретної інформації, внутрішнім аудитом та інше. І це тільки в рамках одного міністерства [1].

Усі ці органи, виконуючи свою роботу, реалізують цілі, завдання, функції та повноваження. У такий спосіб суб'єкти виконавчої влади своєю кількістю та компетенцією намагаються досягти найважливіші аспекти адміністрування суспільних сфер життя. Кожна країна в різний, хоч і на перший погляд подібний, спосіб досягає балансу між стабільністю та ефективністю, всезагальним охопленням та розумними

часовими термінами. Досягаючи такої непростой мети, кожний суб'єкт апарату набуває професіоналізму. І хоча стабільність зазнає нових тенденцій, а ефективність – нових викликів, охоплення – нових напрямків, а часові терміни – тривалих аналізів, увесь процес зі злетами та падіннями дозволяє створювати все досконалішу модель виконавчої влади із кращими можливостями.

Висновки. Характеристика суб'єктивного наповнення виконавчої влади – це відповідь на запитання «хто робить?», іншими словами, кому доручають відповідальність ухвалювати рішення державотворчого характеру. Відповіддю на це запитання може бути розподіл чиновників на дві категорії. До першої належать чиновники з політичними посадами, до другої – державні службовці. З-поміж інших характеристик першої категорії визначальною ознакою є тимчасовість політичної посади. Починаючи від прем'єр-міністра та закінчуючи заступником міністра або навіть секретарем, кожний посадовець призначається на певний термін та може бути звільнений за короткий час і за суб'єктивних умов соціальних процесів, суспільного тиску або випадкових обставин у відповідній галузі. Натомість, друга категорія характеризується стійкістю. Вона забезпечена гарантіями державної служби. Звільнення посадовців з різних департаментів, комітетів чи відділів регулюється трудовим законодавством чи законодавством про державну службу. Працівники другої категорії мають всі основи для побудови стабільної кар'єри в урядовій галузі.

Окрім зазначеного, важливим аспектом залишаються вимоги щодо займаних посад. Ці вимоги варіюються між країнами, проте ключовими залишаються цензи щодо громадянства, осілості, освіти, відсутність судового обвинувачення, а також низка вимог несумісності. На окрему увагу заслуговує посада, яка об'єднує політичних призначенців із державними службовцями, забезпечуючи плавний перехід та правонаступництво влади. Цією посадою є державний секретар, який гармонізує роботу, узгоджуючи плани попередників з інтенціями наступників та враховує особливості наявної організації механізму урядового функціонування. Варто зазначити, що посада державного секретаря, враховуючи свою важливість, повинна вирізнятися стабільністю під час призначення, функціонування та звільнення. Звичайне рішення прем'єра за поданням міністра чи рішення міністра за поданням заступника може бути недостатнім для цієї позиції. Ситуацію покращує участь комісії з питань комплектування персоналом, але ми вважаємо, що підбір кандидатів, як і їх відсторонення, повинен здійснюватися за умов високого рівня прозорості, гласності та законодавчої визначеності. На жаль, правові норми щодо державних секретарів мають поверховий та часто формальний характер. Це створює ризики для ефективної роботи будь-якого міністерства.

Список використаних джерел

1. Акт про Раду Міністрів Республіки Польща. 1996. URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-radzie-ministrow/> [дата звернення: 16.02.2024].
2. Акт про систему організації та функціонування 23 Конституційного уряду Португалії 2023. URL: <https://www.portugal.gov.pt/pt/gc23/governo/lei-organica-do-governo> [дата звернення: 16.02.2024].
3. Закон Ісландії «Про Урядову раду Ісландії 2011. – URL: <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2011115.html> [дата звернення: 16.02.2024].
4. Закон Республіки Молдова «Про Уряд» Парламент Республіки Молдова. 2017. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133423&lang=ro [дата звернення: 16.02.2024].
5. Закон Румунії «Про організацію та функціонування уряду та міністерств» 2021. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/27685?isFormaDeBaza=True&rep=True> [дата звернення: 16.02.2024].
6. Коментар до урядових процесів Франції 2023. URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/la-composition-du-gouvernement> [дата звернення: 16.02.2024].
7. Мельник Р. С., Бевзєко В. М. Загальне адміністративне право. Київ: Ваїте, 2014. 376 с.
8. Меморіал до статті 76 Конституції (Люксембург) від 1857 року) 1857. URL: https://www.stradalex.lu/en/slu_src_publ_leg_mema/toc/leg_lu_mema_185707_25/doc/mema_1857A0285A [дата звернення: 16.02.2024].
9. Офіційний сайт уряду Швеції. 2023. URL: <https://www.regeringen.se/sa-styrs-sverige/sa-arbetar-regeringen-och-regeringskansliet/> [дата звернення: 16.02.2024].
10. Положення про регламент Ради Міністрів Болгарії. Рада Міністрів Болгарії. 2009. URL: <https://www.government.bg/bg/administratsia/funksii-i-struktura/ustroystven-pravilnik> [дата звернення: 16.02.2024].
11. Правила про державну практику Ісландії. *Урядовий вісник Ісландії*. 2018. URL: <https://www.stjornartidindi.is/Advert.aspx?RecordID=f69b405f-c47b-4bb9-9ffd-87d6e80536c4> [дата звернення: 15.02.2024].
12. Прем'єр-міністр Люксембургу. 2025. URL: <https://gouvernement.lu/fr/gouvernement/luc-frieden/biographie.html> [дата звернення: 15.02.2024].

13. Романюк А. Типологія урядових кабінетів в країнах Західної Європи: порівняльний аналіз. *Вісник львівського університету*. 2007. № 10. С. 234–244. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2007/23.pdf [дата звернення: 18.02.2024].
14. Требін М. П. Суспільно-політичні студії: навчальний посібник. Харків: Право, 2021. 544 с.
15. Уряд Норвегії на робот. 2014. URL: <https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/slik-blir-norge-styrt/regjeringen-i-arbeid-2/id2001100/> [дата звернення: 16.02.2024].
16. Федеральний закон Австрії про кількість, сферу діяльності та створення федеративних міністерств. 2023. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000873> [дата звернення: 16.02.2024].
17. Rollis I., Ozolina Z. Europeanization of Ukraine's executive power (lessons of the central and eastern europe's EU member states). *Actual problems of international relations*. 2019. №. 140. P. 15–26. URL: <https://doi.org/10.17721/apmv.2019.140.1.15-26> [дата звернення: 17.02.2024].
18. Lytvyn V. Peculiarities of inter-institutional relations in the semi-presidential countries of Europe. *Political studies*. 2022. №. 2. P. 42–62. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-3> [дата звернення: 18.02.2024].

References

1. *Arrêté royal grand-ducal du 9 juillet 1857 portant organisation du Gouvernement grand-ducal*. A n 25 de 1857: Mémorial of 01.01.2025 no. 25/1857. Retrieved from https://www.stradalex.lu/en/slu_src_publ_leg_mema/toc/leg_lu_mema_185707_25/doc/mema_1857A0285A [in France].
2. *Biographie. Le gouvernement luxembourgeois*. Retrieved from <https://gouvernement.lu/fr/gouvernement/luc-frieden/biographie.html> [in France].
3. *Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Bundesministerengesetz 1986: Bundesrecht of 14.08.1986 no. BGBl. Nr. 76/1986*. Retrieved from <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000873> [in German].
4. *Cu privire la Guvern: LEGE of 19.08.2025 no. Nr. 136*. Retrieved from https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133423&lang=ro [in France].
5. *Decreto-Lei n. 108-A/2023, de 23 de novembro o regime de organização e funcionamento do XXIII Governo Constitucional*. Retrieved from <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/108-a-2023-224661323> [in Spanish].
6. *La composition du gouvernement. vie-i*. Retrieved from <https://www.vie-publique.fr/fiches/la-composition-du-gouvernement> [in Spanish].
7. *Lög um stjórnarráð Íslands*. Retrieved from <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2011115.html> [in German].
8. Lytvyn, V. (2022). Peculiarities of inter-institutional relations in the semi-presidential countries of Europe. *Political studies*, 2, 42–62. Retrieved from <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-3> [in English].
9. Melnyk, R. S. & Bevzecko, V. M. [2014]. *Zahalne administratyvne pravo [General administrative law]*. Kyiv : Vaite [in Ukrainian].
10. *Organizational regulations of the Council of Ministers and its administration: act of 23.09.2022*. Retrieved from <https://www.government.bg/bg/administratsia/funktsii-i-struktura/ustroystven-pravilnik> [in English].
11. *Privind organizarea și funcționarea Guvernului României și a ministerelor: LEGE of 26.03.2025 no. nr. 90*. Retrieved from <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/27685?isFormaDeBaza=True&rep=True> [in Romanian].
12. *Regjeringen i arbeid*. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/slik-blir-norge-styrt/regjeringen-i-arbeid-2/id2001100/> [in German].
13. Rollis, I. & Ozolina, Z. (2019). Europeanization of Ukraine's executive power (lessons of the central and eastern europe's EU member states). *Actual problems of international relations*, 140, 15-26. Retrieved from <https://doi.org/10.17721/apmv.2019.140.1.15-26> [in English].
14. Romaniuk, A. (2007). Typolohiia uriadovykh kabinetiv v krainakh Zakhidnoi Yevropy: porivnialnyi analiz. *Visnyk lvivskoho universytetu*, 10, 234-244. Retrieved from http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2007/23.pdf [in Ukrainian].
15. *Så arbetar regeringen och Regeringskansliet*. Retrieved from <https://www.regeringen.se/sa-styrs-sverige/sa-arbetar-regeringen-och-regeringskansliet/> [in German].
16. Trebin, M. P. (2021). *Suspilno-politychni studii: navchalnyi posibnyk [social and political studies: study guide]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

17. *Um starfshætti ríkisstjórnar : REGLUR of 22.08.2025 no. № 791/2018*. Retrieved from <https://island.is/stjornartidindi/nr/f69b405f-c47b-4bb9-9ffd-87d6e80536c4>.
18. *Ustawa o radzie ministrów - rad. min.* Retrieved from <https://lexlege.pl/ustawa-z-dnia-8-sierpnia-1996-r-o-radzie-ministrow/> [in Polish].

Стаття надійшла 18.08.2025
Стаття прийнята до друку 16.09.2025

Serhiy Banakh,

Doctor of Laws, Dean of the Faculty of Law,
West Ukrainian National University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2300-1220>

Nataliia Holota,

Ph.D. in Law, Associate Professor

of the Department of Law and Humanities,
Vinnytsia Education and Research Institute of
Economics, West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4113-7743>

LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION IN ANTI-MONEY LAUNDERING: ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article presents a comprehensive examination of the legal aspects of artificial intelligence (AI) applications in anti-money laundering (AML) and counter-terrorism financing (CTF), drawing on an analysis of international experiences in legal regulation. Special attention is paid to the transformation of public perception of the problem following high-profile information leaks - the Panama Papers (2016) and Paradise Papers (2017), which became catalysts for the transition from relative tolerance of asset concealment schemes to active international counteraction to financial crimes. It has been proven that traditional financial monitoring methods are unable to effectively process millions of daily transactions, which necessitates the implementation of cutting-edge AI technologies, including machine learning algorithms (MLA), deep neural networks, and predictive analytics tools. The legal nature of AI in the financial context and its specific applications in AML monitoring systems are revealed. The evolution from an instrumental understanding of computer programs to the recognition of the special status of autonomous decision-making systems is traced. It is established that AI's ability to self-learn and form unpredictable conclusions creates new legal challenges, particularly regarding the attribution of responsibility, which are resolved through the distribution of obligations between technology developers and users.

International approaches to AI regulation in the AML/CFT sphere are analyzed. FATF recommendations that establish risk-based approach principles are examined. The European model based on the EU AI Act, which came into force on August 1, 2024, and classified AML systems as high-risk, is studied. The American model, characterized by flexibility through Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) initiatives, as well as regional practices, including initiatives by the Monetary Authority of Singapore and the Financial Conduct Authority of the United Kingdom, is characterized. Two dominant approaches are identified: the European (comprehensive and normatively detailed) and the American (more adaptive and practically oriented). It is concluded that the key problem remains the lack of international harmonization of legal standards, which creates fragmentation of the regulatory environment and complicates operations conducted by transnational financial institutions. The rationale for establishing unified principles at the global level through the activities of international organizations is argued, which will allow ensuring a balance between innovation and legal certainty in the field of AI application. Proposals for improving the legislative regulation of this sphere in Ukraine are substantiated, taking into account European standards and contemporary technological challenges.

Keywords: artificial intelligence, anti-money laundering, AML systems, corruption, financial monitoring, legal regulation, EU AI Act, machine learning, regulatory supervision, algorithmic accountability.

Банак С., Голота Н.

Правове регулювання застосування штучного інтелекту у сфері протидії відмиванню коштів: аналіз міжнародного досвіду

У статті здійснено комплексне дослідження правових аспектів використання штучного інтелекту (ШІ) у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму на основі аналізу міжнародної практики правового регулювання. Розглянуто трансформацію суспільного сприйняття проблеми після гучних інформаційних витоків – Панамських документів (2016) та «Райських паперів» (2017), які стали каталізаторами переходу від відносної толерантності до схем приховування активів до активної міжнародної протидії фінансовим

злочинам. Доведено, що класичні системи фінансового контролю не можуть належним чином опрацьовувати мільйони щоденних транзакцій, що зумовило впровадження новітніх технологій ШІ, зокрема алгоритмів машинного навчання, глибоких нейронних мереж та інструментів предиктивної аналітики. Розкрито правову природу ШІ у фінансовому контексті та специфіку його використання в системах AML-моніторингу. Простежено еволюцію від інструментального розуміння комп'ютерних програм до визнання особливого статусу автономних систем прийняття рішень. Встановлено, що здатність ШІ до самонавчання та формування непередбачуваних висновків породжує нові правові виклики, зокрема щодо атрибуції відповідальності, які вирішуються шляхом розподілу обов'язків між розробниками та користувачами технологій.

Проаналізовано міжнародні підходи до регулювання ШІ у сфері AML/CFT. Розглянуто рекомендації FATF, що закріплюють принципи ризик-орієнтованого підходу. Досліджено європейську модель на основі EU AI Act, який набув чинності 1 серпня 2024 року та визначив AML-системи як високоризикові. Охарактеризовано американську модель, що відзначається гнучкістю завдяки ініціативам FinCEN, а також регіональні практики, зокрема ініціативи Монетарного органу Сінгапуру та Управління фінансового нагляду Великої Британії. Виявлено два домінуючі підходи: європейський (комплексний і нормативно деталізований), та американський (більш адаптивний і практично орієнтований). Зроблено висновок, що ключовою проблемою залишається відсутність міжнародної гармонізації правових стандартів, що створює фрагментацію регуляторного середовища та ускладнює діяльність транснаціональних фінансових установ. Аргументовано доцільність формування уніфікованих принципів на глобальному рівні через діяльність міжнародних організацій, що дозволить забезпечити баланс між інноваціями та правовою визначеністю у сфері застосування ШІ. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого врегулювання цієї сфери в Україні з урахуванням європейських стандартів та сучасних технологічних викликів.

Ключові слова: штучний інтелект, протидія відмиванню коштів, AML-системи, корупція, фінансовий моніторинг, правове регулювання, EU AI Act, машинне навчання, регуляторний нагляд, алгоритмічна відповідальність.

Statement of the problem. The last decade has fundamentally changed public perception of corruption and money laundering, transforming these phenomena from latent offenses into central issues of public policy and lawmaking. Society no longer tolerates schemes for concealing assets and financial flows, which was particularly vividly demonstrated by public reaction to the publication of the Panama Papers in 2016 [1] and the Paradise Papers in 2017 [2]. The Panama Papers investigation allowed governments worldwide to recover over \$1.2 billion, but the true value of these revelations lies not so much in financial revenues as in the fundamental change in public expectations regarding transparency of financial operations and government accountability [1].

Money laundering creates a necessary channel for legitimizing illegal proceeds from corruption, and therefore becomes the subject of separate legal regulation in the AML sphere. Corruption and money laundering exist in a complex symbiosis: the former creates illegal proceeds, the latter provides a mechanism for their legitimization [3]. This interconnectedness determines the need for a comprehensive legal approach, where effective detection of money laundering schemes becomes a tool for fighting corruption, not merely financial crime. The public demand for justice has transformed into legal standards that require the state not simply to declare a fight against corruption, but to create technologically advanced systems for its detection and prevention.

At the same time, traditional methods of detecting financial crimes have proven incapable of responding to modern challenges. Financial institutions process millions of transactions daily, among which detecting suspicious operations becomes an increasingly complex task. In this context, AI emerges as a revolutionary technology capable of transforming approaches to AML through the application of ML, neural networks, and predictive analytics [4-6]. AI can analyze vast data arrays, identify hidden correlations, and predict potential risks with accuracy unattainable by traditional methods [7-9].

This social transformation prompted legislators to adopt revolutionary decisions in the field of AI regulation. The EU AI Act [10], which came into force on August 1, 2024, became the world's first comprehensive legal regulation of AI, directly affecting financial institutions and their AML systems. This landmark legislation classifies AI systems by risk levels and establishes strict requirements for ensuring transparency, security, and fairness. In parallel, the British regulator FCA published updates on AI in April 2024, outlining approaches to applying the existing regulatory framework to AI [11]. The issue of legal regulation of AI in the AML sphere has transformed from a futuristic concept into an urgent legislative necessity that requires immediate scientific comprehension and practical resolution.

The state of research on the problem. The issue of legal regulation of AI applications in AML is at the intersection of several scientific disciplines, which determines the interdisciplinary nature of research in this field.

In foreign scientific literature, the problems of AI application in AML systems are studied primarily within three main directions: technical aspects of implementing MLA for detecting suspicious transactions [12-14], legal challenges of automated decision-making in the financial sector, and ethical issues of AI use in compliance processes [15; 16]. Researchers pay particular attention to problems of ensuring transparency and explainability of algorithmic decisions, as well as issues of responsibility for errors in automated systems [17; 18].

In domestic scientific literature, AML regulation issues were considered mainly in the context of implementing European directives. Significant contributions to the study of legal foundations of financial monitoring in Ukraine were made by scholars V. R. Bila, V. V. Bondarchuk, M. S. Utkina, V. S. Ponomarenko, S. M. Kyrkach, I. V. Pleskun, O. I. Lozinska, and others, who analyzed the peculiarities of transposing EU AML directives into national legislation and studied the risk-based approach in the AML system [19-21]. Theoretical aspects of information technology application in legal regulation of financial activities also found reflection in domestic research [22; 23], although these works did not address the specifics of AI. Individual aspects of cybersecurity in the financial sector and protection of personal data in the financial sphere were also subjects of scientific analysis [24; 25].

At the same time, it should be noted that specialized studies of legal regulation of AI application in AML systems are practically absent in Ukrainian legal science, which emphasizes the novelty and relevance of the chosen subject matter.

The research aims to provide a comprehensive analysis of the legal aspects of AI application in AML systems based on international experience and to develop scientifically grounded proposals for improving the legislative regulation of this sphere in Ukraine, taking into account European standards and contemporary technological challenges.

Presentation of the main research material. The interpretation of the concept of AI in the financial context requires consideration of specific aspects of its application in the AML prevention and counteraction system. The European AI Act, which came into force on August 1, 2024, proposed a technologically neutral definition, according to which an AI system is interpreted as a machine system capable of functioning autonomously and adapting after deployment, generating results in the form of predictions or decisions [10]. In the field of financial monitoring, this definition acquires particular specificity, as AI systems not only process data but also perform analytical functions that traditionally belonged to humans: risk assessment, transaction classification, and decision-making regarding further actions concerning suspicious operations.

The specificity of AI applications in financial monitoring lies in its ability to detect complex behavioral patterns that may indicate money laundering. Unlike conventional software tools, AI systems use MLA that allows them to independently improve their performance based on the analysis of new data [26]. This includes the application of neural networks for recognizing anomalous transactions, using clustering algorithms for grouping similar operations, and applying predictive analytics to forecast potential risks [5; 20; 21]. Such functionality goes beyond the traditional understanding of a computer program as a set of predetermined instructions and approaches the concept of autonomous decision-making.

The issue of the legal status of AI algorithms in AML systems is one of the most debatable in contemporary legal science [27]. The traditional legal paradigm views computer programs exclusively as tools devoid of independent legal personality. However, the complexity of modern AI systems calls into question the adequacy of such an approach. MLAs are capable of making decisions that their creators cannot fully predict or explain, which creates a problem of responsibility attribution. In the AML context, this is particularly important, as erroneous AI system decisions can lead to blocking legitimate transactions or missing genuinely suspicious operations.

Contemporary legal doctrine leans toward an instrumental understanding of the legal status of AI algorithms, according to which responsibility for their functioning is assigned to system providers and deployers. The EU AI Act clearly delineates these roles and establishes different obligations for each category of subjects [10]. Providers are responsible for ensuring AI system compliance with established safety and efficiency standards, while users (in our case, financial institutions) bear responsibility for proper system application according to its intended purpose. Such an approach allows preserving the principle of legal certainty while recognizing the special nature of AI technologies.

However, the instrumental concept of AI legal status does not resolve all problems. Particularly complex is the issue of autonomous decisions made by AI systems without direct human intervention. In AML systems, such decisions may concern automatic account blocking or submission of suspicious operation reports to financial regulators. Although financial institutions formally bear responsibility, they may practically have limited

possibilities to control the AI system's decision-making process, especially in cases of using complex deep learning algorithms.

Comparison with traditional AML methods allows for a better understanding of the revolutionary nature of AI technology implementation in financial monitoring. Classical systems were based on rigidly programmed rules that established clear criteria for classifying transactions as suspicious. For example, an operation could be considered suspicious if its amount exceeded an established threshold or if it was conducted in a certain jurisdiction. Such systems provided a high level of predictability and control but had limited effectiveness in detecting complex money laundering schemes that did not fall under predetermined criteria. AI systems fundamentally change this paradigm, transitioning from rigid rules to flexible behavioral pattern analysis. Instead of searching for operations that meet specified criteria, AI analyzes the entire spectrum of a client's financial operations, identifying behavioral anomalies that may indicate money laundering attempts. This allows for the detection of complex, multi-stage schemes that could have remained unnoticed by traditional systems. At the same time, such flexibility creates new challenges for legal regulation, as decision-making criteria become less transparent and predictable [17].

The fundamental difference also lies in AI systems' ability for self-learning and adaptation [26]. Traditional AML systems remained static until their software updates by developers. AI systems, conversely, continuously improve their performance based on the analysis of new data, making them more effective in countering the evolution of money laundering methods. However, this also means that system behavior may change over time in ways that were not anticipated at the development stage, creating additional legal challenges regarding ensuring the stability and predictability of regulatory requirements. Such transformation requires a revision of traditional approaches to legal regulation of financial monitoring and the formation of a new paradigm that will consider the specific features of AI technologies while preserving the fundamental principles of legal certainty and protection of financial relations subjects' rights.

International Experience in AI Regulation in AML/CFT. International experience in legal regulation of AI use in AML and CTF demonstrates various approaches to balancing innovative technology development and ensuring effective supervision of financial operations. The Financial Action Task Force (FATF), in its guiding principles, has defined the basic foundations for using digital technologies within a risk-based approach. In the document «Digital Transformation and AML/CFT» [28] from 2021, FATF emphasizes the need to adapt traditional methods of detecting suspicious operations to conditions involving AI and ML. The organization establishes that financial institutions must ensure proper management of risks associated with AI use, including issues of algorithm transparency, accountability for decisions made, and the ability to provide explanations to regulatory authorities regarding the logic of automated system functioning.

The European approach to regulation is characterized by comprehensiveness and detailed legal norms. The EU AI Act [10], adopted in 2024, establishes a comprehensive legal framework for regulating AI systems in all economic sectors, including the financial sector. For systems used in financial institutions to detect fraud and money laundering, the regulation provides for their classification in the high-risk category, requiring mandatory conformity assessment, ensuring high levels of accuracy and reliability, maintaining detailed documentation, and implementing measures for risk management and minimizing algorithmic bias.

Parallel to the AI Act, the updated EU AML measures package of 2021 functions, which includes the sixth AML Directive [29] and Regulation (EU) 2024/1620 of May 31, 2024, on establishing the Anti-Money Laundering and Counter-Terrorism Financing Authority (AMLA) [30]. In 2021, the European Commission presented a proposal for a directive on mechanisms that member states should implement to prevent the use of the financial system for money laundering or terrorism financing purposes. The directive provides for the repeal of Directive (EU) 2015/849 and establishes new requirements for the use of automated technologies, including AI, to enhance the effectiveness of financial monitoring systems [31]. These regulatory acts encourage the use of innovative technologies to improve AML/CFT controls, require financial institutions to apply a risk-based approach using automated tools, and establish standards for information exchange between regulators. The Payment Services Directive 2 (PSD2) created additional legal opportunities for AI technology integration through open banking mechanisms, allowing data aggregation from various sources for more accurate risk profiling [32].

The American regulatory model is characterized by greater flexibility and focus on practical results. The FinCEN developed the «Innovation Hours» program, which provides consultations to financial institutions regarding the implementation of new technologies in AML processes [33]. The AML/CFT pilot program allows selected banks to experiment with alternative approaches to AML monitoring, including replacing traditional rule-based systems with AI algorithms [34]. FinCEN has also issued special recommendations regarding artificial

intelligence use, which emphasize the importance of proper AI model governance, ensuring auditability and explainability of decisions, as well as regular testing for bias and discrimination [35].

The Office of Foreign Assets Control (OFAC) established specific requirements for AI use in sanctions screening through the Compliance Commitment Framework, which defines standards for automated systems, requirements for accuracy in identifying sanctioned persons, and the necessity of maintaining a complete audit trail. Some American states have implemented «safe harbor» provisions for financial institutions using regulator-approved AI technologies, as well as created regulatory sandboxes for testing innovative AML solutions in a controlled environment with relaxed regulatory requirements [36].

The practical implementation of these legal norms demonstrates different models of regulatory supervision. Large international banks, such as HSBC, JPMorgan Chase, and Standard Chartered, have developed comprehensive ML systems for detecting suspicious operations under the supervision of respective regulators [37]. European institutions, including ING and Danske Bank, have implemented AI solutions in compliance with European data protection directives and AML requirements [38]. Fintech companies, such as Elliptic, ComplyAdvantage, and Quantexa, operate in various jurisdictions, adapting their technologies to local legal requirements [39].

Regional approaches also demonstrate diversity in legal regulation. The Monetary Authority of Singapore (MAS) launched the «Project Guardian» initiative to create legal frameworks for testing AI solutions in the digital assets sphere [40], while the Financial Conduct Authority of the United Kingdom (FCA) developed «TechSprint» programs for legal support of joint AI solution development by banks and fintech companies [41]. The main challenges for international harmonization of AI legal regulation in the AML/CFT sphere are the absence of unified international standards, which creates legal fragmentation and complicates the activities of international financial institutions. Discrepancies in personal data protection legislation between different jurisdictions, particularly between the General Data Protection Regulation (GDPR) in the EU [42] and other legal systems, create additional obstacles for information exchange and joint development of AI models. At the same time, there are prospects for further legal harmonization through the FATF, Financial Stability Board (FSB), and other international organizations' initiatives to create unified legal principles for AI use in the financial sector.

Conclusion. The study of legal regulation of artificial intelligence applications in AML systems demonstrates a fundamental transformation of approaches to financial monitoring under the influence of technological progress and growing public demands for transparency of financial operations. The public resonance from the disclosure of the Panama Papers and Paradise Papers catalyzed the transition from tolerant attitudes toward asset concealment schemes to active counteraction to corruption and money laundering, which was reflected in the adoption of revolutionary legal acts, particularly the EU AI Act. Analysis of the legal nature of AI in the financial context demonstrates evolution from the traditional instrumental understanding of computer programs to recognition of the special status of autonomous decision-making systems. The ability of AI algorithms for self-learning, adaptation, and making unpredictable decisions creates new legal challenges regarding attribution of responsibility, which contemporary doctrine resolves through the distribution of obligations between system developers and users.

Comparative analysis of international experience reveals two main regulatory approaches: the European approach, characterized by comprehensiveness and detailed legal norms through the AI Act and updated AML measures package, and the American approach, distinguished by flexibility and practical orientation through FinCEN programs and regulatory sandboxes. Both approaches emphasize the need to balance innovative development with effective supervision, but the European model prioritizes ex-ante regulation, while the American model focuses on outcomes. The key problem remains the absence of international harmonization of legal standards, which creates fragmentation of the regulatory field and complicates the activities of transnational financial institutions. Discrepancies between GDPR and other personal data protection systems additionally complicate the development and implementation of international AI solutions for AML monitoring.

For Ukraine, it is relevant to form its own legal model that will consider European standards in the context of European integration processes, while ensuring flexibility for adaptation to rapid technological development. This requires creating a special legal regime for AI systems in the financial sector, establishing clear responsibility criteria, and ensuring effective regulatory supervision of automated decision-making systems.

References

1. *The Panama Papers: The World Reacts*. (2016). OCCRP. Retrieved from <https://www.occrp.org/en/> [in English].
2. *Paradise Papers*. (2016). OCCRP. Retrieved from <https://www.occrp.org/en/> [in English].
3. Banakh, S. & Holota, N. (2025). Corruption as a Source of Funds for Money Laundering. *Legal Mechanisms of Counteraction. Actual Problems of Law*, 2, 215–221 [in English].

4. Teremetskyi, V., Kovalchuk, O., Kolesnikov, A., Udovenko, Z., Shramko, O. & Predmestnikov, O. (2023). Proactive Models for Information Support of the Judicial System. *Revista Brasileira de Direito*, 19(3), Article e4975 [in English].
5. Yassine, S., Esghir, M. & Ibrihich, O. (2023). Using artificial intelligence tools in the judicial domain and the evaluation of their impact on the prediction of judgments. *Procedia Computer Science*, 220, 1021-1026 [in English].
6. Orosz, T., Vagi, R., Csanyi, G. M., Nagy, D., Uveges, I., Vadasz, J. P. & Megyeri A. (2022). Evaluating Human versus Machine Learning Performance in a LegalTech Problem. *Applied Sciences*, 12 (1), Article 297 [in English].
7. Automating injustice: The use of artificial intelligence & automated decision-making systems in criminal justice in Europe. Retrieved from <https://policehumanrightsresources.org/automating-injustice-the-use-of-artificial-intelligence-automated-decision-making-systems-in-criminal-justice-in-europe> [in English].
8. Tokarieva, K. S., Kovalchuk, O. Ya., Kolesnikov, A. P., Dzyurbel, A. D., Bodnar-Petrovska, O. B. & Predmestnikov, O. G. (2024). The Use of AI-Language Models in Judicial Proceedings: Information and Legal Aspects. *Revista Juridica Unicuritiba*, 2(78), 520-538 [in English].
9. Teremetskyi, V. I. & Kovalchuk, O. Ya. (2024). Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*, 78(1), 106-115 [in English].
10. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence (2023). *European Parliament*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence> [in English].
11. Regulators' strategic approaches to AI. (2024). Go UK. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/regulators-strategic-approaches-to-ai> [in English].
12. Poon, C.-H., Kwok, J., Chow, C. & Choi, J.-H. (2025). LineMVGNN: Anti-Money Laundering with Line-Graph-Assisted Multi-View Graph Neural Networks. *AI*, 6(4), Article 69 [in English].
13. Masunda, M. & Barot, H. (2025). Disruption in Southern Africa's Money Laundering Activity by Artificial Intelligence Technologies. *Journal of Risk and Financial Management*, 18(8), Article 441 [in English].
14. Ding, K., Gerhard, D. & Fan, L. (2025). AML-Based Multi-Dimensional Co-Evolution Approach Supported by Blockchain: Architecture Design and Case Study on Intelligent Production Lines for Industry 4.0. *Information*, 16(3), Article 243 [in English].
15. Kovalchuk, O., Kolesnikov, A., Proskurniak, I., Halunko, V. & Kovach, Y. (2024). Implementation of innovative information technologies in judicial proceedings: organizational and legal aspect. *Amazonia Investiga*, 13 (76), 53-62 [in English].
16. Ramos, G. (2021). *Ethics of Artificial Intelligence*. UNESCO. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics> [in English].
17. Shirvanporzour, A. (2025, March). *Artificial intelligence in banking risk management and anti-money laundering: A comprehensive review*. Retrieved from <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.27192.25602> [in English].
18. Fox, S. & Victores, J. G. (2024). Safety of Human–Artificial Intelligence Systems: Applying Safety Science to Analyze Loopholes in Interactions between Human Organizations, Artificial Intelligence, and Individual People. *Informatics*, 11(2), Article 36 [in English].
19. Bila, V. R. & Bondarchuk, V. V. (2025). Instytutsiina reforma systemy zapobihannia ta protydyi legalizatsii (vidmyvanni) dokhodiv, oderzhanikh zlochynnym shliakhom, finansuvanni terozyzmu v Yevropeyskomu Soiuzi: vyklyky ta znachennia dlia Ukrainy [Institutional reform of the system for prevention and counteraction of money laundering and terrorist financing in the EU: challenges and significance for Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronichni zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 241-243 [in Ukrainian].
20. Utkina, M. S. (2023). Vprovadzhennia ryzyk-orientovanoho pidkhotu v systemi finansovoho monitoryngu Ukrainy [Implementation of a risk-based approach in the financial monitoring system of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii - Current issues in domestic jurisprudence*, 2, 127-133 [in Ukrainian].
21. Ponomarenko, V. S., Kyrkach, S. M., Pleskun, I. V. & Lozinska, O. I. (2020). Ryzyk-orientovanyi pidkhid u pervynnomu finansovomu monitoryngu bankiv [Risk-based approach in primary financial monitoring of banks]. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice - Current Issues of Domestic Jurisprudence*, 3(34) 42-52 [in Ukrainian].
22. Sidor, M. I. (2023). Vplyv didzhitalizatsii na zdzijsnennia finansovoho kontroliu [The impact of digitalization on the implementation of financial control]. *Yurydychnyi naukovi elektronichni zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 2, 379-393 [in Ukrainian].

23. Shyshkina, O. V. (2023). Tsyfrovi tekhnolohii finansovykh ustanov: ryzyky i perspektyvy vykorystannia [Digital technologies of financial institutions: risks and prospects of use]. *The Actual Problems of Regional Economy Development*, 2(19), 130-143 [in Ukrainian].
24. Honcharenko, I. (2023). Kiberzahrozy finansovoho sektora v umovakh viiny [Cyber threats to the financial sector in wartime]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, 50 [in Ukrainian].
25. *Kiberbezpeka ta innovatsiyist finansovykh instrumentiv na birzhovomu rynku: materialy krugloho stolu (m. Kyiv, 30 lystopada 2023 r.): elektron. nauk. vyd. [Cybersecurity and innovativeness of financial instruments in the stock market: round table materials (Kyiv, November 30, 2023): electronic scientific publication] / Za nauk. red. O. V. Bezpalenko*. Kyiv: VNZ «Kyivskiy universytet rynkovykh vidnosyn», 2023 [in Ukrainian].
26. Kovalchuk, O., Karpinski, M., Banakh, S., Kasianchuk, M., Shevchuk, R. & Zagorodna, N. (2023). Prediction Machine Learning Models on Propensity Convicts to Criminal Recidivism. *Information*, 14(3), Article 161 [in English].
27. Lendvai, G. F. & Gosztanyi, G. (2025). Algorithmic Bias as a Core Legal Dilemma in the Age of Artificial Intelligence: Conceptual Basis and the Current State of Regulation. *Laws*, 14(3), Article 41 [in English].
28. Digital Transformation of AML/CFT. (2021). *FATF*. Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/en> [in English].
29. Directive (EU) 2024/1640 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2024 on the mechanisms to be put in place by Member States for the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Directive (EU) 2019/1937, and amending and repealing Directive (EU) 2015/849. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1640/oj/eng> [in English].
30. Regulation (EU) 2024/1620 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2024 establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and amending Regulations (EU) No 1093/2010, (EU) No 1094/2010 and (EU) No 1095/2010. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg> [in English].
31. Proposal for a directive on the mechanisms to be put in place by the Member States for the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing and repealing Directive (EU) 2015/849 (2021). European Parliament. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu> [in English].
32. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2366/oj/eng> [in English].
33. AML in 2025: How are AI, real-time monitoring, and global regulation are transforming compliance? (2025). *Moody's*. Retrieved from <https://www.moody's.com> [in English].
34. *Twelve-Month Pilot Program of Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism (AML/CFT) Assessments-Joint Report on the Review of the Pilot Program* (2025). IMF. Retrieved from <https://www.elibrary.imf.org> [in English].
35. *FinCEN Alert on Fraud Schemes Involving Deepfake Media Targeting Financial Institutions* (2024). FinCEN. Retrieved from <https://www.fincen.gov> [in English].
36. *A Framework for OFAC Compliance Commitments* (2019). OFAC. Retrieved from <https://ofac.treasury.gov> [in English].
37. Calvery, J. *Harnessing the power of AI to fight financial crime* (2024). HSBC. Retrieved from <https://www.hsbc.com> [in English].
38. Johnson, B. M. (May, 2025). *Integrating Artificial Intelligence and Blockchain for Enhanced AML Compliance: A Cross-Jurisdictional Perspective*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/391678501_Integrating_Artificial_Intelligence_and_Blockchain_for_Enhanced_AML_Compliance_A_Cross-Jurisdictional_Perspective [in English].
39. Top 10 Anti Money Laundering Software Companies Strengthening Fraud Detection Capabilities of Organizations Worldwide (2023). *Emergen*. Retrieved from <https://www.emergenresearch.com> [in English].
40. Guardian (2025). *Monetary Authority of Singapore*. Retrieved from <https://www.mas.gov.sg> [in English].
41. *Financial Inclusion TechSprint* (2024). FCA. Retrieved from <https://www.fca.org.uk> [in English].
42. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu> [in English].

Стаття надійшла 20.08.2025

Стаття прийнята до друку 16.09.2025

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2025.03.089
УДК 349.3

Антоніна Фаріон-Мельник,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0485-9563>

Андрій Колесніков,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та
конституціоналізму Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3064-4133>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна в Україні спровокувала зростання чисельності соціально вразливого населення, що актуалізує питання правового захисту малозабезпечених сімей. Основною проблемою є невідповідність підзаконних нормативно-правових актів вимогам законодавства, що декларує соціальні гарантії, та недостатній контроль за їх дотриманням, що призводить до необхідності судового захисту порушених прав громадян.

Мета дослідження полягає у визначенні практики правового захисту малозабезпечених сімей в Україні як чинника підвищення ефективності забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: системно-структурний аналіз для дослідження механізмів соціально-правового захисту; порівняльно-правовий метод для аналізу міжнародних та національних стандартів соціального забезпечення; метод узагальнення судової практики для виявлення проблем виконання судових рішень у соціальних справах; статистичний аналіз

© Антоніна Фаріон-Мельник, Андрій Колесніков, 2025

для оцінки масштабів невиконання судових рішень.

Результати дослідження. Проведено аналіз термінологічних понять та визначено критерії малозабезпеченості. Встановлено, що юрисдикційний механізм передбачає судовий та адміністративний порядок захисту порушених прав малозабезпечених сімей. Виявлено основні причини невиконання судових рішень у соціальних справах: можливість центральних органів виконавчої влади маніпулювати законодавчими нормами шляхом неоднозначного трактування, що порушує принципи верховенства права. Запропоновано уніфікувати підхід до складення судових рішень із обов'язковим відображенням чітких фінансових показників виплат, встановленням термінів виконання та визначенням відповідальності посадових осіб за невиконання. Обґрунтовано необхідність створення єдиної цілісної електронної системи вибору можливих допомог для малозабезпечених верств населення, яка функціонуватиме на основі співставлення переліку послуг та реєстру отримувачів, із використанням можливостей штучного інтелекту як електронного помічника.

Ключові слова: малозабезпечена сім'я, соціальний захист, правовий захист, соціально-правовий захист, рішення суду.

Farion-Melnyk A., Kolesnikov A.

Features of legal protection of low-income families in Ukraine under martial law

Relevance of the study. The full-scale war in Ukraine has provoked an increase in the number of socially vulnerable populations, which actualizes the issue of legal protection of low-income families. The main problem is the inconsistency of subordinate regulatory legal acts with the requirements of legislation declaring social guarantees, and insufficient control over their compliance, which leads to the necessity of judicial protection of violated citizens' rights.

The purpose of the study is to determine the practice of legal protection of low-income families in Ukraine as a factor in increasing the effectiveness of ensuring state-guaranteed social standards.

Research methods. The work applies a complex of general scientific and special methods: systemic-structural analysis to study the mechanisms of social and legal protection; comparative legal method for analyzing international and national standards of social security; method of generalization of judicial practice to identify problems of execution of court decisions in social cases; statistical analysis to assess the scale of non-execution of court decisions.

Research results. An analysis of terminological concepts was conducted and criteria for low-income status were defined. It was established that the jurisdictional mechanism provides for judicial and administrative procedures for protecting the violated rights of low-income families. The main reasons for non-execution of court decisions in social cases were identified: the ability of central executive bodies to manipulate legislative norms through ambiguous interpretation, which violates the principles of the rule of law. It is proposed to unify the approach to drafting court decisions with mandatory reflection of clear financial indicators of payments, establishment of execution deadlines, and determination of responsibility of officials for non-execution. The necessity of creating a single integrated electronic system for selecting possible benefits for low-income groups of the population is substantiated, which will function based on comparing the list of services and the register of recipients, using the capabilities of artificial intelligence as an electronic assistant.

Keywords: low-income family, social protection, legal protection, social and legal protection, court decision.

Постановка проблеми. Позиціонування Україною себе як правової держави передбачає не лише законодавчо-декларативне, а й практичне підтвердження визнання кожної людини, її життя, здоров'я, честі та гідності найвищими соціальними цінностями. Виконання державою функціоналу із соціального забезпечення населення стає важливим фактором у складні часи нав'язаної Україні повномасштабної війни, яка породила нові загрози і виклики. Бойові дії спровокували зростання чисельності соціально вразливого і незахищеного населення, яке потребує підтримки зі сторони як державних, так і недержавних інститутів, особливо це важливо, коли йде мова про малозабезпечені верстви населення. Правовий захист малозабезпечених та інших соціально незахищених категорій населення є складним нормотворчим і правозастосовним процесом, що полягає не лише у виданні нормативно-правових актів, але й повноті виконання всіма гілками влади сукупності нормативних правових установлень та інших політичних, соціальних, економічних, моральних тощо заходів. Формування підходів до виконання державою соціальних гарантій, безумовно робить питання соціального забезпечення, дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також охорони прав і свобод осіб, які знаходяться у складних життєвих обставинах, або мають ризик потрапляння у них є актуальним, оскільки воєнні виклики, які постали перед нашою країною розширили коло осіб, які потребують державного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням малозабезпеченості присвячено праці таких науковців як: Андрієнко І., Буги В., Будеянського Б., Волошиної І., Коломойцева М., Коротун Г., Лісовця О., Наливайка І., Орлової Н., Сіденко Ю., Мірко Н., Павлюк Т., Пархоменко-Куцевіл О., Селіхова Д., Сокіл

М. та інших. У працях науковців висвітлено критерії категорії «малозабезпеченість», а також проблеми соціального та правового захисту інтересів малозабезпечених категорій. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, недостатньо дослідженими залишаються питання практичної реалізації правового захисту малозабезпечених сімей в умовах воєнного стану, зокрема проблеми невиконання судових рішень у соціальних справах та механізми підвищення ефективності забезпечення державних соціальних гарантій.

Метою дослідження є визначення практики правового захисту малозабезпечених сімей в Україні, як чинника організації підвищення ефективності забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів, у зв'язку із чим для вирішення поставленої мети нами сформульовано наступні завдання:

– дослідження сутності та змісту понять «правовий захист», «соціальний захист», «соціально-правовий захист», розкриття юридичної та соціальної природи, причин виникнення та критеріїв малозабезпеченості;

– дослідити правове регулювання соціальних прав малозабезпечених сімей в Україні, у тому числі із застосуванням міжнародно-правових практик;

– вивчити практику прийняття і проблем виконання судових рішень у справах, що стосуються соціальних прав малозабезпечених сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення належного рівня життя всіх верств населення країни завжди є основою соціальної політики кожної держави, що вимагає створення функціональної та стабільної системи фінансування та правового регулювання. Соціальні стандарти формуються протягом значного періоду і виступають підґрунтям для встановлення рівня життя людини, і як правило вони відображають економічний розвиток держави та її фінансовий потенціал. Зважаючи на різний економічний потенціал, кожна держава визначає свої власні соціальні стандарти, однак вони повинні бути інтегрованими або наближеними до стандартів спільнот до яких входить держава [21].

Нажаль, сьогоднішня вказує на те, що у багатьох країнах світу уряди не спроможні у повному обсязі забезпечити підтримку громадянам, які опинилися в скрутному становищі. Проте, у економічно розвинутих країнах державна підтримка забезпечує не лише продовольчу допомогу, безкоштовне медичне обслуговування, тимчасове житло, податкові та соціальні пільги для малозабезпечених верств, навчальні програми та фінансову допомогу для власного населення, але і їх участь у міжнародних фондах та проектах щодо допомоги іншим країнам та особам які потребують матеріальної допомоги та соціальної підтримки. Учасниками таких програм стали і українські біженці, які втратили свої домівки у наслідок бойових дій. Так, кількість сімей, які отримали фінансову допомогу від міжнародної організації ЮНІСЕФ наведено на рис. 1.

Однак, на нашу думку, питання фінансового забезпечення та надання допомоги у першу чергу відноситься до компетенції держави, як інституція, яка гарантувала належний рівень життя власних громадян. Тому, діюче законодавство, яке регулює надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям потребує перегляду та змін, оскільки більшість норм працюють за застарілими та неактуальними для сьогоднішнього стану схемами. Тобто, від імплементації законодавства у реалії сьогоднішнього залежить ефективність методики боротьби із бідністю.

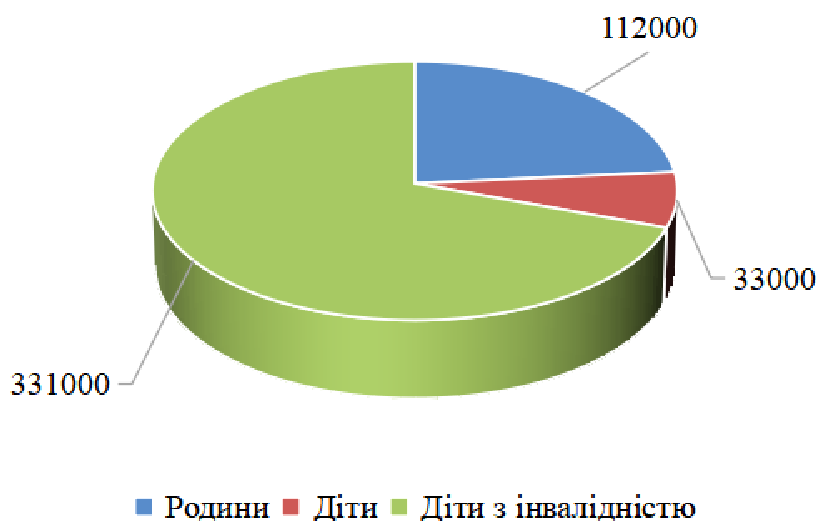

Рис. 1. Кількість сімей, які отримали фінансову допомогу від міжнародних організацій [21]

Сучасні уявлення про правовий захист малозабезпеченої сім'ї впливають з особливостей сімейної політики, яку ведуть держави, та опираються на теоретичні уявлення про сім'ю та її взаємодію з державою як у правовому, так і в соціальному аспектах. Провідні держави світу вбачають у сім'ї не лише соціальний інститут, але і об'єкт їх правового захисту. Це передбачає задоволення базових потреб сім'ї, пов'язаних з її матеріальним добробутом, охороною здоров'я, здобуттям освіти, забезпеченням безпеки та іншими аспектами.

Позитивним прикладом, виконання державою функціоналу із забезпечення соціального захисту малозабезпечених верств є практики імплементації положень міжнародних угод у національне законодавство є ратифікація 16.03.2016 році Конвенції Міжнародної організації праці «Про мінімальні норми соціального забезпечення» №102 від 28.06.1952 року, яка є одним із найголовніших нормативно-правових актів, який надає основні класифікаційні види соціального захисту незаможних сімей, рис. 2.

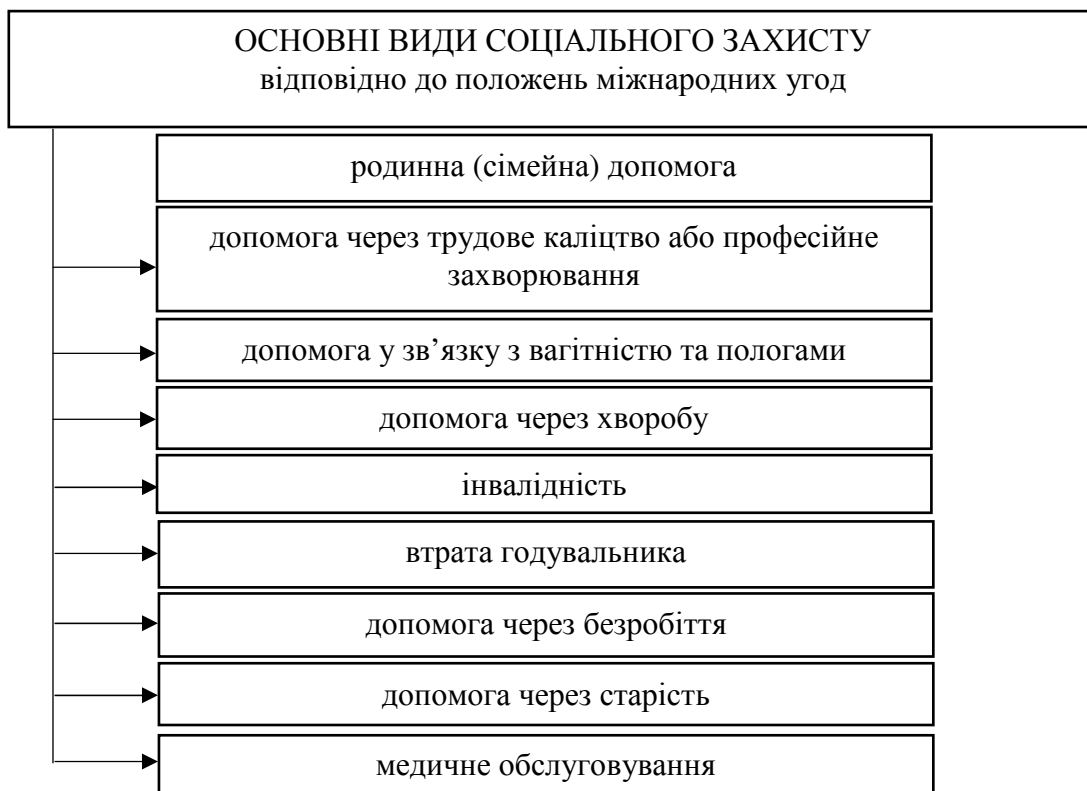

Рис. 2. Види основних видів соціального захисту (сформовано авторами на основі джерела [7])

Розглядаючи визнання міжнародною спільнотою види соціального захисту варто відзначити, що у них визначено фактично внутрішні фактори надання соціального захисту, однак не висвітлено такі питання, як біженці, особи, що потребують політичного притулку, особи без громадянства, безхатьки тощо.

Необхідно відзначити, що певне коло науковців виділяють ще один підхід до класифікації факторів зростання кількості малозабезпечених сімей та появи бідності – історичний фактор, війни та політична нестабільність, національний борг, соціальна нерівність та стихійні лиха [11; 12; 13; 19]. Тому, вважаємо за необхідно, розглянути на спеціалізованих міжнародних форумах, комітетах ЮНЕСКО, ООН та інших організації питання приведення окремих національних законодавчих актів та міжнародних конвенцій до єдиного знаменника, як у розумінні підходів до проблеми, так і до елементарного узгодження категорійного апарату, впровадження дієвого механізму реалізації правового захисту малозабезпечених сімей за допомогою системи правових засобів та факторів, які забезпечують необхідні умови поваги, реалізації, охорони та захисту всіх прав і свобод. У даному контексті під засобами маємо на увазі заходи матеріально-правового та процесуально-правового характеру:

- правовідносини;
- правові норми;

- нормативно-правові акти;
- правозахисну діяльність органів державної влади, організацій, фізичних осіб та самозахист.

Важливим засобом, що забезпечує необхідну умову реалізації соціально-правового захисту мало-забезпечених осіб є створення і підтримка правового середовища у першу чергу у мікросоціумі, проте правові засади соціального захисту необхідно закладати на міжнародному рівні для уніфікації підходів до вирішення проблеми. Із цього приводу Лісовець О., зазначає, що у вітчизняній законодавчій практиці щодо малозабезпечених сімей та інших незахищених верств населення переважно застосовують два поняття: «соціальний захист» і «правовий захист», які перейшли у вітчизняне законодавство у ХХ ст. із міжнародної правозастосовної практики. Відповідно до міжнародних підходів широкий зміст поняття «соціальний захист» відображає певну систему організаційно-юридичних та економічних підходів, за допомогою яких забезпечується дотримання основних соціальних прав людини. Тобто за такого підходу, «соціальний захист» розглядається через призму гарантування і дотримання державою соціальної функції і забезпечення функціонального захисту потреб населення, у тому числі і правового [9].

Щодо вузького трактування поняття, то його розглядають через впровадження у практичну площину соціальну діяльність держави із забезпечення захисту суспільства від негативного впливу соціальних ризиків (безробіття, втрата годувальника сім'ї, сирітство, професійне захворювання, трудове каліцтво, тощо). Тобто, практичний аспект впровадження соціального захисту полягає у створенні функціональної бюджетної системи, шляхом передбачення у ньому видаткової частини, яка покриває витрати на необхідні види фінансової допомоги для окремих верств суспільства, які потребують матеріальної підтримки у зв'язку із незалежними від них складними життєвими обставинами та відсутністю достатнього рівня доходів. Відповідно до цього, складовими системи соціального захисту можна визначити наступні елементи:

- соціальне забезпечення;
- соціальна допомога;
- соціальне страхування тощо [12].

Поряд із цим, «правовий захист» він трактує, як систему правових норм спрямовану на юридичний захист, тобто безпосередній юридичний процес, дотримання державою прав юридичних і фізичних осіб та виконання нею своїх соціальних обов'язків. У широкому розумінні «правовий захист» можна трактувати, як систему взаємозалежних правових форм спрямованих на взаємодію органів влади і суспільства. Вузьке трактування поняття полягає у створенні за допомогою правових методів системи впорядкованих та послідовних дій спрямованих на досягнення конкретного результату відповідно до поставленої мети [9].

Аналогічного підходу щодо термінології притримується і Г. Коротун, розділяючи поняття «соціально-правовий захист малозабезпечених сімей» на дві окремі та незалежні категорії «соціальний захист» та «правовий захист». Так, «соціальний захист» вона трактує, як політику держави цілеспрямовану на інтереси малозабезпеченої сім'ї, яка спрямована на забезпечення її виживання, розвиток та захист, охорону здоров'я, освіту тощо. Метою чого є створення малозабезпеченої сім'ї належних умов, а засобами досягнення цього заходи соціально-економічного та правового характеру. Поряд із цим, вона зазначає, що такі заходи будуть дієвими, лише за умови державного гарантування їх виконання відповідно до закріплених у законодавстві, як норм права. Виходячи з цього, на її думку, поняття «соціальний захист» у своєму змісті є ширшим ніж «правовий захист», оскільки він входить до більш глобальнішого розуміння соціального захисту, як реалізація права на захист, тобто соціальний захист по суті є мета державної гарантії, а правовий захист є засобом, яким він досягається [8].

Вітчизняний законодавець у Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» визначив, що під малозабезпеченою сім'єю вважається: «...сім'я, яка з поважних або не залежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижче прожиткового мінімуму для сім'ї» [16, 18].

Багато науковців вважають, що малозабезпеченість спричиняється певними соціальними станами, зокрема до «станів залежності» особи належать:

- 1) ситуації, в яких людина може опинитися в будь-який момент свого життя: бідність, бездомність, хвороба, безробіття;
- 2) кризи життєвого циклу, що характеризуються тривалою залежністю (старість або дитинство);
- 3) ситуації інвалідності у повсякденному житті (люди з обмеженими можливостями, люди з хронічними психічними захворюваннями) [2; 4; 5; 20].

Проте, на нашу думку, це локальні фактори, а на макроекономічному рівні пропонуємо виділити наступні фактори виникнення малозабезпеченості сімей:

- нерівність або соціальна несправедливість;

- політичні чи збройні конфлікти, нестабільність економіки;
- відсутність можливості забезпечити належний рівень освіти;
- недостатність робочих місць і відповідно засобів до існування;
- розвиток базової інфраструктури;
- відсутність державної підтримки.

Проте, найбільш небезпечним фактором, на нашу думку, є збройний конфлікт. І це незалежно від того, чи конфлікт відбувається за межами держави, чи у ній безпосередньо, життя людей може бути зруйнованим (особливо, коли вони вимушені тікати у більш безпечні місця). Що призводить до неможливості реалізувати право на здобуття якісної освіти, права на працю, кар'єрного зростання, права на отримання засобів для проживання, права на вільне переміщення і проживання у власній державі. Беззаперечно такі переміщення через збройний конфлікт часто призводять до ускладнення фінансового стану сім'ї, а іноді і до «межі» з бідністю.

Аналіз наукових праць вказує, що вченими можуть виділяються і інші підходи до класифікації малозабезпеченості, що включають в себе наступні фактори:

- безробіття або низькооплачувана робота;
- низький рівень освіти, оскільки це обмежує можливості саморозвитку;
- розмір і тип сім'ї – багатодітні сім'ї, як правило, піддаються більшому ризику бідності, оскільки вони мають вищі витрати та нижчі доходи;
- інвалідність або поганий стан здоров'я;
- проживання у віддалених громадах з низькою ресурсною базою [1; 4; 5; 8; 11; 12; 13; 20].

Андрієнко І. акцентує, що: «Малозабезпеченість – це неспроможність особи через об'єктивні обставини задовольняти свої основні та, у передбачених законом випадках, додаткові потреби для власного виживання на рівні прожиткового мінімуму» [1; 2].

Коломойцев М. зауважує на тому, що існують певні обставини, які спричиняють малозабезпеченість. До їх переліку відносить: інвалідність, похилий вік членів сім'ї та соціальний (сімейний) стан домог одержувачів (багатодітні сім'ї) [6].

Сокіл М. описує стан малозабезпеченості сім'ї, як «економічна ситуація, за якої дохід особи або середньомісячний сукупний дохід сім'ї з незалежних від неї причин стає нижчим від визначеного державою прожиткового мінімуму з урахуванням коштів від використання майна» [20].

Однією із основних причин, встановлення факту малозабезпеченості є необхідність доведення об'єктивних причин малозабезпеченості. Також існує й інша проблема, складність визнання поважними/неповажними або ж залежними/незалежними від сім'ї причин потрапляння сім'ї у стан малозабезпеченості. Тому, буває досить складно у тій чи іншій ситуації визначити поважними або незалежними від сім'ї причини появи стану, який є підставою для призначення сім'ї соціальної допомоги.

У багатьох країнах світу уряди не мають можливості надавати підтримку громадянам, які опинилися в скрутному становищі. У розвинених країнах державна підтримка може включати продовольчу допомогу, безкоштовне медичне обслуговування, житло для малозабезпечених, податкові пільги для малозабезпечених, навчальні програми та фінансову допомогу.

Таким чином, під малозабезпеченістю слід вважати, складне матеріальне становище сім'ї в цілому, а не окремої особи, і причини цього стану не залежать від можливостей і є невідконтрольними жодному із членів сім'ї.

На сьогодні в українському суспільстві питання соціального забезпечення населення – одне з найактуальніших. І це зумовлено, насамперед, основним протиріччям: закони України і підзаконні нормативно-правові акти декларують соціальні гарантії значній кількості населення, зокрема малозабезпеченим сім'ям, а держава фінансово неспроможна на практиці забезпечити реалізацію цього. Як наслідок, в цілому по Україні саме ця категорія захищає свої права у судовому порядку, і кількість справ, відповідно, становить лівову частку судової практики. Юрисдикційний механізм передбачає судовий та адміністративний порядок захисту порушених прав і законних інтересів малозабезпеченої сім'ї. Відповідно до галузей права юрисдикційний механізм утворюють наступні механізми:

- конституційно-правовий;
- адміністративно-правовий;
- цивільно-правовий;
- кримінально-правовий.

Багато судових справ про соціальний захист малозабезпечених сімей в основному зумовлені тим, що норми загального законодавства України, що закладають правові основи видів соціальної допомоги є складними для «прямої реалізації» щодо сімей, які проживають на території, що тимчасово окупована, і досить ускладнені – щодо сімей, які перемістилися із територій, що є зонами бойових дій. У додачу до цього ж держава, прагнучи встановити особливі умови для реалізації правових норм, вище згаданих законів України, приймає підзаконні нормативно-правові акти (в основному Кабінету Міністрів України), положення яких у багатьох моментах суперечать міжнародно-правовим і конституційним гарантіям [3; 5; 10; 19].

Протягом останніх років відбувається формування судової практики у багатьох категоріях справ, що стосуються соціальних прав і свобод малозабезпечених сімей, тому Верховний Суд у даному процесі має основне місце. Досить актуальними у справах про соціальне забезпечення малозабезпечених сімей є справи, які стосуються пенсійного забезпечення, тому вході судових процесів Верховним Судом фактично сформовано практику суду із захисту низки соціальних гарантій, які визначені, насамперед, такими законами як: Закон України: «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [14], Закон України «Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми» [15], Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [16], Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» [17], та особам з інвалідністю», оскільки окремі питання регулюються урядом власними постановами, які суперечать вимогам законів, що призводить у подальшому до масових звернень до суду. Також, зважаючи на фінансову неспроможність держава не може чітко гарантувати терміни виконання прийнятих на користь позивачів судових рішень. Тому в контексті цього, окремим питанням залишається масове не виконання прийнятих судами на користь позивачів рішень, особливо у останні роки щодо пенсійного забезпечення і призначення соціальних виплат, незважаючи на вироблену правову позицію і сталу практику, що призводить до зневіри людей в те, що держава володіє ефективними заходами національного захисту їх інтересів. З огляду на це, на нашу думку, забезпечення соціальних гарантій малозабезпеченим сім'ям та іншим верствам передбачає необхідність узгоджених спільних дій усіх гілок державної влади. Ця проблема привертає увагу і міжнародно-правових інституцій, адже вона набула дуже широких розмахів, і від такої «буденної практики» у першу чергу потерпають малозабезпечені сім'ї: оскільки 90 % судових рішень, на виконання яких не здійснено виплат – рішення із соціальних справ проведеної виплати, стосуються соціальних спорів [3; 21].

Експерти Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова здійснили аналіз судових рішень у соціальних справах у кількості 2254. За результатами аналізу, експерти дійшли висновку: український парламент належним чином не провів економічне обґрунтування реального бюджетного фінансування при прийнятті законодавчих актів, що стосуються сфері соціального забезпечення. Але при цьому парламент постійно розширював коло потенційних отримувачів соціальних виплат, що призводить до невчасного виконання або неналежного виконання судових рішень. Відповідно до чого, такі не виконані судові рішення пропонуємо розглядати через їх групування за категоріями:

- рішення судів у трудових спорах;
- рішення судів у соціальних спорах;
- рішення щодо пенсійного забезпечення;

У вирішенні даної проблеми варто прислухатися до міркувань вчених, які вважають, що, якщо усі органи держави спільно будуть працювати і будуть мати єдину мету: забезпечити правовий захист громадян, то люди відчують значні позитивні зміни у питаннях виконання рішень національних судів в українському суспільстві, а тому у них відпаде потреба звернення до Європейського суду з прав людини для захисту своїх прав [3; 4; 10; 12].

За допомогою проаналізованих рішень судів, винесених у соціальних спорах, виокремлено кілька причин (підстав) їх невиконання як на першому, так і на другому рівнях:

- невиконання своїх повноважень органами державної влади;
- недосконалість законодавчої бази;
- незначна кількість фінансових засобів;
- відсутність термінів виконання судових рішень;
- відсутність реального покарання посадових осіб або власне самої держави за не виконання судових рішень [20].

Аналіз відповідних судових рішень, які були винесені у соціальних справах, але не були виконані можуть лише констатувати факт та показати причину винесення судом рішення у конкретному спорі, але

зовсім не показую причин подальшого невиконання даних рішень. Таку інформацію можна здобути тільки, зробивши аналіз документів конкретного виконавчого провадження. Ми можемо детально з'ясувати тільки основну причину невиконання судових рішень на першому рівні для всіх спорів, що стосуються соціальних відносин.

На нашу думку, основною причиною не виконання судових рішень у соціальних спорах є можливість уряду маніпулювати законодавчими нормами шляхом їх регулювання та трактування на власний розсуд приймаючи власні постанови, які не відповідають нормам права. І другорядна, яка виникає із таких дій уряду відсутність достатніх бюджетних асигнувань для здійснення соціальних виплат, і це похідна від основної причина невиконання судових рішень, що стосується першого рівня у соціальних спорах.

Задля підвищення ефективності використання законодавства, що регулює спірні відносини, доцільно здійснити ревізію та уніфікацію законодавства у цій сфері правового регулювання. Також на сьогодні потребує негайного виконання перегляд державою своєї політики щодо малозабезпечених сімей як суб'єктів отримання різного виду соціальних послуг, з точки зору можливості на належному рівні державою гарантувати взяті на себе соціальні зобов'язання, а також щодо економічної обґрунтованості останніх. Проте, на нашу думку, це не відповідатиме у повній мірі закладеним міжнародно-правовим стандартам у сфері соціальної роботи із малозабезпеченими сім'ями.

Якість судових рішень у соціальних спорах є ще однією проблемою виконання судових рішень. Зазвичай судові рішення містять недостатнє обґрунтування мотивувальної частини судових рішень. Часто зустрічається дублювання тексту нормативно-правових актів, але відсутня логіка розрахунків і міркувань. І це неодмінно впливає на авторитет судової влади і прийнятих суддями рішень. Також це може мати наслідком нерозуміння органами державної влади зобов'язань із здійснення перерахування грошових виплат, а також логіки судді, закладеної у прийнятому судовому рішенні. Зважаючи на це, вважаємо за необхідне створити таку конструкцію судового рішення у соціальних справах, яке б не давало можливості державі, в особі державних органів, маніпулювати викладеними у результативній частині рішення формулюваннями. Тобто, у результативній частині необхідно зазначати чіткі фінансові показники, що стосується виплат чи доплат, терміни їх виконання, відповідальність конкретного державного органу за не виконання судового рішення. Однак, такі чіткі рішення будуть потребувати і зміну кримінальному законодавстві щодо персональної відповідальності посадових осіб, у тому числі на рівні міністерств та відомств, винних у безпричинному незабезпеченні виконання судового рішення [10].

На сьогоднішній день в Україні існує безліч нормативно-правових актів та відомчих роз'яснень щодо порядку призначення та надання соціальних та матеріальних пільг малозабезпеченим та іншим верствам населення, як на рівні держави, так і на рівні місцевих органів влади. Значна кількість правових документів, які визначають терміни, підстави, переліки документів та інші умови отримання соціального забезпечення ускладнюють потенційним отримувачам таких догацій орієнтацію у правовому полі та вимагають звернення до різнопланових фахових спеціалістів. Тому, на нашу думку, є об'єктивна необхідність створення єдиної цілісної електронної системи можливих до отримання допомоги малозабезпеченими верствами населення, яка б функціонувала на основі співставлення переліку послуг та реєстру одержувачів послуг. Створення єдиної бази отримувачів соціальних послуг дасть можливість не тільки забезпечити відповідні верстви населення, а й прогнозувати бюджетні видатки. Поряд із цим, зважаючи на розвиток штучного інтелекту, вважаємо, що використання його функціоналу дасть змогу підбирати оптимальні уніфіковані соціальні програми для різноманітних однорідних груп за однаковою підходом та уникнення когнітивних проявів при призначенні допомоги.

Враховуючи викладене, особливої уваги зі сторони урядовців, науковців, практиків, різного рівня державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування потребують вирішення різноманітні питання соціального становлення особи або сім'ї, а також питання, що впливають із необхідності їх правового, соціального і соціально-правового захисту. І цьому мають сприяти наявні в українському суспільстві правові механізми забезпечення прав і свобод людини. І тут мова йде про системи засобів і чинників, які забезпечують належні умови вияву поваги до усіх основних прав і свобод людини / сім'ї, їх захист, охорону, прав, що уже порушені, і, головне, формування загальної і правової культури усього населення держави.

Висновки та перспективи досліджень. Проведеним аналізом нормативно-правової бази визначено, що у національному законодавстві доцільно уточнити категорійний апарат, оскільки поняття «соціально-правовий захист» майже не використовується, у більшій мірі застосовується два окремі поняття «соціальний захист» і «правовий захист». Також потребує уваги і питання декларативного характеру на-

данья згоди на обов'язковість міжнародних договорів, оскільки ці документи передбачають доволі гнучкі соціальні стандарти, що зорієнтовані на країни, які економічно і соціально мають різні рівні розвитку. У той же час наша держава веде вибіркочу політику стосовно надання згоди на обов'язковість інших міжнародних договорів, які у порівнянні з фундаментальними актами міжнародного права встановлюють вищі соціальні стандарти. Більшість законів про ратифікацію міжнародних договорів в Україні приймаються без одночасного прийняття нових законів або внесення змін до чинного національного законодавства, що впливають з цих договорів. Недосконалість законодавства та його суперечливість, а також відсутність систематичного моніторингу виконання не лише міжнародно-правових зобов'язань у соціальній сфері, а й національного законодавства породжує питання та потребу щодо захисту інтересів у судових інстанціях, проте через недостатню фінансову спроможність держави це призводить до не виконання судових рішень щодо проведення належних виплат. Наслідком чого є накопичення державою значних боргів за соціальними виплатами, що викликає не задоволеність у суспільстві та підриває довіру до державних інституцій. Зважаючи на це, нами визначено основні причини невиконання рішень судів у соціальних спорах щодо малозабезпечених сімей. На сьогоднішній день в Україні існує безліч нормативно-правових актів та відомчих роз'яснень щодо порядку призначення та надання соціальних та матеріальних пілг малозабезпеченим та іншим верствам населення, як на рівні держави, так і на рівні місцевих органів влади. Значна кількість правових документів, які визначають терміни, підстави, переліки документів та інші умови отримання соціального забезпечення ускладнюють потенційним отримувачам таких дотацій орієнтацію у правовому полі та вимагають звернення до різнопланових фахових спеціалістів. Тому, вважаємо доцільним створення єдиної цілісної електронної системи можливих до отримання допомог малозабезпеченим верствам населення, яка б функціонувала на основі співставлення переліку послуг та реєстру одержувачів послуг. Створення єдиної бази одержувачів соціальних послуг дасть можливість не тільки забезпечити відповідні верстви населення, а й прогнозувати бюджетні видатки. Поряд із цим, зважаючи на розвиток штучного інтелекту, вважаємо, що використання його функціоналу дасть змогу підбирати оптимальні уніфіковані соціальні програми для різноманітних однорідних груп за однаковим підходом та уникнення корупційних проявів при призначенні допомоги.

Список використаних джерел

1. Андрієнко І. С. Особливості юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2020_3_25 (дата звернення: 14.07.2025).
2. Андрієнко І. С. Всезагальність соціального забезпечення в контексті надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим особам. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_2_26 (дата звернення: 14.06.2025).
3. Буга В. Проблеми невиконання рішень у соціальних справах. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом: зб. Матер. III Міжн. наук.-практ. конфер.* 2020. DOI <https://doi.org/10.32782/In.2023.21.05> (дата звернення: 18.07.2025).
4. Будеянський Б. С. Соціальний захист населення в системі державних гарантій. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2022. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubans_2022_6_5 (дата звернення: 12.07.2025).
5. Волошин І. П. Соціальний захист малозабезпечених осіб в Україні. Дисертація на здобуття ступеня кандидата наук: 12.00.05 Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. 2020. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U102013> (дата звернення: 18.07.2025).
6. Коломойцев М. М. Правове регулювання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 199 с. (дата звернення: 10.07.2025).
7. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення Генеральної конференції Міжнародної організації праці від 28.06.1952 № 102 Ратифіковано Законом України 16 березня 2016 року, №1024-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu52004?an=572> (дата звернення: 10.07.2025).
8. Коротун Г. В. Механізми соціально-правового захисту малозабезпеченої сім'ї. *Соціально-правові проблеми в освіті*. 2020. №3. С. 197–204 (дата звернення: 10.07.2025).
9. Лісовець О.В. Соціально-правовий захист у практиці соціальної роботи: теоретичний аналіз. *Соціальна робота*. 2017. № 1(1). URL: <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/issue/view/5> (дата звернення: 22.06.2025).

10. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. №2 (123). DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-151-155> (дата звернення: 14.07.2025).
11. Орлова Н. С., Сіденко Ю. Л., Мірко Н. В. Соціальна безпека та соціальний захист населення України: державно-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2024_8_4 (дата звернення: 22.06.2025).
12. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63> (дата звернення: 28.06.2025).
13. Пархоменко-Куцевіл О.І. Теоретичний аналіз співвідношення поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в Україні на сучасному етапі. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. №1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scntint_2025_1_49 (дата звернення: 28.07.2025).
14. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 №2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
15. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
16. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000. № 1768-III. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001768?an=76> (дата звернення: 14.07.2025).
17. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000. №2109-III . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
18. Прожитковий мінімум. Закон України від 15.07.1999. № 966-XIV. № URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
19. Селіхов Д. А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 84. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14> (дата звернення: 26.07.2025).
20. Сокіл М. В. Малозабезпеченість як один із юридичних фактів виникнення відносин по соціальній допомозі. *Юрист України*. 2013. №2(23). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_2_19 (дата звернення: 12.07.2025).
21. Соціальні права. Виклики воєнного часу: зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 6 лип. 2023р.). Харків: Право, 2023. 412 с.

References

1. Andrijenko, I. S. (2020). Osoblyvosti jurydychnoji vidpovidalnosti u pravi socialnogho zabezpechennja [Peculiarities of legal liability in the law of social security]. *Pivdenoukrajinskyj pravnyhyj chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2020_3_25 [in Ukrainian].
2. Andrijenko, I. S. (2013). Vsezagalnistj socialnogho zabezpechennja v konteksti nadannja derzhavnoji socialnoji dopomogy malozabezpechenym osobam [Universality of social security in the context of providing state social assistance to low-income persons]. *Pivdenoukrajinskyj pravnyhyj chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_2_26 [in Ukrainian].
3. Bugha, V. (2020). Problemy nevykonannja rishenj u socialnykh spravakh [Problems of non-enforcement of decisions in social cases]. *Socialjni prava ta jikh zakhyst administratyvnyj sudom: zb. Mater. III Mizhn. nauk.-prakt. konfer. - Social rights and their protection by administrative courts: collection of materials from the III International Scientific and Practical Conference*. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.05> [in Ukrainian].
4. Budejanskyj, B.S. (2022). Socialnyj zakhyst naseleennja v systemi derzhavnykh gharantij [Social protection of the population in the system of state guarantees]. *Publichne administruvannja ta nacionaljna bezpeka – Public Administration and National Security*, 6. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubans_2022_6_5 [in Ukrainian].
5. Voloshyn, I. P. (2020). *Socialnyj zakhyst malozabezpechenykh osib v Ukrajinі [Social protection of low-income people in Ukraine]: Dysertacija na здобuttja stupenja kandydata nauk: 12.00.05 Ljvivskyj nacionalnyj*

- universytet imeni Ivana Franka, Ljviv. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0420U102013> [in Ukrainian].
6. Kolomojcev, M. M. (2015). *Pravove rehuljuvannja derzhavnoi socialjnoi dopomogy malozabezpechenym simjam* [Legal regulation of state social assistance to low-income families]: dys. kand. juryd. nauk: 12.00.05. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
 7. *Konvencija pro minimaljni normy socialnogho zabezpechennja Gheneraljnoi konferenciji Mizhnarodnoi orghanizaciji praci vid 28.06.1952 № 102 Ratyfikovano Zakonom Ukrajiny 16 bereznja 2016 roku* [Convention concerning Minimum Standards of Social Security of the General Conference of the International Labour Organization of 28 June 1952 No. 102 Ratified by the Law of Ukraine on 16 March 2016], №1024-VIII. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/mu52004?an=572> [in Ukrainian].
 8. Korotun, Gh. V. (2020). Mekhanizmy socialjno-pravovogho zakhystu malozabezpechenoi simji [Mechanisms of social and legal protection of low-income families]. *Socialjno-pravovi problemy v osviti – Social and Legal Issues in Education*, 3 [in Ukrainian].
 9. Lisovec, O. V. (2017). Socialjno-pravovyj zakhyst u praktyci socialjnoi roboty: teoretychnyj analiz [Social and legal protection in the practice of social work: theoretical analysis]. *Socialjna robota – Social Work*, 1(1). Retrieved from <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/issue/view/5> [in Ukrainian].
 10. Nalyvajko, I. (2023). Rolj derzhavy u zabezpechenni socialjnykh standartiv ta gharantij: teoretyko-pravovi aspekty ta svitovyj dosvid [The role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and world experience]. *Naukovyj visnyk Dnipropetrovskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2 (123). DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-151-155> [in Ukrainian].
 11. Orlova, N. S., Sidenko, Ju. L. & Mirko N. V. (2024). Socialjna bezpeka ta socialjnyj zakhyst naselennja Ukrajiny: derzhavno-upravlinsjkyj aspekt [Social security and social protection of the population of Ukraine: state and administrative aspect]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, 8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2024_8_4 [in Ukrainian].
 12. Pavljuk, T. & Jurczyk, I. (2022). Systema socialjnogho zakhystu najbiljsh vrazlyvykh verstv naselennja v Ukrajini [The system of social protection of the most vulnerable segments of the population in Ukraine]. *Ekonomika ta suspiljstvo – Economy and Society*, 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63> [in Ukrainian].
 13. Parkhomenko-Kucevil, O. I. (2025). Teoretychnyj analiz spivvidnoshennja ponjattja «socialjnyj zakhyst» ta «socialjne zabezpechennja» v Ukrajini na suchasnomu etapi [Theoretical analysis of the relationship between the concepts of «social protection» and «social security» in Ukraine at the present stage]. *Suspiljstvo ta nacionaljni interesy – Society and National Interests*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/sctint_2025_1_49 [in Ukrainian].
 14. *Pro derzhavni socialjni standarty ta derzhavni socialjni gharantiji* [On state social standards and state social guarantees]. Zakon Ukrajiny vid 05.10.2000 № 2017-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (accessed 14 August 2025).
 15. *Pro derzhavnu dopomogu simjam z ditjmy* [On State Assistance to Families with Children]: Zakon Ukrajiny vid 21.11.1992. №2811-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> [in Ukrainian].
 16. *Pro derzhavnu socialjnu dopomogu malozabezpechenym simjam* [On State Social Assistance to Low-Income Families]. Zakon Ukrajiny vid 01.06.2000. №1768-III. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/T001768?an=76> [in Ukrainian].
 17. *Pro derzhavnu socialjnu dopomogu osobam z invalidnistju z dytynstva ta ditjam z invalidnistju* [On State Social Assistance to Persons with Disabilities since Childhood and Children with Disabilities]: Zakon Ukrajiny vid 16.11.2000. №2109-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> [in Ukrainian].
 18. *Pro Prozhytkovyj minimum* [Subsistence minimum]. Zakon Ukrajiny vid 15.07.1999. №966-XIV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> [in Ukrainian].
 19. Selikhov, D. A. (2024). Pravovi osnovy socialjnogho zakhystu vnutrishnjo peremishhenykh osib [Legal foundations of social protection of internally displaced persons]. *Naukovyj visnyk Uzhhorodskogho nacionaljnogho universytetu. – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 84. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14> [in Ukrainian].

20. Sokil, M. V. (2013). Malozabezpechenistj jak odyń iz jurydychnykh faktiv vynyknennja vidnosyn po socialnij dopomozi [Poverty as one of the legal facts of the emergence of social assistance relations]. *Juryst Ukrainy – Lawyer of Ukraine*, 2(23). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_2_19 [in Ukrainian].
21. Socialjni prava. Vyklyky vojennoho chasu: zb. tez dop. Shostoji Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Administratyvna justycija v Ukrajinі: problemy teoriji ta praktyky» [Social rights. Challenges of wartime: collection of abstracts from the Sixth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice»] (m. Kyjiv, 6 lyp. 2023r.). Kharkiv: Pravo, 2023 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.08.2025

Стаття прийнята до друку 17.09.2025

DOI:10.35774/app2025.03.101
УДК 343.163+347.921

Оксана Хотинська-Нор,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри юстиції Навчально-
наукового інституту права

Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4480-6677>

Марина Стефанчук,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри юстиції Навчально-на-
укового інституту права

Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6239-9091>

Кирило Легких,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри юстиції Навчально-науково-
го інституту права Київського національно-
го університету імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8877-4312>

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА У СПРАВАХ ПРО СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ НЕОБГРУНТОВАНИХ АКТИВІВ: У ПОШУКАХ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПЕРЕДУМОВИ

У статті здійснено розвідку проблемних аспектів законодавчої регламентації участі прокурора у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави крізь призму функціонального обгрунтування таких його повноважень поза межами сфери кримінальної юстиції.

Встановлено, що особливості законодавчої регламентації участі прокурора у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зумовлюють експертну дискусію стосовно правової природи таких повноважень прокурора поза межами сфери кримінальної юстиції.

Констатовано, що законодавча регламентація участі прокурорів у справах визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави не узгоджується із засадою субсидіарності представницької функції прокуратури.

Обгрунтовано, що наділення виключно прокурорів повноваженнями ініціювати судове провадження у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, серед іншого, детерміноване правовою позицією Конституційного Суду України про неможливість дублювання функцій прокуратури іншими державними органами. Аргументовано, що така правова позиція стала концептуальною перешкодою для втілення принципу субсидіарності прокурорського представництва у досліджуваній категорії справ, як однієї із засад, якій має відповідати діяльність служб публічного обвинувачення у разі, якщо вони наділяються повноваженнями поза межами сфери кримінальної юстиції.

Запропоновано перспективи законодавчого врегулювання відносин у досліджуваній сфері шляхом наділення повноваженнями ініціювання провадження у цих справах Національне агентство з питань запобігання корупції, як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики, зберігши за відповідними прокурорами повноваження з реалізації функцій представництва інтересів держави в суді у цій сфері у порядку, визначеному законом, з урахуванням засади субсидіарності такого представництва.

Ключові слова: прокуратура, прокурор, необгрунтовані активи, стягнення в дохід держави, представництво інтересів держави в суді, цивільна конфіскація, функції прокуратури.

Khotynska-Nor O., Stefanchuk M. & Legkykh K.

Prosecutor's participation in cases concerning the recovery of unjustified assets to the State: in search of a functional background

The article examines problematic aspects of legislative regulation of the prosecutor's participation in cases concerning the recognition of assets as unjustified and their recovery as state revenue through the prism of the functional justification of such powers outside the sphere of criminal justice.

It has been established that the peculiarities of legislative regulation of the prosecutor's participation in cases concerning the recognition of assets as unjustified and their recovery as state revenue give rise to expert debate regarding the legal nature of such powers of the prosecutor outside the sphere of criminal justice.

The subject of this discourse varies from assertions that legislative provisions granting prosecutors powers to represent the state's interests in court in cases concerning the recognition of assets as unjustified and their recovery as state revenue do not take into account the exceptional nature of such representation and the need for the prosecutor to justify the grounds for such representation in court, as well as the designation of the body authorised by the state to perform the relevant functions in disputed relations, to the characterisation of the procedural status of the prosecutor in this category of cases as one that is in no way related to the constitutional powers of the Public Prosecutor's Office.

It is justified that granting prosecutors the exclusive power to initiate legal proceedings in cases concerning the recognition of assets as unjustified and their recovery as state revenue is determined, among other things, by the legal position of the Constitutional Court of Ukraine on the impossibility of duplicating the functions of the Public Prosecutor's Office by other state bodies, since the opposite could lead to a change in the constitutionally defined mechanism for the exercise of state power by its individual bodies or affect the scope of their constitutional powers.

It is argued that, according to this legal position, the court of constitutional jurisdiction confirmed that only the prosecution authorities have the constitutional power to represent the interests of the state in court in this category of cases, which became a conceptual obstacle to the implementation of the principle of subsidiarity of prosecutorial representation as one of the principles that the activities of public prosecution services must comply with they are given powers outside the sphere of criminal justice.

For the purpose of further promising settlement of relations in the field of issues under consideration and in order to bring the legal status of the prosecutor in cases concerning the recognition of assets as unjustified and their recovery to the state in line with the principle of subsidiarity of representation of the state's interests in court by the prosecutor, it is proposed to grant the National Agency on Corruption Prevention the power to initiate proceedings in these cases as the central executive body with special status in the field of forming and implementing state anti-corruption policy, while retaining the powers of the relevant prosecutors to represent the interests of the state in court in this area in the manner prescribed by law, taking into account the principle of subsidiarity of such representation, as well as clearly stipulating that a prosecutor may perform a representative function only after justifying personal intervention and after these grounds have been accepted by the court.

Keywords: *Public Prosecutor's Office, prosecutor, unjustified assets, recovery of state revenue, representation of State interests in court, civil forfeiture, functions of the Public Prosecutor's Office.*

Постановка проблеми. За наслідками конституційної реформи щодо правосуддя [1] основи конституційно-правового статусу прокуратури не лише було унормовано у новому для неї розділі VIII Основного закону України «Правосуддя», але й здебільшого текстуально та змістовно змінено її функції, у порівнянні з попередньою редакцією Конституції України та положеннями Закону України «Про прокуратуру», які продовжують базуватися на її попередній редакції. Прикметно, що за період з часу набуття чинності відповідними змінами до Конституції України щодо правосуддя (30.09.2016) Закон України «Про прокуратуру» не було приведено у відповідність до Основного Закону, внаслідок чого вони потребують змістовної ревізії, спроби якої на сучасному етапі віднайшли своє втілення у релевантному законопроекті [2]. Водночас законодавець періодично вносить зміни до положень Закону України «Про прокуратуру», які унормовують концептуальне розуміння функцій прокуратури та обсягу повноважень прокурорів щодо їхньої реалізації. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» [3] пункт 2 частини першої статті 2 Закону України «Про прокуратуру», яка унормовує обсяг реалізації прокуратурою представницької функції у редакції, не приведений у відповідність до положень пункту 3 частини першої статті 131-1 Конституції України, було доповнено ще одним випадком, в якому прокурор уповноважений здійснювати представництво інтересів держави в суді, унормованим положеннями глави 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України, яка визначає особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України у зауваженнях до релевантного законопроекту звертало увагу на те, що його положення, в частині наділення повноваженнями щодо представництва інтересів держави в суді у досліджуваній категорії справ прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або інших прокурорів, не повною мірою враховують особливості цієї функції прокуратури, а саме виключність випадків такого представництва та необхідність обґрунтування прокурором в суді підстав для такого представництва, а також зазначення органу, який уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах [4], проте такі застереги не були враховані.

Як наслідок, правом ініціювання провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави було наділено прокурорів, передусім Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), в межах реалізації конституційної функції представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Така специфічна цивільна процесуальна правосуб'єктність прокурора САП у цій категорії справ не залишилась поза дослідницькою увагою, зокрема І. А. Боровська зауважує на тому, що правовий статус прокурорів у цій категорії справ залишається невизначеним [5, с. 141], а за спостереженнями К. В. Мирось, справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є єдиною категорією цивільних справ, в якій на законодавчому рівні передбачено подання позову виключно прокурором як позивачем [6, с. 141].

За таких обставин потребують додаткової розвідки питання участі прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави крізь призму пошуку функціональної основи таких повноважень прокурора поза межами сфери кримінальної юстиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави досліджувався в працях багатьох науковців, зокрема І. А. Боровської, Я. В. Вороніжського, О. З. Гладуна, І. В. Гловюк, К. В. Мирось, А. В. Петровського, І. Ю. Татулич, А. М. Худика, Т. М. Хутор та інших. Особливості реалізації прокуратурою України представницької функції неодноразово ставала предметом наукових дискусій в працях таких вчених, як О. В. Анпілогов, В. М. Бевзенко, С. О. Белікова, М. М. Говоруха, А. В. Губська, К. А. Гузе, А. В. Гусарова, К. В. Гусаров, О. В. Драган, Т. О. Дунас, О. Г. Кучер, О. П. Натрус, Н. С. Наулік, Л. С. Нецька, Ю. Є. Полянський, М. В. Руденко, М. М. Руденко, О. Р. Севрук, Ю. А. Турлова, О. О. Таможня та інших.

Проте, незважаючи на певну розробку цих питань у науковій юридичній літературі, на сучасному етапі становлення інституту прокуратури в Україні потребують окремого дослідження питання функціональної основи участі прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, з огляду на дискусійний характер процесуального статусу прокурора у цій категорії справ в контексті засад діяльності прокуратури поза межами сфери кримінальної юстиції.

Мета статті полягає у виокремленні проблемних аспектів законодавчої регламентації участі прокурора у справах про стягнення в дохід держави необґрунтованих активів крізь призму функціонального обґрунтування таких його повноважень поза межами сфери кримінальної юстиції, а також у визначенні законодавчих перспектив розвитку цього правового інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наділивши, за загальним правилом, прокурорів САП правом звертатися до суду з позовами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, законодавець завбачливо застеріг про те, що прокурор уповноважений не лише ініціювати провадження у цій категорії справ, а й здійснювати в таких провадженнях представництво держави в суді, чим очевидно концептуально обґрунтовував прив'язку таких повноважень прокурора у цивільному процесі до актуальних функцій прокуратури з тим, аби упередити дискусію стосовно правової природи таких повноважень прокурора поза межами сфери кримінальної юстиції. Проте, така дискусія, як вже було зазначено раніше, була ініційована Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України ще на стадії законопроектної діяльності у зауваженнях до релевантного законопроекту стосовно того, що такі повноваження прокурорів САП не повною мірою враховують особливості представницької функції прокуратури [4], та отримала свій подальший розвиток у науково-експертному середовищі.

У розвиток цього дискурсу І. А. Боровська задається питанням про те, який правовий статус у відповідній категорії справ має прокурор – «... позивача, органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, представника держави у суді?» [5, с. 141]. На погляд вченої, зі змісту приписів ч. 1 ст. 290 ЦПК України можна дійти висновку, що прокурор «... пред'являє позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави з метою представництва держави в суді (в інтересах держави) як орган та особа, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб в особі органу – Національного антикорупційного бюро України, який відповідно до законодавчо визна-

ченого спеціального статусу у разі відкриття провадження у справі про визнання необґрунтованих активів і їх стягнення у дохід держави набуває правового статусу позивача у цивільному процесі» [7, с. 331]. Таке бачення, на думку Я. В. Вороніжського, «... є дискусійною, оскільки в жодній із судових справ прокурор не подав позов в інтересах НАБУ» [8, с. 98]. Водночас вчений підтримує ідею наділення уповноважених представників Національного антикорупційного бюро України правом ініціювати в суді процедуру цивільної конфіскації з тим, аби пришвидшити функціонування цього механізму та зменшити навантаження на прокурора [8, с. 101]. Ба більше, виконання процесуальної ролі (представництва інтересів держави) позивача у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави, на думку А. В. Петровського та Я. В. Вороніжського, «... жодним чином не пов'язано з конституційними повноваженнями прокуратури, що дозволяє законодавцю визначити суб'єктом подання цього позову не лише прокурора, а і Національне бюро» [9, с. 139]. На наш погляд, з останнім твердженням складно погодитися.

У цьому контексті, з урахуванням правової природи прокурорського представництва, заслуговує на підтримку бачення М. В. Руденка, який, обстоюючи концепцію єдності конституційної основи здійснення прокуратурою представницької функції, застерігає про неприпустимість «... змішувати представництво, яке відображає публічно-правові засади судочинства та забезпечує реалізацію конституційного права осіб на судовий захист, з процесуальним представництвом в традиційному, так би мовити, класичному розумінні цього інституту (договірне, законне тощо)» [10, с. 34], а також характеризує зазначений у п. 3 ст. 131-1 Основного Закону України підхід регламентації правової діяльності прокурора в суді як такий, що має виключний характер, і повинен відбуватися у всіх процедурах судочинства поза межами кримінальної юстиції, оскільки «... ігнорування особливостей правової природи та сутнісних ознак цього самостійного правового інституту призводить до «розмивання» меж його процесуальної дії та неоднакового правозастосування» [10, с. 32], про що також свідчить окреслена вище експертна дискусія з предмету дослідження цієї наукової статті.

У розвиток таких ідей, з певною вірогідністю припускаємо, що спроби науковців заперечити зв'язок повноважень прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнень в дохід держави з конституційно закріпленими функціями прокуратури, на реалізацію яких прокурори наділяються повноваженнями в суді поза межами сфери кримінальної юстиції, на наш погляд, детерміновані потребою узгодити такі наукові бачення з правовою позицією Конституційного Суду України (далі – КСУ), сформованою у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», в якому судом конституційної юрисдикції констатовано неможливість дублювання функцій прокуратури іншими державними органами, оскільки протилежне могло б призвести до зміни конституційного визначеного механізму здійснення державної влади її окремими органами або вплинути на обсяг їхніх конституційних повноважень [11]. Саме таку правову позицію сформував КСУ, визнавши неконституційними положення п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», згідно з якими НАБУ надавалось право за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод в порядку, встановленому законодавством України. Такою правовою позицією, як зазначається у науковій юридичній літературі, КСУ намітив новий вектор концептуального розвитку представницької функції прокуратури, а саме – «... монополізація повноважень прокурора на представництво інтересів держави в суді, відійшовши від сформованого та досить усталеного концепту субсидіарності такого представництва, що дає підстави з певною вірогідністю висувати про те, що КСУ у досліджуваній правовій позиції розглядає представництво прокурором інтересів держави в суді як загальне правило, а не як виняток із загального правила, за яким таке представництво здійснюють уповноважені державні органи, реалізуючи надані їм повноваження, у тому числі – право на звернення до суду» [12, с. 169].

У цьому контексті привертає увагу окрема думка судді Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду В. М. Кравчука щодо правової позиції, сформованої в одній із постанов Верховного Суду, в якій, серед іншого, було констатовано, що «... передбачене законами загальне повноваження державного органу на звернення до суду або можливість бути позивачем чи відповідачем у справі (як от у Кабінету Міністрів України), не свідчить про право такого органу на звернення з адміністративним позовом в конкретних правовідносинах, оскільки Законом має бути прямо визначено, у яких випадках та який орган може/повинен звернутися до суду» [13]. Прокуратура, на думку В. М. Кравчука, за Конституцією не є виразником інтересів держави, а її основне завдання не полягає у захисті цих інтересів, тому прокурор не має монопольних, виключних прав на звернення до суду з позовом на захист інтересів держави, оскільки

таке право мають усі центральні органи виконавчої влади та Кабінет Міністрів України, отже саме вони і повинні звертатися до суду як позивачі (п. 77). Суть виключності випадків звернення до суду прокурора полягає, згідно цієї позиції, у встановленні винятку з загального правила про неможливість прокурора представляти інтереси держави в суді, оскільки за загальним правилом - представництво інтересів держави загалом, і зокрема в суді, є постійним завданням відповідних органів виконавчої влади, а тому «... щоб прокурор міг розпочати захист інтересів держави в суді - єдиним доступним йому способом, уся система органів виконавчої влади повинна «не спрацювати»» (п. 82-86) [14], що заслуговує на підтримку.

Водночас, беручи до уваги Рішення КСУ у згаданій вище справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів», можна дійти до парадоксального висновку про те, що навіть законодавчо визначене право органу виконавчої влади у конкретному випадку звернутися до суду за захистом інтересів держави не завжди свідчить про конституційність такого права, з огляду на конституційно закріплену функцію прокуратури з представництва інтересів держави в суді в концептуальному розумінні її правової природи судом конституційної юрисдикції.

Ба більше, вважаємо, що вищевказане Рішення КСУ про наявність винятково у органів прокуратури конституційного повноваження на представництво інтересів держави в суді, серед інших, стало концептуальною перешкодою для втілення принципу субсидіарності прокурорського представництва, як однієї із засад, якій має відповідати діяльність служб публічного обвинувачення у разі, якщо вони наділяються повноваженнями поза межами сфери кримінальної юстиції [15], під час визначення особливостей участі прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Такий відхід законодавця від концепції субсидіарності прокурорського представництва інтересів держави в суді характеризується як один із дефектів законодавства у цій сфері – «... відсутність законодавчого концептуального бачення повноважень прокуратури поза межами сфери кримінальної юстиції» [16, с. 172].

У пошуках відповіді на питання, які складники повинні визначати концептуальні орієнтири діяльності прокуратури поза межами сфери кримінальної юстиції, та якими компетенційними повноваженнями релевантно має бути наділений прокурор щодо втілення такої діяльності, з урахуванням євроінтеграційних прагнень Української держави, на наше бачення, слід вкотре звернутися до європейських стандартів діяльності служб публічного обвинувачення поза межами сфери кримінальної юстиції, що стали законодавчими орієнтирами у визначенні обсягу повноважень прокуратури у цій сфері в Україні [17, с. 55]. Здійснюючи правову оцінку законодавства України на предмет відповідності таким стандартам варто нагадати положення Проміжного висновку Венеційської комісії щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя CDL-PI(2015)016, у якому було зазначено, зокрема, про те, що такі залишкові та виключні повноваження прокуратури, як представництво інтересів держави існують в інших країнах, а тому Венеційська комісія вважає їх легітимними, якщо вони здійснюються в спосіб, за якого дотримується принцип поділу державної влади, у тому числі повага до судової незалежності, *принцип субсидіарності*, спеціалізації, неупередженості прокурорів та рівності сторін (п.40) [18]. У Висновку Венеційської комісії щодо проекту змін до Конституції України в частині правосуддя, затвердженого Конституційною комісією 4 вересня 2015 року, було вкотре констатовано про те, що у Проміжному висновку було схвалено запропоновану реформу прокуратури, яку було визнано такою, що відповідає діючим європейським стандартам і попереднім рекомендаціям Венеційської комісії, а українському парламенту наполегливо рекомендувалося впровадити її (п. 22) [19].

За таких обставин та з метою приведення правового статусу прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у відповідність із засадою субсидіарності представництва прокурором інтересів держави в судів вважаємо за доцільне розглянути можливість наділення повноваженнями ініціювання провадження у цих справах Національне агентство з питань запобігання корупції, як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики, з огляду на те, що цей орган вже наділений повноваженнями звертатися до суду із позовами (заявами) щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, виданих (прийнятих) з порушенням встановлених Законом України «Про запобігання корупції» вимог та обмежень, визнання недійсними правочинів, укладених внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення (п. 5-6 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції»). Водночас прокурори САП та Офісу Генерального прокурора будуть продовжувати реалізовувати функцію представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і порядку, визначених законом, відповідно до умов та в порядку, передбачених статтями 23 та 24 Закону України «Про прокуратуру», чим буде забезпечено здійснення такої діяльності прокурорів поза межами сфери кримінальної юстиції з урахуванням

засади субсидіарності такого представництва, а також чіткого унормування того, що прокурор може реалізувати представницьку функцію тільки обґрунтувавши особисте втручання, і після прийняття цих підстав судом.

Висновки. Вищевикладене дає підстави дійти висновків про наявність проблемних аспектів у законодавчій регламентації участі прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, що зумовлює експертну дискусію стосовно правової природи таких повноважень прокурора поза межами сфери кримінальної юстиції. Предмет такого дискурсу варіюється від тверджень про те, що законодавчі положення, в частині наділення прокурорів повноваженнями щодо представництва інтересів держави в суді у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, не враховують виключність випадків такого представництва та необхідність обґрунтування прокурором в суді підстав для такого представництва, а також зазначення органу, який уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах, до характеристики процесуального статусу прокурора у цій категорії справ як такого, що жодним чином не пов'язаний з конституційними повноваженнями прокуратури.

Наділення виключно прокурорів повноваженнями ініціювати судове провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, серед іншого, детерміноване правовою позицією Конституційного Суду України про неможливість дублювання функцій прокуратури іншими державними органами, оскільки протилежне могло б призвести до зміни конституційного визначеного механізму здійснення державної влади її окремими органами або вплинути на обсяг їхніх конституційних повноважень. За змістом цієї правової позиції суд конституційної юрисдикції утвердив наявність винятково у органів прокуратури конституційного повноваження на представництво інтересів держави в суді, що стало концептуальною перешкодою для втілення принципу субсидіарності прокурорського представництва, як однієї із засад, якій має відповідати діяльність служб публічного обвинувачення у разі, якщо вони наділяються повноваженнями поза межами сфери кримінальної юстиції, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Задля подальшого перспективного врегулювання відносин у сфері досліджуваних питань та з метою приведення правового статусу прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у відповідність із засадою субсидіарності представництва прокурором інтересів держави в суді вважаємо за доцільне наділити повноваженнями ініціювання провадження у цих справах Національне агентство з питань запобігання корупції, як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики, зберігши за прокурорами САП та Офісу Генерального прокурора повноваження з реалізації функції представництва інтересів держави в суді у цій сфері у порядку, визначеному законом, з урахуванням засади субсидіарності такого представництва, а також чіткого унормування того, що прокурор може реалізувати представницьку функцію тільки обґрунтувавши особисте втручання, і після прийняття цих підстав судом.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 26.07.2025).
2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України від 11.08.2022 р. № 7659. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40210> (дата звернення: 26.07.2025).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31 жовтня 2019 року № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 26.07.2025).
4. Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» (реєстр. № 1031). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1031&skl=10 (дата звернення: 26.07.2025).
5. Боровська І. А. Реалізація принципу пропорційності у цивільному судочинстві України за участю третіх осіб у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 139–143.

6. Мирось К. В. Прокурор як позивач у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2 С. 140–141.
7. Боровська І. А. Правовий статус сторін та третіх осіб у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (у контексті реалізації принципу правової визначеності). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1(19). С. 322–335.
8. Вороніжський Я. В. Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави: дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2024. 315 с.
9. Вороніжський Я. В., Петровський А. В. Сторони процесуальних відносин щодо визнання необґрунтованими активів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 136–143.
10. Руденко М. В. Модель представницької функції прокуратури у контексті нових конституційних змін (щодо правосуддя). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4(46). С. 31–35.
11. У справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»: Рішення КСУ від 05.06.2019 р. № 4-р(П)/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf (дата звернення: 26.07.2025).
12. Стефанчук М. М. Представництво прокурором інтересів держави в суді: у пошуках тенденцій розвитку концептуального обґрунтування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Випуск 37. С. 165-172.
13. Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2022 року у справі № 240/401/1 (провадження № К/9901/48257/21). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2022_12_12_240_401_1 (дата звернення: 26.07.2025).
14. Окрема думка судді Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду Кравчука В. М. на постанову Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 29 листопада 2020 р. у справі № 240/401/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107656553> (дата звернення: 26.07.2025).
15. Recommendation CM/Rec (2012)11 of the Committee of Ministers to member states on the role of public prosecutors outside the criminal justice system, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 September 2012 at the 1151st meeting of the Ministers' Deputies and explanatory memorandum. URL: <https://rm.coe.int/16807096c5> (дата звернення: 26.07.2025).
16. Стефанчук М.М. Представницька функція прокуратури: дефекти законодавства. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С.164-175.
17. Стефанчук М. М. Представництво інтересів держави в суді як функція прокуратури: особливості законодавчої регламентації. *Правова держава*. 2024. № 55. С. 52-65.
18. CDL-PI (2015)016-e Preliminary Opinion on the proposed constitutional amendments regarding the judiciary of Ukraine. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2015\)016-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)016-e) (дата звернення: 26.07.2025).
19. CDL-AD(2015)027-e. Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23-24 October 2015). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027) (дата звернення: 26.07.2025).

References

1. *Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia): Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1401-VIII [On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice): Law of Ukraine dated June 2, 2016, No. 1401-VIII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (accessed 26 September 2025) [in Ukrainian].
2. *Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyrishennia deiakyykh problemnykh pytan u diialnosti orhaniv prokuratury Ukrainy vid 11.08.2022 r. № 7659 [Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Resolution of Certain Problematic Issues in the Activities of the Public Prosecutor's Office of Ukraine dated August 11, 2022 No. 7659]*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40210> [in Ukrainian].

3. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo konfiskatsii nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, i pokarannia za nabuttia takyykh aktyviv: Zakon Ukrainy vid 31 zhovtnia 2019 roku № 263-IX* [On Amendments to Specific Legislative Acts of Ukraine Regarding the Confiscation of Illicit Assets of Persons Authorized to Implement Public Functions or Functions of Local Government and Liability for the Acquisition of Such Assets: Law of Ukraine dated October 31, 2019, No. 263-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> [in Ukrainian].
4. *Zauvazhennia do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo konfiskatsii nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, i pokarannia za nabuttia takyykh aktyviv» (reiestr. № 1031)* [Remarks on the draft Law of Ukraine 'On Amendments to Specific Legislative Acts of Ukraine Regarding the Confiscation of Illicit Assets of Persons Authorized to Implement Public Functions or Functions of Local Government and Liability for the Acquisition of Such Assets' (reg. No. 1031)]. Retrieved from https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1031&skl=10 [in Ukrainian].
5. Borovska, I. A. (2023). Realizatsiia pryntsyphu proporsynosti u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy za uchastiu tretikh osib u spravakh pro vyznannia neobgruntovanykh aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy [Implementation of the principle of proportionality in the civil judiciary of Ukraine with the participation of third parties in the cases of the recognition of assets as non-constituted and their collection to the state revenue]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Juridical scientific and electronic journal*, 11, 139-143 [in Ukrainian].
6. Myros, K. V. (2024). Prokuror yak pozyvach u spravakh pro vyznannia neobgruntovanykh aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy [Prosecutor as a plaintiff in cases on recognition of unjustified assets and their recovery to the state revenue]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Juridical scientific and electronic journal*, 2, 140-141 [in Ukrainian].
7. Borovska, I. A. (2024). Pravovyi status storin ta tretikh osib u spravakh pro vyznannia neobgruntovanykh aktyviv ta yi stiahnennia v dokhid derzhavy (u konteksti realizatsii pryntsyphu pravovoi vyznachenosti) [Legal status of parties and third parties in cases of recognition of unjustified assets and their recovery into state revenue (in the context of implementation of the principle of legal certainty)]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki - Current issues in modern science*, 1(19), 322-335 [in Ukrainian].
8. Voronizhskiy, Ya. V. (2024). Tsyvilne sudochynstvo u spravakh pro vyznannia neobgruntovanykh aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy [Civil procedure in cases of recognition of unexplained assets and their forfeiture to the state]. *PhD thesis*. Kyiv: The National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
9. Voronizhskiy, Ya. V. & Petrovskiy, A. V. (2023). Storny protsesualnykh vidnosyn shchodo vyznannia neobgruntovanykh aktyviv [Parties of the procedural relationship of recognition of unexplained assets]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Juridical scientific and electronic journal*, 3, 136-143 [in Ukrainian].
10. Rudenko, M. V. (2016). Model predstavnytskoi funktsii prokuratury u konteksti novykh konstytutsiinykh zmin (shchodo pravosuddia) [Model representative prosecutor's function in the context of new constitutional changes (relative to justice)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine*, 4(46), 31-35 [in Ukrainian].
11. *U spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu aktsionernoho tovarystva «Zaporizkyi zavod ferosplaviv» shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhennia punktu 13 chastyny pershoi statti 17 Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy»* [In the case of the constitutional complaint of the Zaporizhzhya Ferroalloy Plant joint-stock company regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraph 13 of part one of Article 17 of the Law of Ukraine 'On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine']: *Rishennia Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 05.06.2019 r. № 4-r(II)/2019* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 5, 2019 No 4-r(II)/2019]. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf [in Ukrainian].
12. Stefanchuk, M. M. (2024). Predstavnytstvo prokurorom interesiv derzhavy v sudi: u poshukakh tendentsii rozvytku kontseptualnogo obgruntuvannia [Representation of the state's interests in court by the prosecutor: in search of trends in the development of the conceptual framework]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Pravo» - Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series «Law»*, 37, 165-172 [in Ukrainian].
13. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 29 lystopada 2022 roku u spravi № 240/401/1 (provadzhennia № K/9901/48257/21)* [Resolution of the Supreme Court dated November 29, 2022, in case № 240/401/1].

Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2022_12_12_240_401_1 [in Ukrainian].

14. *Okrema dumka suddi Verkhovnoho Sudu u skladi Kasatsiinoho administratyvnoho sudu Kravchuka V. M. na postanovu Verkhovnoho Sudu u skladi Sudovoi palaty z rozghliadu sprav shchodo zakhystu sotsialnykh prav Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 29 lystopada 2020 r. u spravi № 240/401/19* [Dissenting opinion of Judge of the Supreme Court within the Administrative Court of Cassation Kravchuk V. M. on the Resolution of the Supreme Court within the Judicial Chamber for the Protection of Social Rights of the Administrative Court of Cassation dated November 29, 2020 in case No 240/401/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107656553> [in Ukrainian].
15. *Recommendation CM/Rec (2012)11 of the Committee of Ministers to member states on the role of public prosecutors outside the criminal justice system, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 September 2012 at the 1151st meeting of the Ministers' Deputies and explanatory memorandum.* Retrieved from <https://rm.coe.int/16807096c5> [in English].
16. Stefanchuk, M. M. (2019). Predstavnytska funktsiia prokuratury: defekty zakonodavstva [Representative Function of the Public Prosecutor's Office: Defects of Legislation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Herald of criminal justice*, 3, 164-175 [in Ukrainian].
17. Stefanchuk, M. M. (2024). Predstavnytstvo interesiv derzhavy v sudi yak funktsiia prokuratury: osoblyvosti zakonodavchoi rehlamentatsii [Representation of the State's interests in court as a function of the Public Prosecutor's Office: features of legislative regulations]. *Pravova derzhava - Constitutional State*, 55, 52-65 [in Ukrainian].
18. *CDL-PI (2015)016-e Preliminary Opinion on the proposed constitutional amendments regarding the judiciary of Ukraine.* Retrieved from [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2015\)016-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)016-e) [in English].
19. *CDL-AD(2015)027-e. Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23-24 October 2015).* Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027) [in English].

Стаття надійшла 17.08.2025

Стаття прийнята до друку 19.09.2025

Iryna Lukasevych-Krutnyk,
Doctor of Law, Professor, Head of the
Department of Civil Law and Procedure,
West Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9557-7886>

Roman Krutnyk,
Lawyer, Head of the Law Firm
«Krutnyk and Partners»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1603-0948>

CRITERIA FOR THE APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the study of the criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations under martial law in Ukraine. It is substantiated that the traditional criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations, developed by doctrine and case law for ordinary circumstances, require reconsideration and adaptation to the realities of wartime. In view of the above, the outlined topic is relevant and requires thorough theoretical elaboration.

The purpose of the article is to explore the criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations under martial law in Ukraine based on the analysis of doctrinal sources, legal acts, and judicial practice.

The methodological basis of this scientific article consists of general scientific and special legal methods of cognition. In particular, the method of legal analysis made it possible to reveal the content of the criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations, to study the genesis of this principle, to identify its connections with other principles of civil legislation, and to determine the possibility of its application to specific legal situations. The modeling method was applied as a universal tool for scientific argumentation of a number of conclusions regarding changes in the criteria for applying the principle of reasonableness under martial law in Ukraine. The concept of the principle of reasonableness was clarified through the use of methods of analysis and synthesis. The dialectical method made it possible to highlight the dynamics of the development of the principle of reasonableness under the new conditions of the armed aggression of the Russian Federation. The systemic method was used to determine the place of the principle of reasonableness within the system of civil law principles of Ukraine. The method of legal forecasting allowed to identify possible directions for harmonizing the civil legislation of Ukraine, which enshrines the principle of reasonableness in contractual obligations, with the principles of European contract law. The comparative legal method was applied when comparing the provisions of the Civil Code of Ukraine with one another, as well as with the provisions of international codifications of the principles of private law and national legislation.

The authors analyzed the provisions of the Civil Code of Ukraine that enshrine the principle of reasonableness and concluded that it is most vividly manifested in the sphere of contractual obligations. Particular attention was paid to doctrinal approaches to defining the principle of reasonableness and its interpretation in international codifications of the principles of private law. The practical significance of this principle for the effective functioning of the system of contractual obligations is substantiated.

Based on the conducted research, the main criteria used to assess the compliance of the actions of contractual parties with the principle of reasonableness were identified, namely: objectivity, consideration of specific circumstances, predictability of consequences, and balance of interests. It is concluded that under martial law in Ukraine, all these criteria of applying the principle of reasonableness in contractual obligations undergo changes: in terms of objectivity, the very standard of a «reasonable person» is transformed; when considering specific circumstances, risks caused by wartime must be taken into account; the temporal dimension of applying the criterion of predictability of consequences is altered; in balancing the interests of contractual parties and public interests, the latter gains greater weight. This indicates the development of the principle of reasonableness in contractual obligations under new legal realities, which, in the context of the renewal of civil legislation in Ukraine, may serve as a foundation for further scientific research.

Keywords: contractual obligations, principles of civil legislation, foundations of civil legislation, reasonableness,

good faith, fairness, martial law, harmonization, international codifications of private law principles, EU legislation, contract.

Лукашевич-Крутник І., Крутник Р.

Критерії застосування принципу розумності в договірних зобов'язаннях в умовах воєнного стану в Україні

Наукова стаття присвячена дослідженню критеріїв застосування принципу розумності в договірних зобов'язаннях в умовах воєнного стану в Україні. Обґрунтовано, що традиційні критерії застосування принципу розумності в договірних зобов'язаннях, вироблені доктриною та судовою практикою для звичайних умов, потребують переосмислення та адаптації до реалій воєнного часу. З огляду на вищезазначене окреслена тематика є актуальною та потребує ґрунтовного теоретичного напрацювання.

Метою статті є дослідження критеріїв застосування принципу розумності в договірних зобов'язаннях в умовах воєнного стану в Україні на підставі аналізу доктринальних джерел, нормативно-правових актів та судової практики.

Методологічною основою цієї наукової статті стали загальнонаукові та спеціально-правові методи наукового пізнання. Зокрема, використання методу правового аналізу надало можливість розкрити зміст критеріїв застосування принципу розумності в договірних зобов'язаннях, дослідити тенецу цього принципу, виявити його зв'язки з іншими принципами цивільного законодавства та можливість застосування до конкретних правових ситуацій. Метод моделювання застосовано як універсальний для наукової аргументації низки висновків щодо зміни критеріїв застосування принципу розумності в умовах воєнного стану в Україні. З'ясування поняття принципу розумності здійснено з використанням методів аналізу та синтезу. Діалектичний метод дослідження надав змогу висвітлити динаміку розвитку принципу розумності в нових умовах воєнної агресії російської федерації. Системний метод використано для визначення місця принципу розумності в системі засад цивільного законодавства України. Використання методу правового прогнозування дало змогу визначити можливі напрями гармонізації цивільного законодавства України, яке закріплює принцип розумності в договірних зобов'язаннях, із принципами європейського договірного права. Порівняльно-правовий метод застосовується при порівнянні норм Цивільного кодексу України між собою, а також положень міжнародних кодифікацій принципів приватного права та національного законодавства.

Авторами проаналізовано норми Цивільного кодексу України, які закріплюють принцип розумності, та зроблено висновок, що найбільш виразно він проявляється саме у сфері договірних зобов'язань. Акцентовано увагу на доктринальні підходи до дефініції принципу розумності та його розуміння в міжнародних кодифікаціях принципів приватного права. Обґрунтовано практичне значення цього принципу для ефективного функціонування системи договірних зобов'язань.

На основі проведеного наукового дослідження виокремлено основні критерії, які використовуються при оцінці відповідності дій суб'єктів договірних зобов'язань принципу розумності, зокрема: об'єктивність, врахування конкретних обставин, передбачуваність наслідків та баланс інтересів. Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану в Україні усі зазначені критерії застосування принципу розумності в договірних зобов'язаннях зазнають змін: в об'єктивності як критерії принципу розумності змінюється сам еталон «розумної особи»; при врахуванні конкретних обставин потрібно враховувати ризики, спричинені воєнним часом; змінюється часовий вимір при застосуванні такого критерію розумності як передбачуваність наслідків; у балансі інтересів суб'єктів договірних зобов'язань та суспільних інтересів посилюється перевага останнього. Зазначене свідчить про розвиток принципу розумності в договірних зобов'язаннях в нових правових реаліях, що в умовах оновлення цивільного законодавства України може стати ґрунтом для подальшого наукового дослідження.

Ключові слова: *договірні зобов'язання, принципи цивільного законодавства, засади цивільного законодавства, розумність, добросовісність, справедливість, воєнний стан, гармонізація, міжнародні кодифікації принципів приватного права, законодавство ЄС, договір.*

Problem Statement. The principle of reasonableness, enshrined in Article 3 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter – CC of Ukraine) [1] as one of the fundamental principles of civil law, acquires particular significance under martial law conditions. Traditional criteria for assessing the reasonableness of participants' conduct in civil legal relations, developed by doctrine and judicial practice for ordinary conditions, require reconsideration and adaptation to wartime realities.

Martial law, introduced in Ukraine on 24 February 2022 due to Russian aggression, has radically altered the conditions for the performance of civil-law obligations [2]. Widespread infrastructure destruction, population evacuation, mobilization measures, curfews, and movement restrictions have created an unprecedented situation where fulfilling contractual obligations often becomes impossible or unreasonably burdensome.

Under such conditions, the principle of reasonableness becomes a key tool for judicial interpretation of contracts, determining the limits of liability of the parties, and ensuring a fair balance of their interests. However, the application of this principle requires clear criteria that would allow courts to objectively evaluate the parties' conduct and make substantiated decisions. Considering the above, the topic is relevant and requires thorough theoretical analysis.

Analysis of Recent Research and Publications. The principle of reasonableness, as one of the basic foundations of civil legislation in general and contractual obligations in particular, has been repeatedly discussed in private law doctrine. The issue has been addressed in the works of Ukrainian scholars such as T. V. Bodnar, N. Yu. Holubeva, S. D. Hryenko-Rusu, O. V. Dzera, N. S. Kuznetsova, R. A. Maidanik, O. O. Merezhko, M. O. Stefan-chuk, Yu. A. Tobota, Ye. O. Kharitonov, and others. Nevertheless, the study of the transformation of the criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations under martial law remains largely unexplored.

The aim of this article is to investigate the criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations under martial law in Ukraine based on an analysis of doctrinal sources and judicial practice.

The methodological basis of this scientific article comprises general scientific and special legal methods of research. In particular, the use of the method of legal analysis allowed for revealing the content of the criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations, examining the genesis of this principle, identifying its connections with other principles of civil legislation, and its applicability to specific legal situations. The modeling method was applied as a universal tool for scientifically arguing several conclusions regarding changes in the criteria for applying the principle of reasonableness under martial law in Ukraine. The concept of the principle of reasonableness was clarified using methods of analysis and synthesis. The dialectical method made it possible to highlight the dynamics of the development of the principle of reasonableness in the new conditions of Russian military aggression. The systemic method was used to determine the place of the principle of reasonableness within the framework of civil law principles in Ukraine. The method of legal forecasting allowed identifying possible directions for harmonizing Ukrainian civil legislation, which enshrines the principle of reasonableness in contractual obligations, with the principles of European contract law. The comparative legal method is applied when comparing the provisions of the Civil Code of Ukraine among themselves, as well as the provisions of international codifications of private law principles and national legislation.

Main Material of the Study. The principle of reasonableness has a long history and traces its roots to Roman law. Therefore, the Romano-Germanic legal system, which absorbed the best norms of Roman law, was formed on the idea that society should be guided by the norms of reason [3, p. 71]. Although in legal literature, there is a view that the principle of reasonableness in Ukrainian civil law has its roots in the Anglo-American legal tradition, where the «reasonable person» criterion is used to assess the lawfulness of the conduct of legal subjects [4, p. 54]. The continental legal system, to which Ukrainian law belongs, borrowed this approach and adapted it to its own characteristics.

The CC of Ukraine enshrines the principle of reasonableness in paragraph 6 of part 1 of Article 3 as one of the foundations of civil legislation, alongside other principles – good faith and reasonableness. It is noteworthy that doctrinal sources emphasize that the sequence of this triad of principles in Article 509 of the codified civil legislation differs from that in Article 3, indicating imperfection in legal drafting. Therefore, in the context of recodifying Ukraine's civil legislation, it is advisable to harmonize these articles and present the three general foundations of civil legislation in the same sequence [5, p. 80].

In the codified act of Ukrainian civil legislation, the term «reasonableness» is mentioned 53 times in general and 39 times in the norms regarding types of contractual obligations. Hence, it can be asserted with confidence that the principle of reasonableness is most prominently manifested in the sphere of contractual obligations, where participants are especially required to rationally assess the terms of the contract, their own capacities, and potential risks. This principle is explicitly mentioned in the CC of Ukraine in certain articles regulating contractual relations (Articles 627 and 749), and in most cases, it is specified through categories such as «reasonable time» (Articles 666, 670, 672, 678, 680, 681-1, 684, 688, 690, 700, 704, 776, 846, 852, 857, 858, 872, 877, 884, 919, 935, 938, 939, 1004, 1017, 1041, 1082), «reasonable price» (Article 874), «reasonable payment» (Articles 903, 916, 931), and «reasonable remuneration» (Article 1074). The principle of reasonableness in contractual obligations applies at all stages – from contract formation to performance and, if necessary, liability for breach of contract terms. As V. H. Zhornokui notes, the analysis of the CC of Ukraine provisions indicates that through categories such as good faith and reasonableness, the limits of exercising civil rights are established, thereby preventing abuse of rights by participants [6, p. 202]. In this context, V. I. Borysova's position is also relevant, noting that reasonableness and unreasonableness have legal significance in cases explicitly provided by law [7, p. 29].

Despite the wide application of the principle of reasonableness in contractual obligations, its concept is not codified in the CC of Ukraine. The absence of a legal definition has led to various interpretations and doctrinal understandings. According to N. S. Kuznetsova, based on the principles of reasonableness and fairness, parties should consider each other's reasonable interests during negotiations. All contractual obligations should be interpreted according to the principles of reasonableness and fairness. In contrast, the concept of good faith is more related to subjective factors and is used to determine the mental intentions of the party [8, p. 16].

According to Yu. A. Tobota, «reasonableness in civil law is a property of the external manifestation of behavior (actions or inactions) of a participant in civil relations related to good faith and fairness, assessed from the perspective of legality, justification, expediency, and the possibility for the participant to foresee circumstances that may affect their own rights and obligations, as well as the rights and obligations of other participants» [9, p. 84].

Thus, the principle of reasonableness in civil law should be understood as a legal requirement that entails the necessity for participants in civil legal relations to use common sense, rational thinking, and prudence in exercising their rights and performing obligations. Its enshrinement in Article 3 of the CC of Ukraine highlights the legislator's recognition of the special role of intellectual and rational aspects in participants' behavior.

The significance of the principle of reasonableness lies in establishing certain limits to the freedom of action of parties in contractual obligations, reflecting what is considered proper and justified behavior in specific circumstances. It serves as a benchmark for assessing the lawfulness of participants' actions from the perspective of the reasonable person standard.

Considering that an important direction for the development of Ukrainian private law, even under martial law, is the harmonization of Ukrainian civil legislation with EU law, attention should be paid to the understanding of reasonableness in international codifications of private law principles. According to Art. I-1:104 of the Principles, Definitions, and Model Rules of European Private Law, «reasonableness should be established objectively, taking into account the nature and purpose of the act, the circumstances of the case, as well as relevant customs and established practice» [10]. In the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, a general definition of reasonableness is not provided. Instead, it is detailed in specific cases, such as «reasonable means of protection regarding a contract» or «reasonable price». According to Art. 3.3.1 of these Principles, «if a mandatory rule does not expressly provide consequences for the contract, the parties may use such legal remedies with respect to the contract as would be reasonable under the circumstances. Determining what is reasonable requires, in particular, consideration of: a) the purpose of the rule violated; b) the class of persons protected by the rule; c) any sanction applicable under the violated rule; d) the seriousness of the breach; e) whether the party or parties knew or should have known about the breach; f) whether the breach was necessary for performing the contract; and g) the reasonable expectations of the parties». Particular attention is paid to reasonableness in determining the price under Art. 5.1.7 [11].

Defining the criteria for applying the principle of reasonableness enshrined in Article 3 of the CC of Ukraine is a complex theoretical and practical task, as reasonableness is evaluative and cannot be formalized by precise formulas or algorithms. Nevertheless, based on doctrinal sources and judicial practice, several key criteria can be distinguished for assessing the conformity of parties' actions to the principle of reasonableness in contractual obligations.

First criterion – Objectivity. Reasonableness implies evaluating the actions of a party not from the perspective of their subjective perception but from the standpoint of the typical behavior of an average person in similar contractual relations. Civil law norms, business customs, established practice between contract parties, and other factors forming the standard of reasonable behavior are taken into account. The enshrinement of the principle of reasonableness in Article 3 CC of Ukraine emphasizes its objective nature and general applicability to all participants in civil legal relations.

Second criterion – consideration of the specific circumstances of the case. Despite its objective nature, the principle of reasonableness cannot be applied abstractly, without taking into account the specifics of each particular situation. When assessing the reasonableness of the actions of participants in contractual relations, all material circumstances must be taken into account: the terms of the contract, the purpose of its conclusion, the existing relationship between the parties, their experience and professional status, etc. As V. V. Luts notes, the concept of a «reasonable time» implies the need to consider all specific circumstances in which the participants of legal relations act [12, p. 5-6]. A similar point of view is expressed by N. Yu. Holubeva, indicating that the reasonableness or unreasonableness of the parties' behavior or the term of performance of an obligation can only be determined by a court, taking into account the factual circumstances of the case [13, p. 144].

Third criterion – foreseeability of consequences. Reasonableness implies the ability of a person to foresee the possible consequences of their actions or inaction, taking into account ordinary experience, knowledge, and established business practices in the sphere of contractual obligations.

Fourth criterion – balance of interests. Enshrined in Article 3 of the Civil Code of Ukraine, the principle of reasonableness requires striving to achieve an optimal balance between one's own interests and those of the counterparty. This does not mean that a party must neglect its own interests, but it must avoid actions that clearly and unfairly infringe upon the rights and interests of the other party. This is repeatedly emphasized in the practice of the Supreme Court. Thus, in the Resolution of the Grand Chamber dated 2 November 2021 in case No. 917/1338/18, it is stated that «fairness, good faith, and reasonableness belong to the general foundations of civil legislation provided for in Article 3 of the Civil Code of Ukraine, which limit the freedom of contract by establishing certain boundaries of behavior for participants in civil legal relations. These general foundations are embodied in the norms of law and contract terms, regulating specific legal relations so that each participant is obliged to conscientiously exercise their civil rights and fulfill civil duties, protecting their own rights and interests while also taking into account the rights and interests of other participants, including anticipating the possibility that their actions (inaction) may harm the rights and interests of other participants» [14]. A similar statement is made in the Resolution of the Supreme Court, Third Judicial Chamber of the Cassation Civil Court, dated 12 February 2025 in case No. 679/1103/23, which notes: «the principles of fairness, good faith, and reasonableness imply, in particular, the obligation of a person to take into account the needs of other persons in civil turnover, exercise reasonable care, and conduct negotiations in good faith» [15].

Martial law as a legal regime significantly affects the criteria for applying the principle of reasonableness in contractual obligations. Traditional criteria of reasonableness, formed under peacetime conditions, require adjustment to the specifics of wartime.

First, objectivity as a criterion of the principle of reasonableness changes because the very standard of the «reasonable person» shifts. Behavior considered reasonable under normal conditions, corresponding to generally accepted business practices, may, under martial law, be recognized as reasonable even if it would be deemed excessively cautious or economically inefficient in peacetime.

Second, the scope of circumstances that must be considered when evaluating the criterion of reasonableness as consideration of specific circumstances expands. In addition to ordinary factors, specific circumstances (risks) caused by wartime are included: the threat of shelling, inability to move, lack of communication, evacuation of personnel, etc.

Third, the temporal dimension changes when applying the criterion of foreseeability of consequences. If in peacetime decisions are considered reasonable based on their long-term effectiveness, under martial law priority is given to measures aimed at survival and minimizing current losses, even if they are not optimal in terms of long-term efficiency.

Fourth, in implementing the criterion of balance of interests, the issue of balancing the interests of contractual parties and public interests becomes especially acute. In Ukraine, performing monetary and other obligations in favor of the Russian Federation, its citizens and legal entities, as well as Ukrainian companies where the Russian Federation, Russian citizens, or legal entities are the ultimate beneficial owners holding at least 10% of the charter capital, is prohibited. This prohibition was introduced by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 3 March 2022 No. 187. Such changes demonstrate the predominance of social interests over the private interests of individual participants in contractual relations [16].

The application of the principle of reasonableness has its peculiarities depending on the type of contractual obligation. Under martial law, these peculiarities become even more pronounced. In sales contracts, the principle of reasonableness is primarily applied in terms of the adequacy of measures taken by the parties to ensure the performance of obligations. For the seller, reasonable measures include preserving the goods, transporting them to a safe location, and insuring them against wartime risks. For the buyer, reasonable measures include ensuring payment and organizing the acceptance of goods under limited transportation conditions.

In construction contracts, criteria of reasonableness primarily relate to assessing the feasibility of performing work under martial law. It is reasonable for a contractor to refuse to perform work in an active combat zone or to evacuate from such a zone. At the same time, it is reasonable to continue work in relatively safe areas while observing safety measures. In the context of implementing the principle of reasonableness, ensuring safe performance of work is important: arranging shelters, insuring personnel, using specialized equipment for transportation, etc.

In service contracts, the principle of reasonableness is manifested in adapting the method of providing services to martial law conditions, organizing service provision in safe locations, and similar measures.

Conclusions. The foregoing research allows us to assert that the principle of reasonableness is one of the fundamental principles of civil law, which has particular significance for regulating contractual obligations.

The principle of reasonableness in contractual obligations should be understood as a legal requirement that entails the necessity for participants to use common sense, rational thinking, and prudence in exercising their rights and performing obligations. The significance of the principle of reasonableness in contractual obligations lies in establishing certain limits to the freedom of action of participants, corresponding to the notion of proper and justified behavior in specific circumstances.

Based on an analysis of doctrinal sources, legal acts, and judicial practice, the main criteria for assessing compliance with the principle of reasonableness have been identified: objectivity, consideration of the specific circumstances of the case, foreseeability of consequences, and balance of interests. However, under martial law in Ukraine, all these criteria undergo changes: the standard of the «reasonable person» shifts as the criterion of objectivity; when considering specific circumstances, risks caused by wartime must be taken into account; the temporal dimension changes for the criterion of foreseeability of consequences; and in balancing the interests of contractual parties and public interests, the latter is given priority. These changes indicate the development of the principle of reasonableness in contractual obligations under new legal realities, which, in the context of reforming Ukraine's civil legislation, may provide a foundation for further scholarly research.

References

1. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]* (2003, January 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. *Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022 [On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 № 64/2022]* (2022, February 24). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].
3. Uvarova, O. O. (2009). Rol pryntsyviv prava u protsesi pravozastosuvannia [The role of principles of law in the process of law enforcement. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Rusu, S. D. & Stefanchuk, M. O. (2003). Problemy vyznachennia poniattidobrosovisnosti ta rozumnosti u tsyvilnomu pravi [Problems of defining the concepts of good faith and reasonableness in civil law]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava - Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law*, 2 (6), 53-57 [in Ukrainian].
5. Krutnyk, R. (2024). The principle of good faith in contractual obligations in the context of the modernization of civil legislation of Ukraine. *Aktualni problemy pravoznavstva - Current problems of law*, 2 (38), 78-84 [in English].
6. Zhornokui, V. H. (2022). *Porushennia kryteriiv dobrosovisnosti ta rozumnosti yak pidstava vidpovidalnosti chleniv orhaniv pidpriemnytskykh tovarystv [Violation of the criteria of good faith and reasonableness as a basis for liability of members of the bodies of business associations]*. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/6825cc8b-a8cb-49f0-9978-fbfdbecd8bbf> [in Ukrainian].
7. Borysova, V. I. (Ed.), Spasybo-Fatieieva, I. V., Yarotsky, V. L. et al. (2011). *Tsyvilne pravo: pidruchnyk: U 2-kh t. T. 1 [Civil law: textbook: In 2 volumes. Vol. 1]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Dzera, O. V. (Ed.), Kuznietsova, N. S., Luts, V. V. (2006). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: U 2 t. 2-e vyd., pererobl. i dop. T. 1. [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine: In 2 vols. 2nd ed., revised and supplemented. Vol. 1.]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Tobota, Yu. A. (2020). *Pryntsyp spravedyvosti, dobrosovisnosti i rozumnosti u tsyvilnomu pravi: monohrafiia [The principle of justice, good faith and reasonableness in civil law: monograph]*. Kharkiv [in Ukrainian].
10. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Munich: Interim Outline Edition, 2008. Retrieved from https://www.cebe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference__DCFR_.pdf [in English].
11. *Pryntsypy mizhnarodnykh komertsiiynykh dohovoriv UNIDRUA 2010 [Principles of International Commercial Contracts UNIDROIT 2010]*. Retrieved from <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf> [in Ukrainian].

12. Luts, V. V. (1992). *Stroky v tsyvilnykh pravovidnosynakh: konspekt leksii z spetskursu [Time limits in civil legal relations: a summary of lectures from a special course]*. Lviv: LDU [in Ukrainian].
13. Holubieva, N. Yu. (2013). *Zoboviazannia u tsyvilnomu pravi: metodolohichni zasady pravovoho rehuliuвання: monohrafiia [Obligations in civil law: methodological principles of legal regulation: monograph]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
14. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 02 lystopada 2021 roku u spravi № 917/1338/18 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of November 2, 2021 in case № 917/1338/18]*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2021_12_29_prezent_Krat.pdf [in Ukrainian].
15. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 12 liutoho 2025 r. u spravi № 679/1103/23 [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated February 12, 2025 in case № 679/1103/23]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125540068> [in Ukrainian].
16. *Pro zabezpechennia zakhystu natsionalnykh interesiv za maibutniny pozovamy derzhavy Ukraina u zviazku z viiskovoiu ahresieiu Rosiiskoi Federatsii: Postanova Kabinetu Ministriv vid 2 bereznia 2022 roku № 187. [On ensuring the protection of national interests in future lawsuits of the state of Ukraine in connection with the military aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers dated March 2, 2022 № 187] (2022, March 2)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 17.08.2025

Стаття прийнята до друку 21.09.2025

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI:10.35774/app2025.03.117
УДК 343.1

Сергій Крушинський,

кандидат юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінального права та
процесу,

Хмельницький університет управління та
права імені Леоніда Юзькова.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1583-226X>

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано окремі проблеми, які виникають в процесі застосування технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні. Констатовано, що різні держави знаходяться на різних етапах інтеграції технологій штучного інтелекту в кримінальне судочинство. Наведено приклад Китаю як безумовного лідера у цьому процесі є, який запровадив систему «розумних судів» (Smart Court SoS). Водночас, продемонстровано значно більш обережний підхід європейських держав, орієнтований, передусім, на дотримання принципів верховенства права, недискримінації, незалежності та неупередженості судової влади, права на справедливий суд, права на приватність та захист персональних даних, права на свободу вираження поглядів тощо. Зроблено висновок, що інтеграція технологій ШІ у кримінальне провадження потенційно може підвищити якість, ефективність і результативність судочинства, але за умови нівелювання низки ризиків технічного, правового і етичного характеру. Однією із невирішених проблем на сьогодні залишається спроможність систем штучного інтелекту створювати фейкові юридичні факти чи норми, що виглядають правдоподібно (так звані «правові ілюзії (галюцинації)»).

Ключові слова: кримінальне провадження, правосуддя, судові рішення, штучний інтелект, цифровізація.

Krushynskyi S.

Application of artificial intelligence technologies in criminal proceedings: realities and prospects

The article analyses certain problems that arise in the process of applying artificial intelligence technologies in criminal proceedings. It is stated that different states are at different stages of integrating artificial intelligence technologies into criminal proceedings. The example of China is given as an absolute leader in this process, which has introduced a system of «smart courts» (Smart Court SoS). At the same time, a much more cautious approach of European states is demonstrated, it focused primarily on compliance with the principles of the rule of law, non-discrimination, independence and impartiality of the judiciary, the right to a fair trial, the right to privacy and protection of personal data, the right to freedom of expression, etc. It is concluded that the integration of AI technologies into criminal proceedings can potentially improve the quality, efficiency and effectiveness of judicial proceedings, but provided that a number of risks of a technical, legal and ethical nature are eliminated. One of the unresolved problems today remains the ability of artificial intelligence systems to create fake legal facts or norms that look plausible (so-called «legal hallucinations»). At the same time, significant potential for the use of AI technologies exists at the stage of pre-trial investigation, in particular, for the rapid processing of large databases and information arrays and the performance of identification tasks (recognition of faces, voices, fingerprints, license plates, etc.). The regulatory acts on the possibility of introducing and using artificial intelligence in criminal proceedings in Ukraine are analysed. In particular, justice is attributed to the priority areas in which the tasks of the state policy for the development of the field of artificial intelligence are implemented.

Keywords: *criminal proceedings, justice, judicial decision, artificial intelligence, digitalization.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасних технологій зумовлює трансформацію усіх сфер суспільного життя. Жодна з них не може залишатися осторонь глобальних процесів цифровізації, адже впровадження інновацій стає передумовою ефективності, прозорості, відкритості. Державні інституції, як і приватний сектор дедалі активніше упроваджують спеціалізоване програмне забезпечення для оптимізації управлінських і процедурних процесів.

У цьому контексті природно постає питання: чи може система судочинства, зокрема, кримінальної юстиції залишитися поза межами цих змін і чи можливо їй уникнути очевидної потреби у цифровізації судочинства та поступової інтеграції технологій штучного інтелекту (ШІ)? Виклики, що постають перед сучасною кримінальною юстицією, потребують пошуку нових інструментів, здатних не лише спростити рутинні операції, а й аналізувати докази, систематизувати судову практику, готувати правові висновки, обґрунтовувати процесуальні рішення. Такий підхід відкриває нові можливості для підвищення оперативності судочинства, передбачуваності судових рішень, і як наслідок, зміцнення довіри громадян до судової влади.

Таким чином, питання застосування штучного інтелекту в кримінальному судочинстві перестає бути гіпотетичним. Воно перетворюється на один із ключових напрямів реформування системи судочинства, адже від своєчасності та якості його реалізації значною мірою залежить ефективність правосуддя в умовах цифрової доби. Водночас, швидке поширення технологій штучного інтелекту в юридичній сфері породжує низку ризиків і викликів, які не можна недооцінювати.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблематика використання технологій штучного інтелекту у кримінальному судочинстві є відносно новою і недостатньо дослідженою у кримінально-процесуальній доктрині. Водночас, протягом декількох останніх років вчені-процесуалісти почали досліджувати цей феномен, вивчати зарубіжний досвід інтеграції штучного інтелекту в судочинство, шукати шляхи подолання ризиків, зумовлених покладанням частини функцій на автоматизовані системи. Внесок у розвиток цього напрямку вітчизняної кримінально-процесуальної науки зробили І. В. Басиста, Я. О. Берназюк, М. В. Белова, Д. М. Белов, І. М. Городиський, В. Г. Деркач, І. О. Крицька, В. О. Михайлов, О. В. Плахотнік, Ж. В. Удовенко та інші вчені. Значку увагу вивченню цієї проблематики приділили зарубіжні дослідники, зокрема, M. Dahl, D. E. Ho, B. Li, V. Magesh, C. D. Manning, Ch. Shi, T. Sourdin, F. Surani, M. Suzgun.

Мета статті – виявити стан інтеграції технологій штучного інтелекту в кримінальне судочинство, проблем, викликаних таким запровадженням, та перспектив подальшої автоматизації кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід зарубіжних держав засвідчує поступове розширення можливостей використання технологій штучного інтелекту в судочинстві. До прикладу, штучний інтелект в судову систему Китаю почали впроваджувати ще із 2016 року. І якщо раніше програми виступали помічником у судах, виконуючи механічні функції та рутинну роботу, то сьогодні китайські судді зобов'язані консультиватись із ШІ при ухваленні судових рішень. Система із ШІ під назвою Smart Court

SoS була запущена у китайських судах аби автоматизувати роботу суддів, скоротити витрати коштів та часу, а також щоб знизити корупцію у цій сфері та зловживання суддів своїм становищем.

Спочатку завданням програм ШІ було ведення баз даних судових справ, реєстрація справ, запис судових засідань та розшифровка голосу, а також обслуговування віртуальних судів, де справи розглядалися дистанційно. Згодом систему вдосконалили та ШІ почав рекомендувати суддям норми законодавства, судові рішення у подібних справах, складати проекти юридичних документів, виявляти людські помилки в судових рішеннях. А декілька років тому Верховний Суд Китаю зобов'язав усіх суддів консультуватись зі штучним інтелектом у кожній справі. І якщо рішення відрізняється від рекомендації ШІ, суддя має надати детальне письмове обґрунтування [1].

Як зазначав голова Верховного Суду Китаю Цян Чжоу (Qiang Zhou) у Звіті про роботу Верховного Суду за 2016 рік, де вперше офіційно було порушено концепцію «розумного суду», характеристики розумного суду повинні включати: забезпечення справедливості та ефективності судової влади та підвищення довіри до судової влади, максимальне використання технологій, хмарні обчислення, великі дані та штучний інтелект, сприяння модернізації судової системи Китаю, а також досягнення високоінтелектуального функціонування та управління судами [2].

Smart Court SoS дійсно значно полегшила роботу суддів у Китаї, зекономивши значні ресурси в державі. За даними китайської влади, впровадження ШІ у судову систему скоротило середнє робоче навантаження суддів більш ніж на третину та за період з 2019 по 2021 рік заощадило понад 300 мільярдів юанів (45 мільярдів доларів США). Відповідно до звіту Верховного Суду, Smart Court SoS щодня читає, аналізує та дає висновки по майже 100000 справ по всій країні [1].

Приклади автоматизованого вирішення справ має і Південна Корея, де наприклад, у провадженні про водіння у нетверезому стані або водіння без прав, допускається оброблення справи в електронному вигляді без оформлення паперових документів, якщо на це отримано згоду підозрюваного. Про хід розгляду можна дізнатися на порталі кримінальної юстиції. Електронне рішення за результатами розгляду також можна отримати на зазначеному порталі [3, с. 73].

Водночас, американські дослідники звертають увагу на важливу проблему у використанні ШІ у сфері юриспруденції – так звані «правові ілюзії» (*legal hallucinations*) – помилкове створення ШІ неіснуючих юридичних фактів чи норм, що виглядають правдоподібно [4]. Так, Matthew Dahl, Varun Magesh, Mirac Suzgun and Daniel E. Но у своїй статті 2024 року довели, що універсальні моделі ШІ (GPT, PaLM, Llama) галюцинують щонайменше 58 % часу і застерегли від швидкої та безконтрольної інтеграції популярних моделей ШІ до виконання юридичних завдань [5, с. 64]. У своїй наступній статті 2025 року вчені дослідили спеціалізовані інструменти ШІ, розроблені для роботи у сфері юриспруденції (Lexis+AI, Westlaw AI-Assisted Research, Ask Practical Law AI) і дійшли до висновку, що в них істотно знижено рівень галюцинацій, але повністю не усунуто (він становить від 17 % до 33 % часу). При цьому в поняття «галюцинації» автори вкладають надання неправильних або необґрунтованих відповідей [6, с. 216].

Судова практика також підтверджує наявність цієї проблеми. До прикладу, адвоката із Каліфорнії оштрафували на 10000 доларів за подання до суду апеляції, переповненої фальшивими цитатами (посиланнями на неіснуючі судові справи), згенерованими інструментом штучного інтелекту ChatGPT. В ухвалі суд зазначив, що 21 із 23 цитат із судових справ, наведених в апеляційній скарзі, були вигаданими. Окрім того, суд зауважив, що численні суди інших штатів і федеральні суди також стикалися з адвокатами, які посилалися на фейкові правові джерела [7].

Окрім цього, є й інші ризики і виклики впровадження ШІ в судочинство: непрозорість алгоритмів, що використовуються в інструментах ШІ; межі використання ШІ; відповідальність за наслідки, спричинені інструментами ШІ; можливість порушення конфіденційності; дотримання етичних принципів тощо.

Водночас, погодимось з висловленою думкою, що заміна суддів алгоритмами, що вирішують спори, є досить тривожним з європейської точки зору, зважаючи на потенційну можливість підірвати принцип верховенства права. Питання «чи варто нам замінювати суддів-людей на штучний інтелект» взагалі не повинно бути предметом обговорення. Справедливість, чесність, права, закон, управління, спори – все це питання, якими повинні займатися люди. Натомість, замислитись потрібно над тим, як ми можемо найкраще інтегрувати штучний інтелект таким чином, щоб він забезпечував цінності, які ми відстоюємо як ліберальні демократії і які ми хочемо захищати та впроваджувати через наші судові інституції [8].

Як зазначають дослідники, повноцінне впровадження ШІ в судову практику можливе за умови створення чітких етичних стандартів, правового регулювання меж застосування та механізмів контролю.

Це дозволить використовувати технології ШІ для підвищення ефективності без шкоди для основоположних принципів справедливості, рівності та законності [9, с. 463].

У цьому контексті потрібно згадати висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських суддів, підготований 01 грудня 2023 року, в якому викладені переваги та недоліки використання асистивних технологій під час здійснення правосуддя, зокрема ШІ. Консультативна рада констатувала, що використання ШІ у здійсненні правосуддя наразі залишається на початковій стадії розвитку, а у тих державах, де він використовується, таке використання здебільшого зосереджене на адміністративних завданнях, перекладі та анонімізації судових рішень тощо. При цьому наголошено на тому, що кінцева відповідальність за судові рішення повинна залишатись за людиною, а ШІ повинен підтримувати, а не замінювати суддів.

Також Консультативна рада окремо акцентує увагу на необхідності чіткого правового та етичного підґрунтя для розробки та використання технологій судовими органами. Держави-члени повинні розробити таку систему відповідно до вимог ЄКПЛ щоб використання технологій відповідало незалежності та неупередженості судової влади, праву на справедливий суд, праву на приватність та захист даних, праву на свободу вираження поглядів громадськості, включаючи засоби масової інформації, відповідно до принципу недискримінації [10].

Вагоме значення у правовому регулюванні меж використання технологій ШІ в судочинстві відіграв Регламент (UE) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, який встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Artificial Intelligence Act). Зазначений Акт класифікує системи штучного інтелекту відповідно до ризику, який вони можуть створити, встановлюючи три рівні ризику:

1) неприйнятний рівень ризику – ця категорія застосовується до особливо шкідливих практик штучного інтелекту, які суперечать цінностям ЄС, оскільки вони порушують основні права, а відповідно, заборонені;

2) високий рівень ризику – ця категорія систем підлягає жорсткому регулюванню; їх постачальники повинні провести оцінку відповідності обов'язковим вимогам надійного штучного інтелекту (якості даних, документації, можливості відстеження, прозорості, людського контролю, точності, кібербезпеки та надійності);

3) низький рівень ризику – інші системи штучного інтелекту, що підпадають під відносно простий обов'язок інформаційного режиму та дотримання прав інтелектуальної власності, авторського права та суміжних прав.

Примітно, що системи штучного інтелекту, призначені для здійснення правосуддя класифікуються як високоризикові, враховуючи їхній потенційно значний вплив на демократію, верховенство права, особисті свободи, а також право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд. Зокрема, для усунення ризиків потенційної упередженості, помилок та непрозорості кваліфікуються як високоризикові системи штучного інтелекту, призначені для використання судовим органом або від його імені для допомоги судовим органам у дослідженні та тлумаченні фактів і норм закону, а також у застосуванні закону до конкретного набору фактів. Водночас, наголошується, що використання інструментів штучного інтелекту може підтримувати повноваження суддів щодо прийняття рішень або незалежність судової влади, але не повинно замінювати їх – остаточне прийняття рішень має залишатися діяльністю, керованою людиною. Класифікація систем штучного інтелекту як високоризикових не поширюється на системи штучного інтелекту, призначені для суто допоміжної адміністративної діяльності, яка не впливає на фактичне здійснення правосуддя (анонімізація або псевдонімізація судових рішень, документів чи даних, спілкування між персоналом, адміністративні завдання) [11].

Виникає питання – а який стан справ у цьому напрямку в Україні? Даючи відповідь на це питання, варто згадати, що ще 02 грудня 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1556-р була схвалена Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. До пріоритетних сфер, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, віднесено, зокрема, й правосуддя. Для досягнення мети Концепції у зазначеній сфері визначено такі ключові завдання, серед яких: впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкриють доступ до юридичної консультації широким верствам населення; попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту; визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту; винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики [12].

Рішенням з'їзду суддів України 18 вересня 2024 року затверджено нову редакцію Кодексу суддівської етики, у ст. 16 якого передбачено, що використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства [13]. Таким чином, оцінка доказів за внутрішнім переконанням та ухвалення судових рішень залишається абсолютною прерогативою судді.

Суддя Верховного Суду Ян Берназюк вважає, що ШІ вже сьогодні може виконувати такі основні завдання: 1) здійснювати підбірку для судді та перевіряти релевантність і чинність законодавства, яке наведене стороною у поданому процесуальному документі; 2) здійснювати підбірку для судді та перевіряти релевантність і «чинність» практики ВС, яка наведена стороною у поданому процесуальному документі; 3) підтверджувати відсутність практики ВС стосовно конкретного спору чи правовідносин та за її відсутності здійснювати підбірку релевантної практики ЄСПЛ; 4) виявляти у проекті судового рішення граматичні та логічні помилки; 5) надавати особі на етапі подачі процесуального документу інформацію про початок відліку процесуальних строків, розміру судового збору, повноти поданих документів тощо; 6) здійснювати перевірку достовірності поданих доказів (допуск до офіційних реєстрів), повноважності представника тощо [14].

До зазначеного у контексті кримінального провадження варто додати, що на відміну від інших видів судочинства, кримінальне провадження має досудову стадію – досудове розслідування. І саме на цій стадії також є значний потенціал для використання технологій ШІ, зокрема, для швидкого опрацювання великих баз даних і масивів інформації та виконання ідентифікаційних завдань (розпізнавання облич, голів, відбитків, номерних знаків тощо).

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що різні держави знаходяться на різних етапах інтеграції технологій штучного інтелекту в кримінальне судочинство. Безумовним лідером у цьому процесі є Китай, який запровадив систему «розумних судів» (Smart Court SoS), які продукують судові рішення, а судді зобов'язані надавати детальне письмове обґрунтування, якщо їх рішення відрізняється від запропонованого ШІ.

Водночас, європейські держави значно більш обережні і орієнтовані, передусім, на те, щоб застосування ШІ не порушувало принципів верховенства права, недискримінації, незалежності та неупередженості судової влади, права на справедливий суд, права на приватність та захист персональних даних, права на свободу вираження поглядів тощо. Україна, сповідуючи європейські цінності, цілком правильно питання оцінки доказів та ухвалення судових рішень залишила абсолютною прерогативою судді.

Інтеграція технологій ШІ у кримінальне провадження потенційно може підвищити якість, ефективність і результативність судочинства, але за умови нівелювання низки ризиків технічного, правового і етичного характеру. Однією із невирішених проблем залишається спроможність систем ШІ помилково створювати фейкові юридичні факти чи норми, що виглядають правдоподібно (так звані «правові ілюзії (галюцинації)»).

Список використаних джерел

1. Розумні суди у Китаї: як вони працюють та чому судді мають радитись зі штучним інтелектом. URL: <https://cutt.ly/arMbUmoU> (дата звернення: 21.06.2025).
2. Shi Ch., Sourdin T., Li B. The Smart Court – A New Pathway to Justice in China? *International Journal for Court Administration*. 2021. Vol. 12. Issue 1. URL: <https://cutt.ly/WrMncz7U> (дата звернення: 21.06.2025).
3. Оборона І. В. Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Хмельницький, 2023. 250 с.
4. Дем'янчук О. Штучний інтелект у правосудді: революція чи еволюція? URL: <https://cutt.ly/qrMbUGkd> (дата звернення: 23.06.2025).
5. Dahl M., Magesh V., Suzgun M., Ho D. E. Large Legal Fictions: Profiling Legal Hallucinations in Large Language Models. *Journal of Legal Analysis*. 2024. Vol. 16. Issue 1. P. 64–93.
6. Magesh V., Surani F. Dahl M. Suzgun M., Manning C D., Ho D. E. Hallucination-Free? Assessing the Reliability of Leading AI. Legal Research Tools. *Journal of Empirical Legal Studies*. 2025. Vol. 22. Issue 2. P. 216–242.
7. У США адвоката оштрафували на 10000 доларів за фейкові цитати у судовому документі, згенеровані ChatGPT. URL: <https://cutt.ly/qrMb1gBj>.
8. Reiling D., Papagiannas S. Lessons from China's Smart Court Reform. *International Journal for Court Administration*. 2025. Vol. 16. Issue 1. URL: <https://cutt.ly/LrMn6KXB> (дата звернення: 24.06.2025).

9. Деркач В. Г., Прокопович-Ткаченко Є. Д., Руденко Є. Г. Використання штучного інтелекту в судовому процесі України: правові, етичні та процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 460–464.
10. CCJE Opinion № 26 (2023) «Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary». Consultative Council of European judges. URL: <https://cutt.ly/mrNmCDht> (дата звернення: 21.06.2025).
11. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 22.06.2025).
12. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2025).
13. Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням з'їзду суддів України 18 вересня 2024 р. URL: <https://cutt.ly/9rMmRvzD> (дата звернення: 23.06.2025).
14. Берназюк Я. Штучний інтелект як основа цифрового судочинства: помічник чи майбутній конкурент судді? URL: <https://cutt.ly/BrNn15tb> (дата звернення: 23.06.2025).

References

1. *Rozumni sudy u Kytai: yak vony pratsiuiut ta chomu suddi maiut radytys zi shtuchnym intelektom [Smart courts in China: how they work and why judges should consult with artificial intelligence]*. Retrieved from <https://cutt.ly/arMbUmoU> [in Ukrainian].
2. Shi, Ch., Sourdin, T. & Li, B. (2021). The Smart Court – A New Pathway to Justice in China? *International Journal for Court Administration*, 12/1. Retrieved from <https://cutt.ly/WrMncz7U> [in English].
3. Oboronova, I. V. (2023). *Dyferentsiatsiia kryminalnoho provadzheniia v sudi pershoi instantsii [Differentiation of criminal proceedings in the court of first instance]: dys. ... dokt. filos.: 081 Pravo*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
4. Demianchuk, O. *Shtuchnyi intelekt u pravosuddi: revoliutsiia chy evoliutsiia? [Artificial Intelligence in Justice: Revolution or Evolution?]*. Retrieved from <https://cutt.ly/qrMbUGkd> [in Ukrainian].
5. Dahl, M., Magesh, V., Suzgun, M. & Ho, D. E. (2024). Large Legal Fictions: Profiling Legal Hallucinations in Large Language Models. *Journal of Legal Analysis*, 16/1, 64-93 [in English].
6. Magesh, V., Surani, F., Dahl, M., Suzgun, M., Manning, C. D. & Ho, D. E. (2025). Hallucination-Free? Assessing the Reliability of Leading AI. Legal Research Tools. *Journal of Empirical Legal Studies*, 22/2, 216-242 [in English].
7. *USShA advokata oshtrafuvaly na 10000 dolariv za feikovi tsytaty u sudovomu dokumenti, zghenerovani ChatGPT [In the US, a lawyer was fined \$10,000 for fake quotes in a court document generated by ChatGPT]*. Retrieved from <https://cutt.ly/qrMb1gBj> [in Ukrainian].
8. Reiling, D. & Papagiannenas, S. (2025). Lessons from China's Smart Court Reform. *International Journal for Court Administration*, 16/1. Retrieved from <https://cutt.ly/LrMn6KXB> [in English].
9. Derkach, V. H., Prokopovych-Tkachenko, Ye. D. & Rudenko, Ye. H. (2025). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v sudovomu protsesi Ukrainy: pravovi, etychni ta protsesualni aspekty [The use of artificial intelligence in the judicial process of Ukraine: legal, ethical and procedural aspects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 3, 460-464 [in Ukrainian].
10. CCJE Opinion № 26 (2023) «Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary». Consultative Council of European judges. Retrieved from <https://cutt.ly/mrNmCDht> [in English].
11. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> [in English].
12. *Kontseptsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [Concept of artificial intelligence development in Ukraine]*, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02 hrudnia 2020 r. № 1556-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. *Kodeks suddivskoi etyky [Code of Judicial Ethics]*, zatverdzhenyi rishenniam zizdu suddiv Ukrainy 18 veresnia 2024 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#n2> [in Ukrainian].
14. Bernaziuk, Ya. *Shtuchnyi intelekt yak osnova tsyfrovoho sudochynstva: pomichnyk chy maibutnii konkurent suddi? [Artificial intelligence as the basis of digital justice: assistant or future competitor to the judge?]*. Retrieved from <https://cutt.ly/BrNn15tb> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 18.08.2025

Стаття прийнята до друку 20.09.2025

DOI:10.35774/app2025.03.123
УДК 343.35:336.7

Володимир Літкевич,

кандидат юридичних наук, доцент
Науковий співробітник кафедри
кримінального права Університет
Мангайма, Федеративна Республіка
Німеччини, м. Мангайм, Funded by
the Deutsche Forschungsgemeinschaft
(DFG, German Research Foundation) –
Projektnummer: 544729875.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9197-9215>

ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ В УКРАЇНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

У більшості країн, інтегрованих у глобальну фінансову систему, боротьба з відмиванням коштів (далі – ПВК) визнається одним із пріоритетних напрямів національної політики у сфері фінансової безпеки та правопорядку. Відповідні положення закріплюються у спеціальному законодавстві, регуляторних актах та стратегіях, а їх реалізація покладається на уповноважені органи фінансового моніторингу й правоохоронні інституції. Такий статус ПВК підтверджується також у міжнародних стандартах FATF та регіональних механізмах нагляду (зокрема MONEYVAL).

Предметом цього дослідження є національна система протидії легалізації (відмиванню) доходів в Україні (далі – система ПВК), її становлення, розвиток та ключові характеристики.

У фокусі дослідження – передумови, у яких перебувала держава на початковому етапі формування системи ПВК, етапи її інституційної та нормативної еволюції, розвиток і становлення кримінально-правових та превентивних механізмів, а також аналіз результатів їх функціонування. Визначено ключові чинники трансформації та розвитку системи ПВК: міжнародно-правові зобов'язання, зовнішній політичний і економічний тиск, інституційні реформи, євроінтеграційні процеси та внутрішні соціально-економічні виклики.

Методологія дослідження ґрунтується на інтегрованому підході, що передбачає комплексний аналіз нормативних, інституційних та статистичних складових системи ПВК крізь призму кримінально-правових і превентивно-правових механізмів. При цьому сфери протидії фінансуванню тероризму та поширенню зброї масового знищення свідомо не охоплюються не через їхню другорядність, а з метою концентрації на ключовій темі – ПВК. Такий підхід забезпечує концептуальну чіткість аналізу й водночас залишає простір для подальших досліджень у суміжних напрямках.

З огляду на те що, Рекомендації FATF встановлюють міжнародні стандарти для держав і передбачають їх імплементацію у кримінальне законодавство, регулятивні правила ПВК, механізми нагляду за фінансовим та нефінансовим секторами і положення щодо міжнародного співробітництва [1, р. xviii], національна система ПВК розглядається крізь зазначену багатовимірну методологічну рамку. Узагальнено результати більш ніж тридцятирічної еволюції національної системи ПВК, яка в Україні поступово утвердилася як вагомий чинник інтеграції держави у світовий економічний простір. Її інституційно-правова трансформація реалізується через гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами FATF та міжнародно-правовими зобов'язаннями країни, інституційне становлення механізмів фінансового моніторингу та зростання рівня міжнародної довіри до національної системи.

Особливу увагу зосереджено на етапах розвитку української системи ПВК, її відповідності міжнародним стандартам FATF, вимогам MONEYVAL, директивам ЄС та національним викликам у сфері фінансової безпеки. У дослідженні використано комплекс методів: нормативно-правовий – для ідентифікації релевантних положень національного законодавства; історико-правовий – для з'ясування причин та особливостей становлення та розвитку двох основних складових української системи ПВК – кримінально-правової та превентивної (фінансової й адміністративної). Цінність дослідження полягає у тому, що застосування системного підходу дозволило розглянути українську ПВК як цілісне явище, яке поєднує кримінально-правові та превентивні механізми, оцінити їх результативність, а також виявити її функціональну роль провідника ринкової трансформації фінансового сектора держави.

Ключові слова: відмивання коштів (ВК), протидія відмиванню коштів (ПВК), національна система

ПВК, кримінально-правові механізми ПВК, превентивні механізми ПВК, інформаційна підсистема ПВК.

Litkevych V.

Combating Money Laundering in Ukraine: Evolution of the National System and Its Components

Combating money laundering, understood as a countermeasure to the attempts of offenders to conceal the illicit origin of proceeds and integrate them into the legal economy and financial system, has become one of the central priorities of national policy in the majority of states worldwide.

The subject of the present study is the national system for combating money laundering in Ukraine (hereinafter – the AML system), with particular emphasis on its formation, development, and defining features.

The analysis centres on the preconditions prevailing at the initial stage of the AML system's establishment, the phases of its institutional and regulatory evolution, the development and consolidation of both criminal law and preventive mechanisms, as well as an assessment of their functioning.

The research identifies the principal drivers of the AML system's transformation and development: international legal commitments, external political and economic pressures, institutional reforms, European integration processes, and internal socio-economic challenges.

Methodologically, the study relies on an integrated approach that combines regulatory, institutional, and statistical analysis of the AML system through the prism of criminal law and preventive legal mechanisms.

The domains of countering terrorist financing and the proliferation of weapons of mass destruction are deliberately excluded – not due to their secondary importance, but in order to maintain analytical focus on the central subject, AML. This delimitation ensures conceptual clarity while leaving scope for future research in adjacent areas.

Since the FATF Recommendations establish international standards for states and stipulate their implementation in criminal law, AML regulatory frameworks, supervisory mechanisms for financial and non-financial sectors, and provisions on international cooperation [1, p. xviii], the national AML system is examined within this multidimensional methodological framework.

The study summarises more than three decades of AML system evolution, during which it has become a significant factor in Ukraine's integration into the global economic space. This evolution encompasses the harmonisation of national legislation with international standards, the institutional consolidation of the system, and the gradual strengthening of international trust.

The purpose of the research is to conduct a comprehensive analysis of Ukraine's AML system and its regulatory and institutional foundations through the prism of two principal components: criminal law and preventive (financial and administrative) mechanisms.

Special attention is devoted to the stages of development of the Ukrainian AML system, its alignment with FATF international standards, MONEYVAL requirements, EU directives, and domestic challenges in the sphere of financial security.

The study employs a set of methods: regulatory-legal analysis to identify the relevant provisions of national legislation, and historical-legal analysis to clarify the causes and features of the formation and development of the two core components of the Ukrainian AML system – criminal law and preventive (financial and administrative).

The value of the research resides in the application of a systematic approach to analysing the Ukrainian AML system as an integral phenomenon that combines criminal law and preventive mechanisms, while also assessing their effectiveness.

Keywords: *money laundering (ML), anti-money laundering (AML), national AML system, criminal law mechanisms of AML, preventive mechanisms of AML, information subsystem of AML.*

Постановка проблеми. Формування системи ПВК в Україні та її сучасне функціонування мають низку унікальних особливостей. Країна розпочала шлях до ринкових перетворень зі стартових позицій, коли сама наявність іноземної валюти у громадян вважалася кримінальним злочином, банківська система фактично була відсутня, а професійний управлінський персонал не був сформований. У цьому контексті формування національної системи ПВК мало не лише прикладне значення для ПВК, але й стало важливим інструментом розбудови інфраструктури ринкової економіки, інтегрованої у міжнародний фінансово-правовий простір. Система ПВК стала каталізатором розвитку банківського сектору та національного фінансового права, запровадження процедур фінансового моніторингу й інституціоналізації принципів прозорості. Крім того, система ПВК стимулювала розвиток антикорупційної політики та стала своєрідною «перепусткою» до кола демократичних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування національної системи ПВК України висвітлено у наукових працях А. В. Базилюка, О. М. Бандурка, О. І. Барановського, М. І. Бажанова, А. С. Беніцького, М. В. Бондаревої, Ф. Г. Бурчака, А. Гриневич, В. К. Грищука, Л. М. Долі, О. О.

Дудорова, В. П. Захарова, О. Ф. Київець, О. Г. Кальмана, О. О. Куришко, І. Є. Мезенцева, М. І. Мельника, М. Н. Мироненка, А. А. Музики, Є. О. Несвіта, В. М. Поповича, Н. В. Селіхова, О. В. Столярського, Т. М. Тертиченко, О. О. Чаричанського, О. Ю. Якімова, А. В. Яковлева та інших українських дослідників. Водночас у науковій літературі бракує досліджень, присвячених аналізу національної системи ПБК крізь призму її основних складових, ефективності механізмів ПБК та безпрецедентних викликів сучасності, обумовлених повномасштабною війною Російської Федерації проти України. Зазначені чинники роблять сучасну українську систему ПБК винятково цікавим об'єктом для наукового аналізу – як з огляду на внутрішню еволюцію нормативно-інституційної моделі, так і для розуміння політики української влади в умовах багатовекторного тиску: безпекового, економічного та геополітичного. З огляду на перелічені фактори, система ПБК України постає не лише як елемент національної безпеки, а і як приклад динамічного правового механізму, що інтегрується у міжнародну архітектуру фінансової безпеки, водночас зберігаючи особливості держави, яка веде війну й активно просувається шляхом євроінтеграції.

Метою дослідження є комплексний аналіз системи ПБК України, її нормативно-правових та інституційних засад крізь призму двох ключових складових – кримінально-правової та превентивної (фінансової й адміністративної).

Виклад основного матеріалу дослідження. *Передумови становлення національної системи ПБК.* Україна проголосила незалежність у 1991 році. У спадок від Радянського Союзу вона отримала економічну та фінансову систему, засновану на плановій моделі, повністю інтегровану в господарський комплекс СРСР і зорієнтовану на потреби союзного центру. Відсутність ринкових механізмів, власної валютної системи та незалежної банківської інфраструктури зумовила критичну вразливість новоствореної держави в умовах дезінтеграції Радянського Союзу. На початковому етапі незалежності економічна та інституційна система України перебувала у стані глибокої трансформаційної кризи, що виявлялася у дезорганізації виробничих і фінансових процесів. Відсутність дієвих механізмів контролю за фінансовими потоками та суперечливий характер початкової приватизації сприяли концентрації активів у руках обмеженого кола суб'єктів і визначили особливості подальшої еволюції економічної та політичної системи держави.

Не маючи ані належного законодавчого підґрунтя, ані практичного досвіду в цій сфері, Україна була змушена формувати інституційну архітектуру ПБК фактично «з нуля» – в умовах економічної кризи, слабких державних інститутів, сформованих у межах планової економіки та надзвичайно високого рівня фінансової злочинності. При такій ситуації вирішальний вплив на формування національної системи ПБК набули міжнародні чинники [2, с. 37], підкріплені «архітектурою позитивних стимулів і негативних санкцій» [3, р. 56].

До внутрішніх чинників, що зумовлювали приведення національного законодавства України у сфері ПБК у відповідність до міжнародних стандартів, слід віднести:

– політичний (євроінтеграційний) чинник – орієнтація держави на інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур, що, зокрема відповідно до ст. 68 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами, вимагало приведення національних механізмів ПБК у відповідність до міжнародних норм [4];

– правовий чинник – закріплені у внутрішньому праві норми міжнародних договорів і зобов'язань, які, «як джерела національного (зокрема кримінального) права», визначали напрями трансформації національної системи ПБК [5, с. 82];

– економічний чинник – негативні наслідки для економіки та фінансової системи, залежної від зовнішнього фінансування й орієнтованої на інтеграцію у глобальну фінансову систему, пов'язані з такими інструментами FATF, як включення країни до «чорного» чи «сірого» списків [6, с. 142];

– чинник приватних інтересів політичної та економічної еліти – прагнення створити та підтримувати легальні механізми доступу до міжнародних фінансових ринків і забезпечити захист активів за кордоном (упродовж 1991–2018 років з України в середньому щороку виводилося капіталів на суму 10,4 млрд USD [7, с. 46]).

Становлення національної системи протидії відмиванню коштів (ПБК) в Україні у 1991–2025 роках може бути умовно поділене на п'ять етапів. Хронологічні межі цих етапів зумовлювалися сукупністю чинників – зміною політичних еліт, трансформацією зовнішньополітичних орієнтирів, еволюцією інституційної архітектури, а також впливом міжнародних стандартів та оцінюванням FATF і MONEYVAL. При цьому роль приватних інтересів політичної та економічної еліти можна розглядати як один із вагомих детермінантів, що впливав на характер і темпи цих трансформацій.

Етапи розвитку національної системи ПБК

Етап 1 (1991–2001 рр.) – формування політичних, економічних та правових передумов. На цьому етапі Україна задекларувала політичний курс на інтеграцію у глобальну антикримінальну та антилегалізаційну архітектуру та підкріпила його конкретними кроками: криміналізацією ВК від наркобізнесу (ст. 229-12 КК України), приєднанням до Конвенції ООН 1988 р., вступом до МВФ, Світового банку та Ради Європи, а також укладенням Угоди про партнерство і співробітництво з ЄС (1994 р., чинна з 1998 р.). Ці заходи також відповідали стратегічним орієнтирам країни на європейську інтеграцію та започаткували адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів.

Водночас відсутність цілісної законодавчої бази та інституційної спроможності істотно обмежувала ефективність практичних заходів. Значна частка тіньової економіки та низька результативність державних механізмів ПВК зумовили критичні оцінки з боку міжнародних партнерів і, зрештою, призвели до включення України у 2001 р. до списку FATF «Non-Cooperative Countries and Territories» [8].

Етап 2 (2001–2010 рр.) – Створення та інституційне зміцнення національної системи ПВК. Включення України у «чорний список» FATF (2001 р.) стало визначальним зовнішнім стимулом для розбудови системи ПВК. У 2001–2002 рр. було створено Державний департамент фінансового моніторингу як орган національної фінансової розвідки (надалі – ПФР), налагоджено міжвідомчу координацію та запроваджено механізми первинного фінансового моніторингу. У 2002 р. ухвалено перший спеціальний Закон про запобігання та протидію відмиванню доходів (надалі – Закон ПВК). Виконання Плану дій FATF дозволило Україні вийти з «чорного списку» у 2004 р.

Протягом 2003–2009 рр. законодавство вдосконалювалося, але залишалися суттєві проблеми: нечіткість термінології, відсутність ризик-орієнтованого підходу, обмежений перелік предикатних злочинів, непрозорість бенефіціарної власності та слабкий нагляд за небанківським сектором. MONEYVAL у 2005 та 2009 рр. визнавав досягнення України в цій сфері, але наголошував на низькій ефективності судової практики та недоліках у сфері конфіскацій і міжнародного співробітництва. У 2010 р. FATF віднесла Україну до «сірого списку» країн, що мали суттєві недоліки у сфері ПВК [9].

Етап 3 (2011–2014 рр.) – Гармонізація з європейськими директивами та вимогами MONEYVAL. Третій етап розвитку національної системи ПВК в Україні характеризувався суперечливим поєднанням політичного регресу та часткової модернізації правових і інституційних механізмів. Прихід до влади пострадянської еліти, пов'язаної з фінансово-промисловими групами 1990-х років, призвів до концентрації економічних і владних ресурсів у руках вузького кола («Сім'я»). Така модель влади зберігала кланово-квотний принцип прийняття рішень, прагматично-комерційний характер зовнішньої політики та орієнтацію на короткострокові корпоративні інтереси.

Включення України до сірого списку країн, що мають стратегічні проблеми у сфері ПВК, активізувало дії держави по подальшому приведенню антилегалізаційного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами. Було прийнято Закон ПВК у новій редакції та понад 70 підзаконних актів у цій сфері.

Звіти MONEYVAL 2010 [10]–2012 [11] відобразили перехід України від нормативного етапу формування системи ПВК/ФТ до спроб забезпечення її ефективності, проте ключовою проблемою залишалася невідповідність між формальним законодавчим прогресом і реальною практикою застосування.

Зупинення урядом України процесу підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [12] призвело до гострої політичної кризи 2013–2014 рр., Революції Гідності та початку російської агресії. Всі ці події створили нові виклики для національної системи ПВК, насамперед у сфері протидії фінансуванню тероризму та потреби глибшої інтеграції до європейської й глобальної антикримінальної архітектури.

Етап 4 (2014–2019 рр.) – євроінтеграційна адаптація та посилення інституційної спроможності. Після Революції Гідності та початку російської агресії у 2014 р. пріоритетами України стали боротьба з корупцією, протидія фінансуванню тероризму та інтеграція до європейського правового простору. У 2014 р. ухвалено нову редакцію Закону ПВК № 1702-VII.

У звітах MONEYVAL 2015 [13] та 2017 [14] рр. відзначено прогрес України у формуванні та розвитку національної системи ПВК, водночас зробив акцент на обмеженій результативності судової практики, відсутності цілісного механізму конфіскації активів і недостатньому рівні прозорості корпоративних структур. Воєнний контекст і корупційні ризики посилювали вразливість системи, що зумовлювало потребу у подальших реформах.

Етап 5 (2022–2025 рр.) – ПВК в умовах повномасштабної війни та цифрової трансформації. Повномасштабна агресія РФ у 2022 р. визначила нові пріоритети системи ПВК: протидію фінансовим по-

токам агресора, контроль за гуманітарними та військовими ресурсами, запобігання обходу санкцій і нелегальним криптовалютним схемам.

Україна інтегрувалася в міжнародну санкційну коаліцію, активізувала співпрацю з FATF, MONEYVAL, Egmont Group та ЄС, отримуючи масштабну технічну допомогу для цифровізації та гармонізації з AMLD6. Міжнародні заяви FATF і MONEYVAL (2022–2024 pp.) [15] підкреслили глобальне значення українського кейсу та визначили зв'язок війни з проблемами нелегальних фінансових потоків.

Кримінально-правові механізми ПВК

Проблематика кримінально-правових аспектів ПВК уперше постала в правовому порядку денному України з набуттям чинності для неї у листопаді 1991 року Віденської конвенції 1988 року (United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances). Положеннями її статті 3 країна зобов'язувалася криміналізувати операції з доходами, одержаними від наркозлочинів.

Подальші міжнародні зобов'язання України, зокрема стаття 68 Угоди про партнерство і співробітництво з ЄС (1994 р.) [16] та Висновок ПАРС № 190 (1995 р.) щодо заявки України на вступ до Ради Європи [17], закріпили вимогу інтегрувати до національного кримінального законодавства норми у сфері ПВК.

У лютому 1995 року Україна, на виконання своїх міжнародних зобов'язань, здійснила перший крок щодо криміналізації ВК. Законом № 64/95-ВР [18] Кримінальний кодекс України (надалі – КК України) було доповнено ст. 229-12 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів». Ця норма встановлювала кримінальну відповідальність за: розміщення таких коштів у банках, на підприємствах чи в інших організаційних структурах; придбання об'єктів приватизації або виробничого обладнання; а також використання коштів з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів.

Стаття 229-12 передбачала санкції у вигляді позбавлення волі від 3 до 10 років із конфіскацією майна (основний склад злочину) та від 8 до 15 років – у разі повторності, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб чи у великих розмірах (кваліфікований склад).

Попри вузький предмет регулювання, ст. 229-12 започаткувала процес формування спеціалізованих кримінально-правових механізмів ПВК. MONEYVAL у 2001 р. відзначив низьку ефективність цієї статті: за весь період її дії до моменту перевірки було розслідувано лише три справи щодо ВК, вироків не винесено. Експерти закликали Україну до ухвалення нової статті, яка б охоплювала всі об'єктивні елементи злочину легалізації та враховувала положення міжнародних конвенцій [19, р. 2–3].

Перша редакція кримінально-правової норми про відповідальність за ВК. 1 вересня 2001 року набрав чинності новий КК України, який замінив КК Української РСР 1960 року [20]. Стаття 209 нового КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» установила кримінальну відповідальність за здійснення фінансових операцій чи правочинів з незаконними активами (грошовими коштами та майном), використання таких активів у господарській діяльності, а також за створення злочинних організацій в Україні чи за її межами з метою їх легалізації.

Статтею передбачалося застосування альтернативних санкцій: за основний склад злочину – штраф від 500 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ) ($\approx 1\,583\text{ USD} - 9\,497\text{ USD}$ за курсом 2001 р.), обмеження волі (3–5 років) або позбавлення волі (до 3 років) із конфіскацією коштів та іншого майна, здобутих заздалегідь злочинним шляхом; за кваліфікований склад (повторність, змова групи) – позбавлення волі на 5–12 років із конфіскацією.

Включення ст. 209 до КК України 2001 р. не супроводжувалося вилученням ст. 229-12 («Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»), яка у новому кодексі стала ст. 306. Це спричинило нормативне дублювання: ст. 209 охоплювала загальні прояви легалізації доходів, тоді як ст. 306 – випадки, пов'язані з обігом наркотиків.

Стаття 209 КК України, за оцінками експертів MONEYVAL, мала низку істотних недоліків: вона не охоплювала всіх форм діянь, передбачених Віденською конвенцією (зокрема конверсії, приховування, придбання); суб'єктивна сторона була обмежена лише прямим умислом; відсутнє поняття необережного відмивання (як у Страсбурзькій конвенції 1990 р.); термінологія залишалася нечіткою, а санкції – непропорційними [21, с. 3]. Сукупність цих недоліків, які так і не були усунуті законодавцем, стала одним із чинників включення України до «чорного списку» FATF.

Друга редакція ст. 209 КК України. У зв'язку з включенням України до «чорного списку» FATF та критикою експертів MONEYVAL редакції ст. 209 від 2001 року, Законом № 430-IV від 16.01.2003 до цієї статті було внесено суттєві зміни. Вони передбачали розширення визначення злочину відмивання коштів, наблизивши його до положень міжнародних конвенцій.

Законодавчо було закріплено наступні ознаки злочину: – здійснення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок суспільно небезпечного протиправного діяння; – дії, спрямовані на приховування чи маскуванню незаконного походження таких коштів або майна, а також володіння ними, прав на них, їхнього джерела, місцезнаходження чи переміщення; – набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок суспільно небезпечного протиправного діяння.

У цій редакції ст. 209 КК України законодавець відмовився від альтернативних санкцій. Було передбачено позбавлення волі на строк від 3 до 6 років із додатковим покаранням у вигляді заборони обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 2 років, а також із конфіскацією як доходів злочинного походження, так і майна винного.

Кваліфікований склад злочину (повторність, вчинення за попередньою змовою групою осіб або у великому розмірі – 6000 НМДГ \approx 19 100 USD) карався позбавленням волі на строк від 7 до 12 років із додатковою заборорою обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років, із конфіскацією коштів чи іншого майна, одержаних злочинним шляхом, а також конфіскацією майна.

Особливо кваліфікований склад злочину (вчинення організованою групою або в особливо великому розмірі – 18 000 НМДГ \approx 57 300 USD) передбачав покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років із додатковою заборорою обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років, із конфіскацією коштів чи іншого майна, здобутих злочинним шляхом, а також конфіскацією майна.

Предикатними злочинами визнавалися суспільно небезпечні діяння, за які кримінальним законом передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк 3 і більше років, за винятком злочинів, передбачених ст. 207 (ухилення від повернення валютної виручки) та ст. 212 (ухилення від сплати податків).

КК України було доповнено ст. 209-1, яка встановлювала відповідальність за порушення вимог Закону ПВК: – повторне умисне неподання або подання завідомо неправдивої інформації до органу фінансового моніторингу – штраф 1000–2000 НМДГ (\approx 3189–6378 USD) або до 2 років позбавлення/обмеження волі з додатковою заборорою на професійну діяльність; – незаконне розголошення інформації, що надходила до ПФР, – штраф 2000–3000 НМДГ (\approx 6378–10 567 USD) або позбавлення волі до 3 років із додатковими обмеженнями.

Включення у лютому 2010 р. України до так званого «сірого списку» держав зі стратегічними недоліками у боротьбі з ВК [9] стимулювало державу переглянути кримінально-правове регулювання щодо його більшої відповідності рекомендаціям FATF та вимогам міжнародних конвенцій.

Законом України № 2258-VI від 18.05.2010 було змінено ст. 209 КК України: скасовано так званий «трирічний поріг» для визначення предикатних злочинів. Відтепер предикатними визнавалися всі злочини, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, а також діяння, вчинені за межами України, якщо вони кваліфікувалися як суспільно небезпечні протиправні дії за законодавством тієї держави, де були скоєні, і одночасно визнавалися злочинами за КК України, внаслідок яких було одержано незаконні доходи. Водночас збережено винятки щодо ухилення від повернення валютної виручки (ст. 207 КК України) та додаткових злочинів (ст. 212, 212-1 КК України).

Згідно з інформацією, наданою державними органами України, MONEYVAL засвідчив, що у 2004–2015 рр. в Україні спостерігалася така ситуація з переслідування злочинів у сфері відмивання коштів [11, р. 8].

Таблиця 1

Динаміка кримінальних проваджень за стадіями у 2014–2024 рр.

	Investigations (cases)	Prosecutins (cases)	Convictions (cases)
2004		498	174
2005	779	405	228
2006	764	305	177
2007	751	387	211
2008	754	383	212
2009	733	385	195
2010	666	384	250
2011	623	394	266

To note: data from 2004-2009 relates to ML cases on the basis of articles 209 and 306 of the CC of Ukraine, while data from 2010 relates to ML cases on the basis of article s 209 and 209-1 of the CC

Третя редакція ст. 209 КК України (чинна з 28.04.2020) У 2019 році Законом України № 361-ІХ від 06.12.2019 [22] було докорінно оновлено положення ст. 209 КК України. Передусім це стосувалося розширення визначення злочину ВК, об'єктивною стороною, якого утворювали два блоки свідомих дій щодо майна, одержаного злочинним шляхом: а) дії, безпосередньо пов'язані з майном – набуття, володіння, використання, розпорядження, переміщення, здійснення фінансової операції, вчинення правочину з майном; б) дії, спрямовані на приховування чи маскуванню походження такого майна або володіння ним, прав на це майно, джерела його походження, місцезнаходження, а також на зміну його форми (перетворення).

Згідно з коментарем наданим ПФР до зазначеної статті: предметом цього злочину є будь-які види майна, щодо яких фактичні обставини свідчать про їх одержання злочинним шляхом, за винятком майна, вільний обіг якого заборонено чинним законодавством України (зброя, боєприпаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали). Вчинення незаконних дій із таким майном не розглядається як легалізація і має кваліфікуватися за іншими відповідними нормами КК України.

Майно є предметом легалізації лише за умови його одержання внаслідок порушення норм кримінального права України або іншої держави, що може бути підтверджено фактичними обставинами, які свідчать про злочинне походження майна. При цьому на кваліфікацію за ст. 209 не впливають такі чинники, як місце вчинення предикатного злочину, конкретний спосіб одержання майна чи його вартість. [23]

За основним складом злочину стаття передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 2 років та з конфіскацією майна

За ті самі дії, вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб або у великому розмірі (6000 НМДГ \approx 219 000 USD; кваліфікований склад злочину), передбачено позбавлення волі на строк від 5 до 8 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років та з конфіскацією майна.

Вчинення злочину організованою групою або в особливо великому розмірі (18 000 НМДГ \approx 657 000 USD; особливо кваліфікований склад) карається позбавленням волі на строк від 8 до 12 років із позбавленням права обіймати посади до 3 років та з конфіскацією майна.

Нова редакція ст. 209 принципово змінила підхід до визначення предикатних злочинів. На відміну від попередньої редакції (чинної до 28.04.2020), що містила складну конструкцію «суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за яке КК України передбачено окреме покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад 3000 НМДГ», законодавець визнав предикатними будь-які злочини, передбачені КК України, а також діяння, вчинені за межами України, які визнаються злочинами за законом держави їх учинення і відповідають ознакам злочину за українським правом.

Проблема конкуренції статей Кримінального кодексу України

Враховуючи чинний кримінально-правовий механізм ПВК та диспозиції кримінально-правових норм, у праві України існує потенційна конкуренція ст. 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом») зі:

– ст. 198 («Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом»), яка встановлює відповідальність за «заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) такого майна». Санкція: пробаційний нагляд до 3 років, або обмеження волі до 3 років, або позбавлення волі на той самий строк; та

– ст. 306 («Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або сильнодіючих лікарських засобів»), яка передбачає відповідальність за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків, з метою його продовження. Санкція: позбавлення волі на строк від 7 до 12 років із заборогою обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 3 років та з конфіскацією майна. Кваліфікований склад – позбавлення волі на строк від 8 до 15 років із тими ж додатковими санкціями.

Проблематика конкуренції кримінально-правових норм має принципове значення для забезпечення правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь. Конкуренція ст. 209 зі ст. 198 та ст. 306 зумовлена універсальним характером першої, яка охоплює операції з майном, одержаним від будь-якого злочину. Предмет у зазначених складах є однакоvim – майно (кошти), здобуте злочинним шляхом. Диспозиція ст. 209 за своїм змістом включає дії, передбачені ст. 198 (придбання, зберігання, збут) та ст. 306 (використання коштів для продовження незаконного обігу наркотиків). Це створює ризик конкуренції норм у практично-

му застосуванні (з огляду на суттєву відмінність у санкціях ст. 198 та ст. 209) і потребує доктринального осмислення та законодавчого уточнення меж їх застосування.

Асиметрія санкцій, передбачених ст. 198, 209 та 306 КК України, за умови ідентичності предмета злочину, формує корупціогенний потенціал кримінального закону, оскільки на практиці створюються умови для селективної кваліфікації діянь. Це може проявлятися у схильності кваліфікувати фактичні дії з легалізації доходів за ст. 198 з м'якшими санкціями, що спотворює як превентивну, так і каральну функції кримінального права.

Кількісна характеристика кримінальних правопорушень у сфері ПВК: основні результати

Конкуренція ст. 209 з положеннями ст. 198 та ст. 306 зумовлює також практичні труднощі у кваліфікації та позначається на статистичних показниках правозастосування. Часткове відображення реального співвідношення зазначених складів злочинів можна простежити за кількісними даними щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень, а також за рішеннями, ухваленими за результатами їх розгляду.

У наступних таблицях подано: у Таблиці 2 – динаміку відповідних кримінальних правопорушень, у Таблиці 3 – дані про результати судового розгляду, що дає змогу оцінити ефективність застосування кожної із зазначених норм.

Таблиця 2

Кількісні дані щодо кримінальних правопорушень за ст. 198, 209, 209-1, 306 КК України у 2013–2024 рр.

Рік	ст. КК України	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито	Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)
2013	ст. 198	615	464	584	141
	ст. 209	291	95	110	196
	ст. 209-1	3	0	2	3
	ст. 306	59	52	14	4
2014	ст. 198	469	339	272	107
	ст. 209	296	90	74	189
	ст. 209-1	5	1	1	4
	ст. 306	61	56	18	4
2015	ст. 198	485	277	185	197
	ст. 209	221	41	40	160
	ст. 209-1	0	0	0	0
	ст. 306	47	38	4	6
2016	ст. 198	513	210	205	297
	ст. 209	159	24	24	123
	ст. 209-1	3	0	0	3
	ст. 306	10	7	0	3
2017	ст. 198	417	159	255	252
	ст. 209	243	62	25	167
	ст. 209-1	0	0	1	0
	ст. 306	47	40	0	7
2018	ст. 198	382	151	192	226
	ст. 209	242	64	22	157
	ст. 209-1	4	0	0	4
	ст. 306	120	110	1	9
2019	ст. 198	284	99	115	184
	ст. 209	283	88	23	181
	ст. 209-1	2	0	0	2
	ст. 306	70	59	0	11
2020	ст. 198	176	81	82	94
	ст. 209	348	93	23	219
	ст. 209-1	1	0	0	1
	ст. 306	152	144	4	6
2021	ст. 198	190	52	100	135
	ст. 209	395	103	32	282
	ст. 209-1	5	1	0	4
	ст. 306	100	81	6	19

продовження таблиці 2

2022	ст. 198	107	17	85	84
	ст. 209	437	146	18	279
	ст. 209-1	1	0	0	1
	ст. 306	35	25	1	10
2023	ст. 198	129	36	75	92
	ст. 209	969	413	43	539
	ст. 209-1	2	0	0	2
	ст. 306	56	43	2	13
2024	ст. 198	101	25	72	76
	ст. 209	1132	558	39	530
	ст.209-1	3	0	1	3
	ст. 306	63	47	1	16

Джерело: статистика *Офісу Генерального прокурора України «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування»* [24].

Аналіз даних за період з 2013 по 2024 роки демонструє зростання питомої ваги облікованих кримінальних правопорушень за ст. 209 порівняно зі ст. 198 та 306. Так, у 2013 році за цими статтями було зареєстровано 965 правопорушень, з яких на ст. 198 припадало 64 %, на ст. 209 – 30 %, на ст. 306 – 6 %. У 2024 році загальна кількість облікованих правопорушень зросла до 1296, при цьому частка ст. 198 знизилася до 7,8 %, частка ст. 209 збільшилася до 87,3 %, а ст. 306 становила 4,9 %. Ці показники свідчать про трансформацію кваліфікаційної практики та тенденцію до ширшого віднесення злочинів до категорії відмивання коштів.

Результативність кримінально-правових механізмів ПВК можна оцінити за кількістю вироків, ухвалених судами за результатами розгляду кримінальних правопорушень (табл. 3).

Таблиця 3

*Динаміка та результати застосування ст. 198, 209, 209-1, 306 КК України (період з 2014 по 2024 рр.): кількість кримінальних правопорушень, проваджень, переданих до суду, кількість засуджених осіб та їхнє процентне співвідношення. Дані сформовано автором на підставі офіційної статистики *Офісу Генерального прокурора* [25] та *Верховного Суду* [25].*

КК України	(А) – Обліковано кримінальних правопорушень (з 2014 по 2024)	(В) – Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом (з 2014 по 2024)	(С) – Кількість засуджених осіб за вчинення кримінальних правопорушень (з 2014 по 2024)	Процентне співвідношення	Примітка. Кількість засуджених осіб може не дорівнювати кількості кримінальних правопорушень, оскільки одне правопорушення може бути вчинене кількома особами
Ст. 198	3253	1446	1065	(А) та (В) = 44,4% (В) та (С) = 74,7%	
Ст. 209	4725	1682	192	(А) та (В) = 35,6% (В) та (С) = 11,4	
Ст. 209-1	26	2	3	(А) та (В) = 7,7% (В) та (С) = 100%	
Ст. 306	761	650	96	(А) та (В) = 85,4% (В) та (С) = 14,8%	

Порівняння даних колонки (А) – обліковані правопорушення з 2014 по 2024 рр. – з даними колонки (В) – кримінальні правопорушення, за якими провадження було передано до суду з обвинувальним актом – дає змогу оцінити: ефективність досудового розслідування та спроможність органів слідства доводити справи до судової стадії; рівень відсіву справ на етапі досудового провадження (закриття, перекваліфікації, відсутність складу злочину тощо); а також може бути індикатором правозастосовної практики щодо складності доведення певних злочинів.

Порівняння даних колонки (В) – кримінальні правопорушення, за якими провадження було направлено до суду з обвинувальним актом, – з даними колонки (С) – кількість засуджених осіб (з 2014 по 2024 рр.) – дозволяє оцінити: загальний рівень ефективності правозастосовної практики, результативність взаємодії між слідчими органами та судами, виявити дисбаланс між кількістю переданих до суду справ і

фактично ухваленими обвинувальними вироками, а також виступає індикатором якості досудового розслідування, доказової бази та практики кваліфікації злочинів.

Стаття 198 КК України («Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом»). Загалом зареєстровано 3 253 правопорушення, з яких до суду передано 1 446 проваджень (44,4%). Засуджено 1 065 осіб, що становить 74,7% від кількості переданих справ. Це свідчить про відносно високу ефективність ст. 198: хоча лише близько половини зареєстрованих справ доходять до суду, більшість із них завершується обвинувальним вироком.

Стаття 209 КК України («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»). Зареєстровано 4 725 правопорушень, проте до суду передано лише 1 682 провадження (35,6%). Кількість засуджених становила 192 особи, що відповідає 11,4% від переданих до суду справ. Це свідчить про вкрай низьку результативність практики застосування ст. 209, що зумовлено як складністю доказування злочинів легалізації, так і інституційними проблемами (низький рівень спеціалізації, складність експертиз, залежність від розслідування предикатних злочинів).

Стаття 209-1 КК України («Умисне порушення вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу»). За 11 років зареєстровано лише 26 правопорушень, з яких до суду передано 2 справи (7,7%). Засуджено 3 особи. Формально це становить 100% результативність, однак кількісні показники є мінімальними. Це підтверджує маргінальний характер практичного застосування статті та свідчить про декларативність криміналізації таких діянь за відсутності системної слідчої практики.

Стаття 306 КК України («Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів»). Зареєстровано 761 правопорушення, з яких 650 передано до суду (85,4%). Засуджено 96 осіб, що становить лише 14,8% від переданих до суду справ. Ця диспропорція свідчить про проблеми у доведенні зв'язку між коштами та предикатним злочином (наркоторгівля), а також про труднощі у формуванні доказової бази, яка відповідала б стандартам судового розгляду.

Узагальнення. Стаття 198 характеризується найбільш стабільним рівнем ефективності, що підтверджується високим відсотком обвинувальних вироків серед проваджень, переданих до суду. Стаття 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом») демонструє найнижчі показники результативності – лише 11,4 % засуджень від числа переданих справ, що ставить під сумнів фактичну дієвість криміналізації відмивання в Україні.

Стаття 209-1 фактично не застосовується на практиці, залишаючись «мертвою нормою». Стаття 306 демонструє високий рівень «прохідності» від стадії реєстрації до передачі справи до суду, проте відзначається низький відсоток реальних засуджень, що вказує на суттєві доказові та інституційні проблеми.

Таким чином, проведений аналіз виявляє асиметрію ефективності різних складів злочинів: від відносно високої результативності за ст. 198 до практично нульової – за ст. 209-1 та проблемної – за ст. 209 і 306. Це підтверджує наявність системних труднощів у доведенні злочинів легалізації та злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, що має бути враховано у подальшій кримінально-правовій політиці та інституційній реформі органів досудового розслідування. Це свідчить про потребу комплексного перегляду механізмів правозастосування, удосконалення доказових процедур та підвищення інституційної спроможності органів досудового розслідування.

Превентивні-механізми ПВК

Нормативну основу превентивних механізмів ПВК визначено Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон ПВК). Вже перша його редакція, ухвалена 28 листопада 2002 року [27], заклала правові засади функціонування національної системи фінансового моніторингу, що передбачали три основні напрями превентивної діяльності:

1. *Запобігання відмиванню коштів, що передбачало:* розмежування легальних і нелегальних фінансових потоків, шляхом визначення поняття доходів, одержаних злочинним шляхом та дій, які належать до легалізації (відмивання) цих доходів; визначення переліку СПФМ та покладення на них обов'язку здійснювати ідентифікацію клієнтів, проводити моніторинг і аналіз фінансових операцій, а також інформувати уповноважений орган про операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; встановлення критеріїв порогових і підозрілих фінансових операцій: порогові операції – 300 000 грн (\approx 56 280 USD) для безготівкових розрахунків та 100 000 грн (\approx 18 760 USD) для готівкових; підозрілі - операції без очевидної економічної доцільності, пов'язані з офшорними юрисдикціями або здійснені у нетиповій формі.

2. *Регулювання і нагляд у сфері ПВК* шляхом поєднання регулятивно-контрольних функцій галузевих регуляторів за дотриманням СПФМ вимог законодавства у сфері ПВК і функцій фінансової розвідки

новоствореного Державного департаменту фінансового моніторингу (надалі – ПФР – підрозділ фінансової розвідки).

3. *Міжнародне співробітництво* шляхом визначення державних органів та їх компетенцій для забезпечення інтеграції національної системи ПВК у міжнародну систему. ПФР отримав повноваження щодо обміну фінансовою інформацією з відповідними органами іноземних держав на основі міжнародних договорів і принципу взаємності, Міністерства юстиції України – у сфері виконання судових рішень, що стосуються конфіскації доходів; Генеральна прокуратура України – у частині здійснення процесуальних дій у межах розслідування кримінальних проваджень.

У жовтні 2014 року Верховна Рада України ухвалила **другу** редакцію Закону ПВК, якою було приведено превентивні механізми ПВК у відповідність до актуальних міжнародних стандартів [28].

1. *У рамках запобігання відмиванню доходів* відбувся перехід від формального контролю до ризик-орієнтованої моделі (Risk-Based Approach, RBA); посилено процедури належної перевірки клієнтів (Customer Due Diligence, CDD); визначено обов'язковість поглибленої перевірки клієнтів із високим рівнем ризику; розширено перелік СПФМ; підвищено стандарти зберігання та аналізу інформації щодо фінансових операцій і клієнтів для забезпечення вищого рівня відстежуваності транзакцій.

2. *Для напряму регулювання і нагляду у сфері ПВК* було також закріплено ризик-орієнтований підхід для наглядової діяльності, встановлено уніфіковані правила проведення перевірок і застосування санкцій, визначено чіткий розподіл компетенцій між органами державного фінансового моніторингу та сферами їхньої відповідальності, зобов'язано регуляторів надавати СПФМ методичну допомогу та роз'яснення, а також здійснювати контроль за професійною підготовкою працівників у сфері ПВК.

3. Для цілей розвитку *міжнародного співробітництва* істотно розширено інструментарій транскордонної взаємодії органів державного фінансового моніторингу та правоохоронних органів, який передбачав можливість проактивного обміну даними, а також застосування обов'язкового моніторингу чи замороження операцій на запит іноземних партнерів; вдосконалено порядок виконання державними органами запитів у сфері міжнародного співробітництва з питань ПВК; закріплено процедури фактичного виконання іноземних рішень про конфіскацію та механізми розподілу активів (asset-sharing); а також посилено процедурну визначеність й відстежуваність кожного етапу міжнародної взаємодії шляхом їх документування.

У грудні 2019 року Верховна Рада України ухвалила третю редакцію Закону про ПВК. Її метою було приведення національної правової системи у відповідність до критеріїв, встановлених Європейським Союзом для держав-кандидатів на вступ, а також урахування положень Директиви (ЄС) 2015/849 «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму» і Регламенту (ЄС) 2015/847 «Про інформацію, що супроводжує грошові перекази» [29].

Закон забезпечив системний перехід від формального виконання превентивних вимог до гнучкої ризик-орієнтованої моделі, адаптованої до сучасних викликів. Вона ґрунтувалася на прозорості бенефіціарної власності, інтеграції криптовалютного ринку та гармонізації з правом ЄС.

До новел у сфері запобігання відмиванню доходів слід віднести: закріплення ризик-орієнтованого підходу як базового принципу формування суб'єктами первинного фінансового моніторингу власних систем контролю; деталізацію процедур належної перевірки клієнтів (Customer Due Diligence, CDD), доповнених вимогами щодо ідентифікації та верифікації кінцевого бенефіціарного власника (КБВ); створення Єдиного державного реєстру КБВ та зобов'язання юридичних осіб розкривати структуру власності; розширення переліку СПФМ, до якого включено юридичних радників, бухгалтерів, ріелторів, операторів азартних ігор та постачальників послуг, пов'язаних із віртуальними активами.

У рамках регулювання і нагляду у сфері ПВК відбувся перехід від загального регуляторного підходу до комплексної системи ризик-орієнтованого нагляду, інтегрованого з цифровими інструментами. Зокрема, було: посилено контрольні повноваження, суб'єктів державного фінансового моніторингу; впроваджено нові критерії оцінювання ефективності систем управління ризиками СПФМ; закріплено вимоги до доброчесності менеджменту та достатності капіталу СПФМ; зміцнено механізми координації між державними органами, що беруть участь у системі фінансового моніторингу, врегульовано питання захисту викривачів.

Зміни щодо міжнародного співробітництва передбачали деталізацію проактивних повноважень ПФР, зокрема: уточнено умови обміну інформацією з обмеженим доступом; запроваджено процедури реєстрації запитів і вимоги до їх оформлення; закріплено положення про те, що інформація може використовуватися виключно для аналітичних цілей і не може слугувати доказом у кримінальному провадженні; визначено пріоритетність міжнародного співробітництва з урахуванням результатів Національної оцінки ризиків.

Інформаційна підсистема превентивних механізмів національної системи ПВК.

Інформаційна підсистема посідає провідне місце у структурі національної системи ПВК. «Саме в ній абсорбується максимальний обсяг наявної інформації про сумнівні фінансово-господарські операції як на мікро-, так і на макрорівні.» [30, с.32] У її рамках здійснюється збір, первинна обробка та аналітичне опрацювання відомостей, забезпечується безперервна циркуляція даних між приватними та державними інституціями, а також їхня інтеграція у міжнародні канали обміну інформацією.

Акумуляовані в інформаційній підсистемі дані про підозрілі фінансові операції також формують базис для подальшого правозастосування й захисту фінансової системи від ризиків відмивання коштів і фінансування тероризму. Центральну роль у функціонуванні підсистеми відіграє ПФР, яка виконує функцію головного інформаційно-аналітичного вузла.

Інформаційна підсистема станом на 2025 рік, охоплює кілька ключових інформаційних потоків, яка відповідно до Закону ПВК складається з :

1. Інформації СПФМ, надається ПФР:

1.1. *Повідомлення про фінансові операції*: порогові операції на суму від 400 000 грн. із визначеними законом ознаками (готівкові розрахунки, транскордонні перекази, операції з високоризиковими юрисдикціями, криптовалютами тощо); підозрілі операції незалежно від суми, якщо у СПФМ виникли підстави вважати їх пов'язаними з відмиванням доходів; операції, у проведенні яких було відмовлено.

1.2. *Дані про клієнтів та їхніх кінцевих бенефіціарних власників (КБВ)*, зокрема щодо : розбіжностей між даними, наданими клієнтом, та відомостями Єдиного державного реєстру; випадків відсутності КБВ або неможливості його встановлення; політично значущих осіб (PEPs) та членів їхніх сімей; документів й відомостей, що підтверджують ідентифікацію та верифікацію клієнта (на запит ПФР).

1.3. *Повідомлення про виконання обов'язків із замороження активів*: відомості про виконання рішень щодо замороження активів осіб, включених до санкційних списків або про виявлені їхні активи чи рахунки.

1.4. *Відомості, сформованні на запитах ПФР*, необхідні для аналізу підозрілих чи порогових операцій, зокрема: внутрішні матеріали CDD, копії договорів, рух коштів, клієнтські профілі, історію ділових відносин.

1.5. *Інші відомості*, зокрема : звіти про заходи належної перевірки клієнтів (у разі їх витребування ПФР для міжнародного обміну); повідомлення про невиконання клієнтом вимог щодо надання інформації; дані про сумнівні або підроблені документи клієнта; відомості про зупинені чи поновлені операції за дорученням ПФР.

2. *Інформації суб'єктів державного фінансового моніторингу* щодо: результатів перевірок діяльності підконтрольних СПФМ; виявлені порушення у сфері ПВК; узагальнені статистичні дані щодо функціонування підконтрольних секторів; відомості, отримані під час ліцензування, нагляду чи застосування санкцій.

3. *Інформації державних органів, які провадять діяльність у сфері ПВК*, щодо виявлення фінансових операцій, які можуть містити ознаки легалізації (відмивання) доходів; щодо виявлених митними органами фактів незаконного переміщення через митний кордон України готівки, грошово-кредитних документів, дорогоцінних металів і каміння, виробів з них, а також культурних цінностей

4. *Відомостей з Інформаційної бази даних Єдиної державної інформаційної системи (ЄДІС) у сфері ПВК*, які формуються на основі інформації СПФМ, СДФМ та інших державних органів, даних міжнародних інформаційних мереж (Egmont Secure Web, інформаційних систем FATF, MONEYVAL), узагальнених матеріалів, наданих правоохоронним або розвідувальним органам, а також прийнятих за результатами їх розгляду процесуальних рішень; відомостей про результати досудового розслідування та ухвалені судові рішення у кримінальних провадженнях, у яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали; інформації про конфісковані активи та активи, на які накладено арешт у кримінальних провадженнях; надісланих і виконаних міжнародних запитів про співробітництво у сфері запобігання та протидії.

Функціональні напрями діяльності ПФР у межах інформаційної підсистеми

ПФР як провідний координаційний та аналітичний орган у рамках превентивних механізмів національної ПВК, забезпечує повний цикл обігу отриманої інформації – від її надходження й верифікації до аналізу, передання, обміну, зберігання й обліку.

ПФР є незалежним у прийнятті рішень щодо аналізу інформації, надсилання запитів і/або передачі інформації правоохоронним та розвідувальним органам. Така гарантія інституційної автономії є ключовою для об'єктивності аналітики та неупередженості інформаційного обміну.

Вся інформація, що надходить до ПФР, підлягає обов'язковій реєстрації та перевірці технічної і юридичної коректності (повнота реквізитів, відповідність критеріям повідомлення, належність до сфери ПВК/ФТ). Реєстраційно-облікові дії здійснюються в межах єдиної інформаційної інфраструктури.

ПФР веде облік: (i) інформації про операції, що стали об'єктом фінмоніторингу; (ii) переданих УМ/ДУМ і прийнятих за ними процесуальних рішень; (iii) результатів досудового розслідування та судових рішень у справах, де використовувалися УМ; (iv) даних про арешт/конфіскацію активів і кількість осіб, щодо яких ухвалено відповідні рішення; (v) міжнародних запитів; (vi) СПФМ.

ПФР здійснює операційний (case-based) та стратегічний (trend-based) аналіз: операційний аналіз спрямовано на виявлення ознак ВК у конкретних операціях/кейсах, зіставлення даних із державними реєстрами, виявлення зв'язків між клієнтами, контрагентами та транзакціями;

стратегічний аналіз охоплює ідентифікацію методів і фінансових схем, типологічні дослідження, формування ризик-профілів та підготовку матеріалів до Національної оцінки ризиків (NOR).

ПФР налагоджує інформаційний обмін з державними органами, Національним банком України, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями.

За наявності міжнародного елемента ПФР може: проактивно передавати інформацію іноземним FIU; виконувати запити Egmont Group чи компетентних органів іноземних держав; передавати дані про активи для замороження чи арешту на запит іноземного партнера. Якщо інформація стосується осіб із санкційних переліків (ООН, ЄС, національних), ПФР забезпечує замороження активів та інформує СБУ і МЗС для міжнародної координації.

Вся інформація, матеріали й документи, отримані або створені ПФР у межах виконання Закону ПВК, зберігаються в ЄДІС щонайменше 5 років. Для них гарантується конфіденційність і режим обмеженого доступу, що дозволяє використовувати дані виключно для цілей ПВК.

Узагальнення. Окреслені функції ПФР щодо роботи з інформацією забезпечують безперервність і цілісність інформаційного циклу у національній системі ПВК – від отримання різнопрофільних даних та їх багаторівневої аналітичної обробки до адресного передання, міжвідомчої й міжнародної взаємодії, а також обліку й довгострокового зберігання. Таким чином, ПФР виконує функції повноцінного фінансово-розвідувального центру, інтегрованого у глобальну мережу ПФР. Така модель відповідає сучасним принципам ризик-орієнтованого регулювання та сприяє підвищенню ефективності правоохоронної реакції і наглядової практики.

Основні результати діяльності ПФР України.

Згідно з зі Звітом ПФР за 2024 рік отримано та оброблено у 2024 році – 1 754 604 повідомлення, при цьому на облік взято 1 750 940 повідомлень, із них 1 736 196 (99,16%) від банківських установ і 14744 (0,84) небанківських установ [31, с. 16].

У структурі поданих повідомлень у 2024 році переважають: порогові фінансові операції – 82,26 % (1 440 319 повідомлень); підозрілі фінансові операції (діяльність) – 17,58 % (307 828 повідомлень); операції з подвійними ознаками (порогові та підозрілі) – 0,02 % (325 повідомлень); операції, що здійснювалися на запит про моніторинг – 0,14 % (2648 повідомлень).

У сегменті небанківських установ найбільш активними виявилися фінансові компанії, частка яких у загальному обсязі повідомлень від небанківського сектору становила 37,81 %.

Станом на 01.01.2025 на обліку в ПФР перебувало 11 065 СПФМ (у тому числі 658 відокремлених підрозділів). Протягом 2024 року ПФР було надіслано до 63 банківських установ 16 124 файли-запити про надання додаткової інформації. [31, с.15–18].

У 2024 році отримано 208 852 кейсових повідомлення про підозрілі операції (у 2023 році – 98 535). На їх основі, а також з урахуванням інших інформаційних джерел, сформовано 6 497 досьє, з яких 63,9 % – за повідомленнями СПФМ. [31, с. 19].

Важливим індикатором ефективності є також результати зупинення фінансових операцій: у 2024 році заблоковано операції по рахунках 218 осіб на загальну суму еквівалентну 7,3 млрд грн (у 2023 році – по рахунках 232 осіб). [31, с. 21].

За результатами аналітичної роботи у 2024 році до правоохоронних та розвідувальних органів було передано 1 053 матеріали фінансової розвідки, з них:

572 узагальнених матеріали; 481 додатковий узагальнений матеріал.

Розподіл за відомчою підсудністю виглядав так: Національна поліція України – 323 матеріали; Служба безпеки України – 289 матеріалів; Національне антикорупційне бюро України – 156 матеріалів; Державне бюро розслідувань – 118 матеріалів; Бюро економічної безпеки України – 95 матеріалів; органи прокуратури – 71 матеріал; розвідувальний орган – 1 матеріал.

У зазначених матеріалах сума операцій, що можуть бути пов'язані з ВК, склала 51,1 млрд грн, з учиненням інших кримінальних правопорушень – 11,2 млрд грн, із фінансуванням тероризму – 0,3 млрд грн.

За даними правоохоронних органів, у 2024 році було розпочато 69 кримінальних проваджень за результатами 62 узагальнених матеріалів ПФР, а ще 346 узагальнених матеріалів використано у вже відкритих провадженнях.

Загалом узагальнені матеріали були використані у 405 кримінальних провадженнях. Закінчено розслідування у 90 кримінальних провадженнях, із яких 87 базувалися на матеріалах ПФР, у зв'язку зі зверненням до суду з обвинувальним актом. Судами розглянуто 39 кримінальних справ, розпочатих за результатами розгляду 37 узагальнених матеріалів. Загальна вартість майна, арештованого у кримінальних провадженнях, що ґрунтувалися на матеріалах ПФР, становила 12,1 млрд грн. [31, с.30–31].

Узагальнення. Отримані показники свідчать, що ПФР поступово трансформується з органу суто інформаційного збору у повноцінний фінансово-розвідувальний центр, здатний не лише акумулювати повідомлення від СПФМ, але й проводити якісний аналітичний відбір, формувати досє та спрямовувати правоохоронним органам матеріали, які стають основою кримінальних проваджень та судових вироків [31, с. 16–21].

Висновок. Аналіз національної системи ПВК крізь призму кримінально-правових і превентивних механізмів, а також у світлі основних положень Плану заходів КМУ спрямованих на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків ризиків, виявлених за результатами третьої національної оцінки ризиків у сфері ПВК [32] засвідчує, що Україна досягла помітного прогресу у гармонізації національного права з міжнародними стандартами ПВК та відповідним законодавством ЄС, однак рівень її фактичної результативності залишається обмеженим.

У кримінально-правовому блоці спостерігається асиметрія ефективності статей КК України: відносно високий рівень результативності за ст. 198, низький — за ст. 209, фактичну «мертвоту» ст. 209-1 та проблемність ст. 306. Це вказує на суттєві труднощі у доведенні складів злочинів легалізації, а також на обмежену інституційну спроможність органів досудового розслідування. Додатковими ризиками виступають надмірно м'які санкції за відмивання, фрагментарність практики конфіскації, корупційні чинники і низька якість доказової бази у транскордонних та цифрових справах.

Превентивний блок демонструє перехід від формального комплаєнсу до ризик-орієнтованої моделі. Водночас залишаються суттєві ризики законодавчої невідповідності (зокрема у сфері віртуальних активів та діяльності нефінансового сектору), слабкий контроль і нагляд (приховування кінцевих бенефіціарних власників, використання СПФМ у злочинних схемах, неефективність санкцій), а також низький рівень фінансової культури та довіри до фінансової системи. Системними викликами залишаються тінізація економіки, надмірний обсяг готівки в обігу та незаконний відтік капіталу.

Міжнародний вимір показує, що співпраця у сфері ПВК поступово стає не лише технічним інструментом, а й елементом фінансової безпеки України. Проте спостерігається повільна гармонізація правової бази з міжнародними рекомендаціями та недостатня практична кооперація з іноземними юрисдикціями, що підвищує вразливість до транскордонних схем.

Сукупно це дозволяє зробити висновок про подвійну вразливість: кримінально-правові механізми демонструють низьку результативність у сфері розслідування і покарання, тоді як превентивні інструменти не блокують належним чином нові канали легалізації. Подолання цієї ситуації потребує комплексної відповіді, яка включає: посилення кримінально-правового блоку через спеціалізацію кадрів, розвиток кримінального аналізу, уніфікацію кваліфікації та підвищення ефективності конфіскації; модернізацію превентивної інфраструктури – врегулювання віртуальних активів, посилення контролю за кінцевими бенефіціарними власниками, застосування сучасних інноваційних ІТ-рішень у сфері ПВК; активізацію міжнародного співробітництва як ключового чинника фінансової безпеки в умовах воєнної агресії.

Отже, національна система ПВК перебуває на етапі інституційного дозрівання: від нормативної конвергенції – до формування доказової, ризик-орієнтованої практики. Закріплення цього процесу можливе лише за умови синхронізації кримінально-правових і превентивних механізмів через дані, технології

та міжнародну кооперацію, що забезпечить стійкість фінансової системи та зниження рівня системних ризиків.

Список використаних джерел

1. Pieth, M., & Aiolfi, G. (Eds.). (2004). *A comparative guide to anti-money laundering: A critical analysis of systems in Singapore, Switzerland, the UK and the USA* (462 p.). Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing. URL: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/a-comparative-guide-to-anti-money-laundering-9781843767862.html> (дата звернення: 16.08.2025).
2. Бисага, К. В. (2016). Національна система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення України: Етапи становлення й розвитку. *Державне управління*, №1(53), С. 37–49. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/9.pdf (дата звернення: 15.08.2025).
3. Halliday, T., Levi, M., & Reuter, P. (2020). Why do transnational legal orders persist? The curious case of money-laundering controls. In Shaffer, G., & Aaronson, E. (Eds.), *Transnational Legal Ordering of Criminal Justice* (pp. 51–83). Cambridge: Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/transnational-legal-ordering-of-criminal-justice/why-do-transnational-legal-orders-persist/2329573275245E5DD6ACAB4E238C6CA15> (дата звернення: 10.08.2025).
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 19.08.2025).
5. Дудоров, О. О., & Тертиченко, Т. М. (2015). Протидія відмиванню «брудного» майна: Європейські стандарти та Кримінальний кодекс України. Монографія. Київ. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/6/299731.pdf> (дата звернення: 17.08.2025).
6. Грабчук, І. Л. (2023). Розвиток міжнародної та національних систем фінансового моніторингу в протидії фінансуванню тероризму. Монографія. Житомир: «Бук-Друк». 292 с. URL: <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8445/2b.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 16.08.2025).
7. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. (2019). 250 с. URL: <https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf> (дата звернення: 17.08.2025).
8. FATF (2002, June 21). Review to Identify Non-Cooperative Countries or Territories: Increasing The World-Wide Effectiveness of Anti-Money Laundering Measures. Paris. <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/2001%202002%20NCCT%20ENG.pdf> (дата звернення: 19.08.2025).
9. FATF (2010, June 25). Improving Global AML/CFT Compliance: update on-going process. Paris. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/High-risk-and-other-monitored-jurisdictions/Improvingglobalamlcftcomplianceupdateon-goingprocess-june2010.html> (дата звернення: 09.08.2025).
10. MONEYVAL (2010, September 27). Ukraine Progress report and written analysis by the Secretariat of Core Recommendations. First 3rd Round Written Progress Report. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/ukraine-progress-report-and-written-analysis-by-the-secretariat-of-cor/1680715a9>. (дата звернення: 09.08.2025).
11. MONEYVAL (2012, December 6). Ukraine Progress report and written analysis by the Secretariat of Core Recommendations. Second 3rd Round Written Progress Report. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/ukraine-progress-report-and-written-analysis-by-the-secretariat-of-cor/1680715aa2> (дата звернення: 09.08.2025).
12. Кабінет Міністрів України (2013, листопад, 21). Розпорядження №905-р «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Євратомом і їх державами-членами, з іншої сторони». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.08.2025).
13. MONEYVAL (2015, September 18). Ukraine Written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations. Third 3rd Round Written Progress Report. MONEYVAL(2015)2. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/ukraine-written-analysis-by-the-secretariat-of-core-and-key-recommenda/1680715ab0> (дата звернення: 17.08.2025).
14. MONEYVAL. (2017, December 12). Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Ukraine. Fifth Round Mutual Evaluation Report. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/fifth-round-mutual-evaluation-report-on-ukraine/1680782396> (дата звернення: 17.08.2025).
15. FATF. (2022–2023). Public statements on Ukraine and the Russian Federation.
16. FATF Public Statement on the Situation in Ukraine (2022). URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Ukraine-2022.html> (дата звернення: 13.08.2025).

17. FATF Declaration of the Ministers (2022, April 21). URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/FATF/FATF-Ministerial-Declaration-April-2022.pdf>.
18. FATF Statement on the Russian Federation (2023, February 24). URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/fatf-statement-russian-federation.html>. (дата звернення: усі – 12.08.2025).
19. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС. (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 13.08.2025).
20. Парламентська Асамблея Ради Європи. (1995, вересень, 26). Висновок №190 щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (дата звернення: 13.08.2025).
21. Закон України «Про внесення змін і доповнень...». ВВР, 1995, №10, ст. 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/95-%D0%B2%D1%80/ed19950215#Text> (дата звернення: 14.08.2025).
22. MONEYVAL. (2001, January 19). First Mutual Evaluation Report on Ukraine. Summary. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/european-committee-on-crime-problems-cdpc-select-committee-of-experts-/1680715ab8> (дата звернення: 19.08.2025).
23. Верховна Рада України (2001). Кримінальний кодекс України. ВВР, №25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.08.2025).
24. MONEYVAL (2001, January 19). First Mutual Evaluation Report on Ukraine. Summary. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/european-committee-on-crime-problems-cdpc-select-committee-of-experts-/1680715ab8> (дата звернення: 16.08.2025).
25. Верховна Рада України (2019). Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів...». ВВР, №25, ст. 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 16.08.2025).
26. Державна служба фінансового моніторингу України. (n.d.). Аналіз статті 209 Кримінального кодексу України. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/finansovii-monitorint/metodologija/rekomendaci/analiz-statti-209-kriminalnogo-kodeksu-ukrajini.html> (дата звернення: 16.08.2025).
27. Офіс Генерального прокурора України (2024). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.08.2025).
28. Верховний Суд (2024). Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stan%20zdiisnenna%20pravosydda%20y%20kruminalnyh_provadgennah_admin_pravoporushen_2024.pdf (дата звернення: 16.08.2025).
29. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році. Верховний суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stan%20zdiisnenna%20pravosydda%20y%20kruminalnyh_provadgennah_admin_pravoporushen_2024.pdf (дата звернення: 16.08.2025).
30. Закон України Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 1, ст. 2). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249-15/ed20021128#Text> (дата звернення: 20.08.2025).
31. Пояснювальна записка до проекту Закону України 5067 від 12.09.2014 «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів,». В.о. Міністр Фінансів України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52162 (дата звернення: 20.08.2025).
32. Пояснювальна записка до проекту Закону України від 25.09.2019 № 2179 «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів,». Міністр фінансів України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/gi00540a?an=2&ed=2019_09_25 (дата звернення: 22.08.2025).
33. Розвиток національної системи фінансового моніторингу / Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, О. Є. Користін та ін. Київ: Акад. фін. управління, 2013. 380 с. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=450&num=13 (дата звернення: 22.08.2025).
34. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2024 рік. Державна служба фінансового моніторингу України. 2025. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist/2024-rik/richnij-zvit-derzhfinmonitoringu-za-2024-rik.html>. (дата звернення: 22.08.2025).
35. Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків ризиків, виявлених за результатами третьої національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню

тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2023 р. № 1207-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.08.2025).

References

1. Pieth, M. & Aiolfi, G. (Eds.) (2004). A comparative guide to anti-money laundering: A critical analysis of systems in Singapore, Switzerland, the UK and the USA (462 p.). Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing. Retrieved from <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/a-comparative-guide-to-anti-money-laundering-9781843767862.html> [in English].
2. Bysaha, K. V. (2016). Natsionalna systema zapobihannya ta protydiy lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya Ukrayiny: Etapy stanovlennya y rozvytku [National System for Preventing and Combating Money Laundering, Terrorist Financing and Proliferation Financing in Ukraine: Stages of Formation and Development]. *Derzhavne upravlinnya - Public Administration*1, (53), 37–49. Retrieved from http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/9.pdf [in Ukrainian].
3. Halliday, T., Levi, M. & Reuter, P. (2020). Why do transnational legal orders persist? The curious case of money-laundering controls. In Shaffer, G., & Aaronson, E. (Eds.). *Transnational Legal Ordering of Criminal Justice*, pp. 51–83. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from <https://www.cambridge.org/core/books/transnational-legal-ordering-of-criminal-justice/why-do-transnational-legal-orders-persist/2329573275245EDD6ACAB4E238C6CA15> [in English].
4. *Uhoda pro partnerstvo i spivrobotnytstvo mizh Ukrayinoyu i Yevropeys'kymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy [Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Communities and their Member States]* (1994). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text [in Ukrainian].
5. Dudorov, O. O. & Tertichenko, T. M. (2015). *Protydiya vidmyvannyu «brudnoho» mayna: Yevropeyski standarty ta Kryminalnyy kodeks Ukrayiny [Counteracting the laundering of «dirty» property: European standards and the Criminal Code of Ukraine]*. Monohrafiya. Kyiv. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/8/6/299731.pdf> [in Ukrainian].
6. Hrabchuk, I. L. (2023). Rozvytok mizhnarodnoyi ta natsionalnykh system finansovoho monitorynhu v protydiy finansuvannyu teroryzmu [Development of international and national financial monitoring systems in countering terrorist financing]. Monograph. Zhytomyr: Buk-Druk Publishing House LLC. Retrieved from <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8445/2b.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
7. *Zvit pro provedennya natsionalnoyi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannya ta protydiy lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, ta finansuvannyu teroryzmu [Report on the national risk assessment in the field of preventing and combating money laundering and terrorist financing]* 2019. Retrieved from <https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf> [in Ukrainian].
8. FATF (2002, June 21). *Review to Identify Non-Cooperative Countries or Territories: Increasing The World-Wide Effectiveness of Anti-Money Laundering Measures*. Paris. Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/2001%202002%20NCCT%20ENG.pdf> [in English].
9. FATF (2010, June 25). *Improving Global AML/CFT Compliance: update on-going process*. Paris. Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/High-risk-and-other-monitored-jurisdictions/Improvingglobalamlcft-complianceupdateon-goingprocess-june2010.html> [in English].
10. MONEYVAL (2010, September 27). *Ukraine Progress report and written analysis by the Secretariat of Core Recommendations. First 3rd Round Written Progress Report*. Strasbourg. Retrieved from <https://rm.coe.int/ukraine-progress-report-and-written-analysis-by-the-secretariat-of-cor/1680715a99> [in English].
11. MONEYVAL (2012, December 6). *Ukraine Progress report and written analysis by the Secretariat of Core Recommendations. Second 3rd Round Written Progress Report*. Strasbourg. Retrieved from <https://rm.coe.int/ukraine-progress-report-and-written-analysis-by-the-secretariat-of-cor/1680715aa2> [in English].
12. *Kabinet Ministriv Ukrayiny. (2013, November 21). Rozporyadzhennya №905-r «Pytannya ukladannya Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyei storony, ta YeS, Yevratomom i yikh derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony» [Cabinet of Ministers of Ukraine. (21 November 2013). Order No. 905-r 'On the conclusion of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the EU, Euratom and their Member States, on the other hand]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

13. MONEYVAL (2015, September 18). *Ukraine Written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations. Third 3rd Round Written Progress Report. MONEYVAL(2015)2*. Strasbourg. Retrieved from <https://rm.coe.int/ukraine-written-analysis-by-the-secretariat-of-core-and-key-recommenda/1680715ab0> [in English].
14. MONEYVAL (2017, December 12). *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Ukraine. Fifth Round Mutual Evaluation Report*. Strasbourg. Retrieved from <https://rm.coe.int/fifth-round-mutual-evaluation-report-on-ukraine/1680782396> [in English].
15. FATF (2022–2023). *Public statements on Ukraine and the Russian Federation*.
16. – FATF Public Statement on the Situation in Ukraine (2022). Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Ukraine-2022.html>.
17. FATF Declaration of the Ministers (2022, April 21). Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/FATF/FATF-Ministerial-Declaration-April-2022.pdf>.
18. FATF Statement on the Russian Federation (2023, February 24). Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/fatf-statement-russian-federation.html> [in English].
19. *Uhoda pro partnerstvo i spivrobotnytstvo mizh Ukrayinoyu i YeS [Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the EU]* (1994). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text [in Ukrainian].
20. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (1995, September 26). Opinion No. 190 on the application by Ukraine for membership of the Council of Europe [Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (1995, September 26). Opinion No. 190 on Ukraine's application for membership of the Council of Europe]*. Strasbourg. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text [in English].
21. *Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin i dopovnen...» [Law of Ukraine «On Amendments and Additions...»]* (1995). *VVR, 10*, Art. 64. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/95-%D0%B2%D1%80/ed19950215#Text> [in Ukrainian].
22. MONEYVAL (2001, January 19). *First Mutual Evaluation Report on Ukraine. Summary. Strasbourg*. Retrieved from <https://rm.coe.int/european-committee-on-crime-problems-cdpc-select-committee-of-experts-/1680715ab8> [in English].
23. *Verkhovna Rada Ukrayiny (2001). Kryminalnyy kodeks Ukrayiny [Verkhovna Rada of Ukraine]. (2001). Criminal Code of Ukraine. VVR, 25–26*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
24. MONEYVAL (2001, January 19). *First Mutual Evaluation Report on Ukraine. Summary. Strasbourg*. Retrieved from <https://rm.coe.int/european-committee-on-crime-problems-cdpc-select-committee-of-experts-/1680715ab8> [in English].
25. *Verkhovna Rada Ukrayiny (2019). Zakon Ukrayiny «Pro zapobihannya ta protydiyuh lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv...» [Law of Ukraine ‘On Preventing and Combating the Legalisation (Laundering) of Proceeds...’]. VVR, 25*, Art. 171. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> [in Ukrainian].
26. *Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrayiny. (n.d.). Analiz statti 209 Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny [State Financial Monitoring Service of Ukraine. (n.d.). Analysis of Article 209 of the Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://fiu.gov.ua/pages/finansovii-monitorint/metodologija/rekomendaci/analiz-statti-209-kryminalnogo-kodeksu-ukrajini.html> [in Ukrainian].
27. *Ofis Heneralnoho prokurora Ukrayiny. Yedynnyy zvit pro kryminal'ni pravoporushennya za sichen-hruden 2024 roku [Office of the Prosecutor General of Ukraine] (2024). Unified report on criminal offences for January-December 2024*. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
28. *Verkhovnyy Sud. Stan zdiysnennya pravosuddya u kryminal'nykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennya sudamy zahal'noyi yurysdyktsiyi u 2024 rotsi [Supreme Court. The state of justice in criminal proceedings and cases of administrative offences by courts of general jurisdiction in 2024]* (2024). Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stan%20zdiisnenna%20pravosydda%20y%20kryminalnyh_provadgennah_admin_pravoporyshen_2024.pdf [in Ukrainian].
29. *Stan zdiisnennia pravosuddia u kryminalnykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennia sudamy zahalnoi yurysdyktsii u 2024 rotsi. Verkhovnyi Sud [The state of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses by courts of general jurisdiction in 2024. Supreme Court]*.

- Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stan%20zdiisnenna%20pravosydda%20y%20kruminalnyh_provadgennah_admin_pravoporyshen_2024.pdf [in Ukrainian].
30. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiuu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom» [Law of Ukraine on Preventing and Combating the Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, Art. 2. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249-15/ed20021128#Text> [in Ukrainian].
 31. *Poyasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy No. 5067 vid 12.09.2014 «Pro zapobihannia ta protydiuu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, ...»*. V.o. Ministr Finansiv Ukrainy [Explanatory note to Draft Law of Ukraine No. 5067 dated September 12, 2014, «On Preventing and Combating the Legalization (Laundering) of Proceeds, ...». Acting Minister of Finance of Ukraine]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52162 [in Ukrainian].
 32. *Poyasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy vid 25.09.2019 No. 2179 «Pro zapobihannia ta protydiuu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, ...»*. Ministr finansiv Ukrainy [Explanatory note to the draft Law of Ukraine dated 25.09.2019 No. 2179 «On preventing and combating the legalization (laundering) of proceeds, ...». Minister of Finance of Ukraine]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/gi00540a?an=2&ed=2019_09_25 [in Ukrainian].
 33. *Rozvytok natsionalnoi systemy finansovoho monitoringhu / T. I. Yefymenko, S. S. Hasanov, O. Ye. Korystin ta in. [Development of the national financial monitoring system]*. Kyiv: Akad. fin. Upravlinnia. Retrieved from https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=450&num=13 [in Ukrainian].
 34. *Zvit Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitoringhu Ukrainy za 2024 rik. Derzhavna sluzhba finansovoho monitoringhu Ukrainy [Report of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2024. State Financial Monitoring Service of Ukraine]*. 2025. Retrieved from <https://fju.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist/2024-rik/richnij-zvit-derzhfinmonitoringu-za-2024-rik.html> [in Ukrainian].
 35. *On approval of the action plan aimed at preventing and/or reducing the negative consequences of risks identified by the third national risk assessment in the field of prevention and counteraction to money laundering, terrorist financing and financing of the proliferation of weapons of mass destruction for the period until 2026: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1207-r, December 27, 2023*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2023-%D1%80#Text> [in English].

Стаття надійшла 27.08.2025
Стаття прийнята до друку 20.09.2025

Анна Черниш,

доктор філологічних наук,
судовий експерт Сумського науково-
дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6183-7312>

РОЛЬ ПРОСОДИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ГОЛОСУ У СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗАХ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПISУ

У статті розглянуто роль просодичних характеристик голосу у процесі проведення судових експертиз із дослідження голосу й усного мовлення у відео-, звукозаписах. Зазначено, що система просодичних характеристик вимагає обізнаності експерта в особливостях артикуляції звуків, психофізіологічних процесах утворення мовлення, лінгвістичних явищах мови.

Мета статті – охарактеризувати систему просодичних параметрів голосу та означити їхню роль в експертизі відео-, звукозапису.

Методологічну основу дослідження складає система загальноприйнятих і вузькопрофільних методів і підходів. Використовувалися як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, узагальнення тощо), так і лінгвометодологія (системно-структурний, когнітивно-дискурсивний підходи).

Просодичні характеристики голосу усунюють процес ідентифікації голосу й усного мовлення, позаяк виражають ознаки індивідуального стилю мовця, особливості його вимови, алгоритми утворення мовленнєвих конструкцій тощо. Встановлено, що просодія відіграє важливе значення у комунікативному акті, слугуючи показником мовленнєвих інтенцій, емоційних настроїв, змістових потенціалів. Просодія виражає спектр ритміко-інтонаційних ознак усного мовлення, доповнює невербальне мовлення, сприяє ідентифікаційним процесам мовця. Ідентифікаційні процедури верифікації мовця технічними й мовознавчими методами передбачають аналіз голосу й усного мовлення, відображаючи алгоритми і схеми створення голосових та слухових лінійок. У судовій експертизі відео-, звукозапису просодія виступає фактором лінгвістичної упізнаваності мовця, відображаючи базові параметри голосу – інтонацію, висоту, ритм, мелодику, наголос, темп, гучність, тембр, паузу тощо. Доведено, що просодичні характеристики вагомо впливають на спосіб донесення певної інформації, що корегується й специфікується саме завдяки інтонаційним характеристикам, гучності, темпу, висоті мовлення тощо.

Ключові слова: просодія, просодичні характеристики, голос, мовлення, комунікативний акт.

Chernysh A.

The role of prosodic characteristics of voice in forensic examinations of video and audio recordings

The relevance of the article is determined by the need to discuss the role of prosodic characteristics of voice in the process of forensic examination of voice and speech in video and audio recordings.

The article aims to describe the system of prosodic parameters of voice and speech and define the role of prosodic characteristics in the examination of video and audio recordings.

The methodological basis of the study consists of a system of generally accepted and specialized methods and approaches. Both general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, generalization, etc.) and linguistic methodology (systemic-structural and cognitive-discursive approaches) were used.

The research results emphasize that the system of prosodic characteristics requires the expert to be knowledgeable about the peculiarities of sound articulation, psychophysiological processes of speech formation, and linguistic phenomena of language. It is established that the prosodic parameters of voice and speech are studied within the framework of video and audio recording examination using technical and linguistic methods. Prosodic characteristics add a significant supplement to the process of voice and speech identification, as they express the characteristics of the speaker's individual style, the peculiarities of their pronunciation, the algorithms of speech construction, etc. It has been established that prosody plays an important role in the communicative act, serving as an indicator of speech intentions, emotional moods, and semantic potentials. The system of prosodic parameters of oral speech specifies the logical and semantic unity of utterances and contributes to the reproduction of communicative situations. Prosody expresses a range of rhythmic and intonational features of spoken language, complements nonverbal communication, and facilitates

the speaker's identification processes. Identification procedures for verifying the speaker using technical and linguistic methods involve analyzing the voice and spoken language, reflecting the algorithms and patterns of voice and auditory line creation. In forensic examination of video and audio recordings, prosody is a factor in the linguistic recognition of the speaker, reflecting the basic parameters of the voice – intonation, pitch, rhythm, melody, stress, tempo, pause, etc. It has been proven that prosodic characteristics significantly influence the way certain information is conveyed, which is adjusted and specified precisely due to intonation characteristics, volume, tempo, pitch of speech.

Keywords: *prosody, prosodic characteristics, voice, speech, communicative act.*

Постановка проблеми. Ефективність реалізації комунікативного акту залежить від взаємозумовленості комунікативного наміру, лінгвістичного досвіду, системи просодичних засобів як важливої ланки формозмістової єдності будь-якого висловлювання. Як відомо, комунікативний акт виражається у вербальній (усній та письмовій) і невербальній формах спілкування. Усне мовлення, на відміну від письмового, моделює широкий дискурс реалізації комунікативних мовленнєвих актів, для яких просодія слугує своєрідним маркером мовленнєвих інтенцій. С. Корнелаєва слушно зауважує, що «саме комунікативним наміром того, хто говорить, визначається вибір просодичного оформлення висловлювання», адже система просодичних засобів залежить від мовця та його бажання ослувити думки, максимально чітко передати зміст висловлювань не лише лексичними засобами певної мови, а й низкою вдало підібраних просодичних характеристик голосу [3, с. 138].

Усне мовлення завжди є соціально обумовленим явищем, що реалізує безліч комунікативних ситуацій та комунікативних актів. Комунікативний акт передусім має на меті передати певну інформацію і сприяти обміну емоційним потенціалом висловлювання. Отже, будь-який комунікативний акт – логічно-змістова єдність, в якій закладено емоційний потенціал, проявлений в усному мовленні системою лексичних, синтаксичних, граматичних засобів і низки просодичних маркерів. Такий підхід у розумінні усного мовлення дозволяє погодитися з твердженням Д. Гірста у тому, що «всі висловлювання містять просодію, оскільки їх просодична форма завжди може бути охарактеризована як мінливий патерн сегментної довжини, гучності та висоти звуку» [8, с. 233].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням просодичних характеристик голосу активно займаються закордонні науковці Д. Гірст, М. Гордон, С. Кривокапіч, Р. Ледд, П. Прієто, Ю. Сюй, К. Фері та українські О. Алексієвич, Н. Вербич, С. Корнелаєва, Н. Рибіна, А. Самковська та ін.

Поняття просодії трактують як «спектр ритміко-інтонаційних властивостей, що призначені для реалізації комунікативної функції мови, оскільки саме з їхньою допомогою людина передає розмаїття інформації та власний емоційний стан» [1, с. 388]. Колектив американських дослідників вважає, що «у широкому лінгвістичному сенсі просодія відноситься до ритму, наголосу та інтонації в мові» [7, с. 13]. С. Кривокапіч, ґрунтуючись на наукових студіях М. Бекмана, Р. Ледда, С. Джуна, розуміє просодію «як структуру висловлювання, що кодує виразність та ієрархічну структуру на лексичному та фразовому рівнях» [12, с. 213]. Схожу інтерпретаційну позицію категорії просодії має Сюй Ю., який вважає, що просодія відноситься до «надсегментних аспектів мовлення, включаючи висоту, тривалість, амплітуду та якість голосу, які використовуються для створення лексичних та постлексичних контрастів, а також для передачі паралінгвістичних значень» [15, с. 314], додатково акцентуючи на ролі просодії як паралінгвістичному факторі.

Мета статті – охарактеризувати систему просодичних параметрів голосу та означити їхню роль в експертизі відео-, звукозапису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття просодії досить ефективно імплементується у низку сфер життєдіяльності людини – медіа, мистецтво, медицину, освіту, науку, судочинство. Воно – одне з базових категорій у галузі судових експертиз, позаяк є джерелом доказової інформації. У судовій експертизі відео-, звукозапису просодичні характеристики голосу сприяють ідентифікації мовця, перевірці автентичності (відео)фонограми, дозволяють трактувати зміст висловлювань, відтворюють комунікативну ситуацію. Дослідження мовлення індивіда в експертизі відео-, звукозапису технічними або мовознавчими методами передбачає ідентифікацію мовця за низкою ознак, серед яких однією з фундаментальних є лінгвістична впізнаваність мовця, співвіднесеність рис її/його ідіостилу у досліджуваних матеріалах і зразках, адже мовлення кожного індивіда унікальне, неповторне, наділене особистісними мовними контамінаціями. Відтак мовець, на думку П. Екерта, є «стилістичним агентом» [5, с. 97] мовлення, здатним адаптувати мову як систему норм і правил в індивідуальне мовлення як процес реалізації знань про мову із безліччю авторських мовленнєвих конструкцій і модифікацій. Для експертизи відео-, звукозапису актуалізується твердження Л. Фейрклова про мову як «ресурс для формування ідентичності» [6, с. 2], а мовні вибори/

мовленнєві конструкції, що в основному реалізуються в мовленнєвих актах і мовленнєвих ситуаціях, як «активні дії ідентичності» [6, с. 2].

Просодія як предмет дослідження судової експертизи відео-, звукозапису актуалізується у розділі судової фонетики, що, як зауважує С. Сінга, передбачає «аналіз мовлення за допомогою слухових та акустичних засобів та його застосування в юридичній та кримінальній сфері. Це наука, яка займається питаннями ідентифікації мовця, вирішенням спірних питань щодо контексту записів, процесом створення голосових та слухових лінійок та пов'язаними темами. Фонетики здатні аналізувати характерні особливості мовлення мовця порівняно з іншими потенційними мовцями» [13, с. 155]. У свою чергу судова фонетика тісно взаємодіє із соціофонетикою, що має як спільні предмети дослідження, так і подекуди використовує спільну методологію, на чому наголошували Т. Кендалл і С. Фарінгтон, зауважуючи, що «криміналістична фонетика є суміжною галуззю соціофонетики, з багатьма подібними дослідницькими практиками» [11, с. 184]. Експертиза відео-, звукозапису, одним із предметів дослідження якої є просодія, ефективно демонструє інтеграцію та взаємодію технічних і гуманітарних сфер. Д. Гірт зауважував про «взаємодію між двома основними спільнотами дослідників, які цікавляться сферою просодії мовлення: тобто, інженерами та комп'ютерними науковцями з одного боку, а з іншого – лінгвістами та фонетиками» [8, с. 1].

У фокус експертизи відео-, звукозапису потрапляє голос і мовлення індивіда, що піддається дослідженню технічними засобами і методами лінгвістичного аналізу, якщо перед експертом стоїть завдання дослідити ідентифікаційні особливості голосу та мовлення людини. Усне мовлення індивіда та його голос – об'єкти експертизи відео-, звукозапису, що, на відміну від зразків писемного мовлення, потребують обізнаності дослідника в особливостях артикуляції звуків, психофізіологічних процесах утворення мовлення, просодичних характеристиках усної мови. Голос, за означенням Дж. Санберга, – «дзеркало нашої душі» [14, с. 123] та мовлення – виразні ідентифікати людини, що дозволяють розрізнити осіб за зовнішніми маркерами, не вдаючись до складних ідентифікаційних експертиз.

У дослідженні голосу й усного мовлення у відео-, звукоматеріалах експерта-лінгвіста цікавить не лише зміст сказаного, що є безпосереднім предметом дослідження судової лінгвістичної експертизи писемного мовлення, але й просодичні характеристики усного мовлення, що додають присутніх аспектів в аналізі ідентифікаційних ознак голосу та мовлення людини. Д. Гірт з цього приводу слушно зауважує, що «однією з важливих речей, про яку нам повідомляє мовлення, але про яку не повідомляє текст, є особистість того, хто говорить. <...> Але навіть якщо абстрагуватися від особи, яка говорить, є ще багато інших речей, які ми отримуємо з усного повідомлення, але не отримуємо з письмового. Загальновідомо, що те, *як ми щось говоримо* (письмівка Д. Гірста. – А. Ч.), є настільки ж важливим, а іноді навіть важливішим, ніж те, *що ми говоримо* (письмівка Д. Гірста. – А. Ч.). І передусім можна сказати, що те, *як ми щось говоримо* (письмівка Д. Гірста. – А. Ч.), залежить від просодії того, що ми говоримо» [8, с. 5]. Схожих поглядів на важливість просодичних характеристик в усному мовленні притримуються дослідники О. Хансен, П. Сліх та Дж. Андерсон, уніфікуючи просодію як високорівневі фонологічні ознаки, «що пов'язані з манерою вимови слова, такими як гучність або мелодійний тон» [див. про це: 7, с. 12] для успішної ідентифікації мови. Отже, просодія не лише увиразнює його, але передусім специфікує зміст сказаного.

В усному мовленні мовець спроможний увиразнювати зміст промовленого низкою просодичних характеристик, у той час як у письмовому мовленні мовці зазвичай обмежені. Саме тому сучасна культура письмового неформального спілкування (скажімо, у соціальних мережах або різних месенджерах) тяжіє до своєрідного знакового символізму через смайли, візуальні символи, графічні та текстові засоби або мультимедійні елементи, щоб скоригувати сприйняття мовного повідомлення, обмежити дискурс інтерпретацій комунікативних актів і ситуацій. Наприклад, сумний або, навпаки, веселий смайл слугує своєрідною сигналоформою відповідного настрою, емоції або інтонації співрозмовника. Відтак система просодичних характеристик голосу й усного мовлення, на відміну від писемного, є додатковими вагомими індикаторами змісту сказаного. Семантика слів і виразів, озвучених усно, увиразнюється не лише просодією, але й системою невербальних засобів, які важливо враховувати у процесі аналізу відеофонограм у судових експертизах відео-, звукозапису.

Наприклад, фраза «Як геніально!» у процесі аналізу може бути по-різному інтерпретована залежно від комунікативної ситуації. Якщо ця фраза потрапляє у фокус дослідження семантико-текстуальної експертизи письмового мовлення, то вона вимагає врахування контексту, в якій її промовлено, розділових знаків або знаків увиразнення мовлення (смайлів, графічних знаків, візуальних символів, стилістичних прийомів, знаків реакцій тощо) для максимально достовірного трактування. У процесі аналізу усного мовлення в експертизі відео-, звукозапису встановити зміст фрази допомагають просодичні характеристики

голосу мовця. Інтонація (щира/саркастична/здивована), з якою промовлено фразу, є одним із важливих індикаторів розуміння змісту фрази. Темп мовлення (швидкий, середній, уповільнений), протяжність певних звуків (наприклад, геніа-а-а-ально), сила голосу (голосно або приглушено, що зазвичай означає байдуже), паузація – засадничі просодичні характеристики фрази, що сприяють змістовій інтерпретації, а також є ідентифікаційними маркерами мовлення індивіда у фоноскопії, допомагаючи ідентифікувати людину за голосовим слідом. Просодія в усному мовленні, на думку Д. Гірста, може бути навіть важливішою, аніж зміст поєднаних у фразу лексем: «Насправді, коли існує розбіжність між просодією висловлювання та його явним семантичним змістом, ми зазвичай довіряємо просодії, а не семантиці. Така ситуація може бути спричинена тим, що просодія є більш інтуїтивно зрозумілою для нас, ніж семантика» [9]. Такий погляд на просодичні характеристики мовлення дозволяє стверджувати, що експертиза голосу й усного мовлення індивіда засобами техніки або за допомогою мовознавчої методології вагомо опирається на просодію.

У судових експертизах дослідження голосу й усного мовлення у матеріалах відео-, звукозаписів особливої значенності набувають інтонація, ритм, наголос, темп, гучність, тембр і пауза. Так, скажімо, з метою ідентифікації мовця за голосом і мовленнєвими навиками показовими для дослідження вважаються темп, мелодика, наголос, ритм, у той час, як семантико-текстуальний аналіз висловленого обов'язково враховує передусім інтонацію, паузу, фразовий наголос.

Інтонація як система акустичних засобів робить усне мовлення індивіда зрозумілим, виразним, комунікативно повноцінним. У мовленні вона виконує важливе значення, позаяк диференціює його за емоційним забарвленням і метою висловлювання (на елементарному рівні класифікує речення на стверджувальні, питальні чи окличні), структурує мовлення, передає емоційно-почуттєвий діапазон мовця, засвідчує ознаки ідіостилію індивіда. Н. Вербич зауважує, що «слуховий аналіз інтонаційних характеристик є важливим елементом у визначенні характеру взаємодії просодики фрази з іншими мовними рівнями, що беруть участь у структуруванні тексту» [2, с. 225], наголошуючи на важливості інтонації, що координує інші важливі в усному мовленні рівні – лексичний, синтаксичний, граматичний, стильовий. Разом з інтонацією важливого значення в експертизах відео-, звукозапису набувають наголос, гучність, темп мовлення (наприклад, уповільнення, прискорення, протяжність тощо), особливості паузації, що є своєрідними маркерами ідіостилію мовця. Ці просодичні характеристики зазвичай укладаються у певні алгоритми відтворення усного мовлення, т. зв. «слухові лінійки» (С. Сінг), виражаючись у різних комбінаціях чи схемах мовлення (скажімо, інтонація – наголос – гучність – темп; наголос – гучність – пауза), і є досить показовими ідентифікаційними рисами верифікації мовця за голосовим слідом.

Залежно від акустико-фізіологічних параметрів мовця, його темпераменту, мовленнєвих звичок, мовних традицій, особливостей комунікативної ситуації, змісту комунікативного акту в експертизах відео-, звукозапису особливу увагу звертають на темп мовлення. Під темпом мовлення розуміють швидкість мовленнєвого потоку, тобто кількість мовленнєвих одиниць за певний часовий період. Зазвичай розрізняють швидкий, середній та повільний темп мовлення. Щоправда, у процесі аналізу темпу мовлення важливо враховувати мовленнєву ситуацію, комунікативну мету та жанр представлення того чи іншого повідомлення, адже мовці, зважаючи на наведені фактори реалізації комунікативних актів усного мовлення, здатні адаптовувати своє мовлення, тобто обирати мовні реєстри, свідомо специфікуючи й певні його фонетичні особливості, що піддаються усвідомленій модифікації – наприклад, регулювати швидкість, з якою вони відтворюють певну інформацію. Зазвичай темп мовлення залежить від комунікативної спрямованості, тобто врахування аудиторії, на кого мовлення звернене [4].

У процесі проведення експертизи відео-, звукозапису із дослідження голосу й усного мовлення важливого значення набуває параметр гучності як значуща просодична характеристика, важлива для технічного і мовознавчого аналізу водночас. Вона, як і темп мовлення, передусім узалежнена від фізико-акустичних можливостей індивіда, тобто визначається амплітудою коливань голосових зв'язок і будовою резонаторів мовця (грудна клітка, носова і ротова порожнини). Разом із тим гучність виступає комунікативним мовленнєвим засобом, позаяк сприяє акцентуації на певних висловлюваннях чи їхніх частинах, бере участь у семантико-текстуальній організації мовлення, відображає емоційно-експресивний стан мовця. Останнє стало предметом наукового студіювання колективу ірландських дослідників, які вважають, що гучність як корелят інтенсивності, або сили голосу, передусім є фактором обміну емоціями між учасниками комунікативного акту: «Таким чином, варіації якості голосу, пов'язані з вокальними зусиллями мовця, інтенсивністю (і її сприйманим корелятом – гучністю) емоційно забарвлених вокалізацій часто вважаються важливими факторами в кодуванні та розпізнаванні емоційних станів високої активації» [16, с. 2]. Отже, гучність мовлення індивіда є важливим параметром у процесі проведення експертизи відео-, звукозапису, оскільки

визначає акустичну якість (відео)фонограм і специфікує процес дослідження голосу й усного мовлення мовознавчими методами. Низька, або недостатня, гучність у відео-, звукозаписах унеможливує проведення експертизи, оскільки у такому випадку голос і мовлення не розпізнаються достатньою мірою. Це ускладнює процес фонетичного і лексичного аналізу із застосуванням мовознавчих методів, заважає розрізненню інтонаційних ознак мовлення, важливих для результатів дослідження. Натомість занадто висока гучність призводить до спотворення звукового сліду, що позначається на якості аналізу акустичних характеристик, а в лінгвістичному аспекті викривляє просодичні характеристики (паузи, тон, мелодику, ритм мовлення).

Висновки. Явище просодії є надзвичайно важливим для усного мовлення. Це багатосегментне поняття, що об'єднує низку категорій – інтонація, ритм, наголос, темп, висота, гучність, тембр і пауза тощо, що зазвичай становлять предмет дослідження в експертизах відео-, звукозапису. Усне мовлення характеризується просодичними параметрами, що скоординують зміст сказаного, відтворюють комунікативну ситуацію, специфікують манеру говоріння, увиразнюють ідентифікаційні ознаки голосу й мовлення. Аналіз просодичних характеристик вимагають спеціальних знань експерта в особливостях артикуляції звуків, психофізіологічних процесах утворення мовлення, лінгвістичних явищах мови. Просодія як сукупність «високорівневих фонологічних ознак» (О. Хансен, П. Сліх та Дж. Андерсон) відображає емоційний потенціал комунікативного акту, узгоджує в усному мовленні різні мовні рівні (лексичний, синтаксичний, граматичний, стильовий).

Список використаних джерел

1. Боряк О.В. Інтонація та просодія: лінгвістичний аспект понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2010. № 4 (6). С. 385–394.
2. Вербич Н. Просодичні засоби вираження комунікативної настанови «переконавання» в українському мовологічному тексті. На хвилях мови. Аллі Йосипівні Багмут / Ін-т укр. мови НАН України: упорядн.: О. С. Іщенко. Київ : КММ, 2011. 280 с.
3. Корнелаєва Є. Просодичні особливості публічної мови (на матеріалі виступів британських парламентарів). *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 1. С. 138–143.
4. Cohn M., Ferenc B., Zellou G. (2022). Acoustic-phonetic properties of Siri- and human-directed speech. *Journal of Phonetics*. Volume 90, January. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S009544702100098X?via%3Dihub> (дата звернення: 25.08.2025).
5. Eckert P. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*. 2012. Iss. 41, p. 87–100.
6. Fairclough L. Towards Methodological and Theoretical Synergies between Forensic Phonetics and Third Wave Sociophonetics. *Modern Languages Open*. 2013, Iss. (1): 8. P. 1–14.
7. Harris M., Gries S., Miglio V. Prosody and its application to forensic linguistics. *Linguistic evidence in security, law and intelligence*. 2014. Iss. 2 (2). P. 11–29.
8. Hirst D. *Speech Prosody: From Acoustics to Interpretation*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. 2004.
9. Hirst D. J. Form and function in the representation of speech prosody. *Speech Communication*. 2005. 46 (3–4), 334–347. <https://doi.org/10.1016/j.specom.2005.02.020> (дата звернення 22.08.2025).
10. Hirst D. Empirical models of tone, rhythm and intonation for the analysis of speech prosody. In D. Gibbon, D. J. Hirst, N. Campbell (Eds.), *Rhythm, Melody and Harmony in Speech. Studies in Honour of Wiktor Jassem*. 2012. P. 23–33.
11. Kendall T., Farrington C. The Corpus of Regional African American Language. 2021. URL: <https://www.slr.net/CORAAL.html> (дата звернення 22.09.2025).
12. Krivokapic J. Prosody in Articulatory Phonology. In : S. Shattuck-Hufnagel, J. Barnes (Eds.). *Prosodic Theory and Practice*. MIT Press. 2022. P.213–246.
13. Sinha S. Forensic Linguistics and Forensic Phonetics: An Introduction. *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies (IJIMS)*. 2015. Vol 2. No.6. P.153–157.
14. Sundberg J. Expressivity in singing: A review of some recent investigations. *Logopedics Phoniatics Vocology*. 1998. Vol. 23. Pp.121–127.
15. Xu Y. Prosody, tone, and intonation. In : *The Routledge handbook of phonetics*, 2019. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge. P. 314–356.

16. Yanushevskaya I., Gobl C., Ní Chasaide A. Voice quality in affect cueing: does loudness matter? *Front. Psychol.* 2013. Vol. 4, art. 335. URL: file:///C:/Users/SM-DSIT-9955V/Downloads/fpsyg-04-00335.pdf (дата звернення 18.08.2025).

References

1. Boriak, O. V. (2010). Intonatsiia ta prosodiia: lnhvistychnyi aspekt poniat [Intonation and prosody: the linguistic aspect of concepts]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Educational Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 4 (6), 385–394 [in Ukrainian].
2. Verbych, N. (2011). *Prosodychni zasoby vyrazhennia komunikatyvnoi nastanovy «perekonannia» v ukrainskomu monolohichnomu teksti [Prosodic means of expressing the communicative attitude of 'persuasion' in Ukrainian monologic text]*. Na khvyliakh movy. Alli Yosypivni Bahmut / In-t ukr. movy NAN Ukrainy: uporiadn.: O. S. Ishchenko – On the Waves of Language. To Alla Yosypivna Bahmut. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
3. Korneliaieva, Ye. (2020). Prosodychni osoblyvosti publichnoi movy (na materialy vystupiv brytanskykh parlamentariv) [Prosodic features of public speech (based on the speeches of British parliamentarians)]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 14 (1), 138–143 [in Ukrainian].
4. Cohn, M., Ferenc, B. & Zellou, G. (2022). Acoustic-phonetic properties of Siri- and human-directed speech. *Journal of Phonetics*, 90. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S009544702100098X?via%3Dihub> [in English].
5. Eckert, P. (2012). Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*, 41, 87–100 [in English].
6. Fairclough, L. (2023). Towards Methodological and Theoretical Synergies between Forensic Phonetics and Third Wave Sociophonetics. *Modern Languages Open*, (1): 8, 1–14.
7. Harris, M., Gries, S. & Miglio, V. (2014). Prosody and its application to forensic linguistics. *Linguistic evidence in security, law and intelligence*, 2 (2), 11–29.
8. Hirst, D. (2004). *Speech Prosody: From Acoustics to Interpretation*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg [in English].
9. Hirst D. J. (2005). Form and function in the representation of speech prosody. *Speech Communication*, 46(3–4), 334–347. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.specom.2005.02.020> [in English].
10. Hirst, D. (2012). Empirical models of tone, rhythm and intonation for the analysis of speech prosody. In D. Gibbon, D. J. Hirst, N. Campbell (Eds.), *Rhythm, Melody and Harmony in Speech. Studies in Honour of Wiktor Jassem*, 23–33 [in English].
11. Kendall, T. & Farrington, C. (2021). The Corpus of Regional African American Language. <https://www.slr.net/CORAAL.html> [in English].
12. Krivokapic J. (2022). Prosody in Articulatory Phonology. In : S. Shattuck-Hufnagel, J. Barnes (Eds.). *Prosodic Theory and Practice*. MIT Press, 213–246 [in English].
13. Sinha, S. (2015). Forensic Linguistics and Forensic Phonetics: An Introduction. *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies (IJIMS)*, Expressivity in singing: A review of some recent investigations. *Logopedics Phoniatics Vocology*, 23, 121–127 [in English].
14. Xu, Y. (2019). Prosody, tone, and intonation. In : *The Routledge handbook of phonetics*, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 314–356 [in English].
15. Yanushevskaya, I., Gobl, C. & Ní Chasaide, A. (2013). Voice quality in affect cueing: does loudness matter? *Front. Psychol*, 4, art. 335. Retrieved from file:///C:/Users/SM-DSIT-9955V/Downloads/fpsyg-04-00335.pdf [in English].

Стаття надійшла 20.08.2025
Стаття прийнята до друку 18.09.2025

DOI: 10.35774/app2025.03.148
УДК 343.9.2:347.61:316.624](477)

Владислав Теремецький,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач сектору проблем реалізації господарського
законодавства
відділу проблем модернізації господарського права
та законодавства ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова
НАН України», м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЦИФРОВІ ВИМІРИ ПРОТИДІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз проблем протидії насильству в сім'ї в сучасній Україні, що розглядаються крізь призму воєнного стану та цифрових трансформацій суспільства. Доведено, що насильство в сім'ї є багаторівневим і багатоаспектним феноменом, який поєднує правові, соціальні та культурні складові. Визначено, що ефективна протидія цьому явищу потребує інтеграції інституційних механізмів, освітніх практик і цифрових технологій.

Метою статті є визначення сутності та основних напрямів протидії насильству в сім'ї, з урахуванням національного і зарубіжного досвіду, цифрових викликів та умов воєнного стану. Серед завдань дослідження – аналіз законодавчої бази, узагальнення наукових підходів, виявлення ключових ризиків і формулювання практичних рекомендацій для державних органів і громадських інституцій.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні порівняльно-правового, формально-юридичного, системного, інтерпретаційного та епістемологічного методів. Застосування зазначених методологічних підходів дозволило не лише виявити проблемні аспекти чинного законодавства, окреслити шляхи посилення координації між державними структурами та громадським сектором, а також сформулювати нові напрями державної політики у сфері сімейних правовідносин.

У результаті встановлено, що ефективна протидія насильству в сім'ї можлива лише за умови реалізації комплексної стратегії, яка охоплює п'ять ключових напрямів: 1) запобігання насильству з боку військослужбовців і ветеранів; 2) активне використання цифрових технологій для інформування та допомоги постраждалим; 3) розвиток системи сімейного виховання; 4) медійну просвіту і суспільні кампанії; 5) використання творчих засобів як інструментів впливу на суспільну свідомість. Наголошено на необхідності виокремлення ключових напрямів протидії насильству в сім'ї з метою більш глибокого розуміння сутності цього процесу, особливо в контексті широкомасштабної збройної агресії та зростання цифрових викликів.

Зроблено висновок, що розв'язання проблеми насильства в сім'ї вимагає поєднання юридичних, соціальних і психологічних механізмів, посилення міжсекторальної взаємодії та створення цифрових сервісів, здатних забезпечити швидке реагування і конфіденційність. Підкреслена потреба в розробці національної стратегії сімейного виховання та державних програм реінтеграції ветеранів, що стане запорукою стабільності і морального відновлення українського суспільства.

Ключові слова: протидія, насильство в сім'ї, цифрові технології, соціальна політика, гендерно зумовлене насильство, сімейне виховання, воєнний стан, правове регулювання.

Teremetskyi V.

Domestic Violence in Ukraine: Legal, Social and Digital Dimensions of Counteraction

The article presents a comprehensive analysis of the challenges of countering domestic violence in modern Ukraine through the prism of martial law and the country's ongoing digital transformations. It demonstrates that domestic violence is a multi-level and multidimensional phenomenon that integrates legal, social, and cultural components. The study establishes that effective counteraction to this phenomenon requires the integration of institutional mechanisms, educational practices, and digital technologies.

The purpose of the article is to determine the essence and main directions of countering domestic violence, taking into account national and foreign experience, digital challenges, and the conditions of martial law. The objectives of the research include the analysis of the legislative framework, the generalization of scientific approaches, the identification of key risks, and the formulation of practical recommendations for state authorities and civil society institutions.

The research methodology is based on a combination of comparative legal, formal legal, systemic, interpretative, and epistemological methods. The application of these methodological approaches made it possible not only to identify problematic aspects of current legislation and outline ways to strengthen coordination between state institutions and the civil sector but also to formulate new directions of state policy in the field of family legal relations.

The results show that effective counteraction to domestic violence is possible only through the implementation of a comprehensive strategy that encompasses five key areas: (1) prevention of violence by military personnel and veterans; (2) active use of digital technologies for informing and assisting victims; (3) development of the family education system; (4) media awareness and public campaigns; and (5) the use of creative means as tools for influencing public

consciousness. The article emphasizes the need to identify and develop these key directions to gain a deeper understanding of the essence of this process, particularly in the context of large-scale armed aggression and increasing digital challenges.

It is concluded that solving the problem of domestic violence requires the combination of legal, social, and psychological mechanisms, strengthening cross-sectoral cooperation, and developing digital services capable of ensuring rapid response and confidentiality. The study highlights the need for the development of a national strategy for family education and state programs for the reintegration of veterans, which will serve as a guarantee of stability and moral renewal of Ukrainian society.

Keywords: *counteraction, domestic violence, digital technologies, social policy, gender-based violence, family education, martial law, legal regulation.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, як і більшість країн світу, переживає складні соціальні процеси, що супроводжуються глибокими кризовими трансформаціями суспільства. Передусім це зумовлено трирічною широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, яка має руйнівний вплив на жінок і дівчат. Відповідно до офіційних даних 1 869 000 осіб стали внутрішньо переміщеними, понад 6,7 млн жінок потребують гуманітарної допомоги, а 3 799 жінок і 289 дівчат загинули, причому, за оцінками Організації Об'єднаних Націй, фактична кількість загиблих є значно більшою. Крім того, за даними UN Women, станом на початок 2025 року кількість випадків гендерно зумовленого насильства в Україні зросла на 36 % порівняно з 2022 роком [1].

Ефективна протидія насильству в сім'ї неможлива без розвитку національної системи захисту прав людини як на рівні діяльності правоохоронних органів, так і соціальних служб, покликаних сприяти гармонійному розвитку сім'ї як базового соціального інституту. Саме від функціонування сім'ї залежить світоглядний і ціннісний фундамент подальшого становлення особистості, адже права людини є ключовими орієнтирами гідного та вільного існування [2, с. 249].

Водночас гармонійному розвитку сімейних відносин у сучасних умовах істотно перешкоджає ускладнення соціальних структур і комунікацій, які дедалі більше базуються на цифрових технологіях [3, с. 60), оптичному та радіовипромінюванні [4, с. 1241], а також на спеціально створених і навчених нейронних мережах [5, с. 123; 6, с. 222]. Постійне інвестування в інноваційний розвиток цих технологій [7, с. 7] призводить до перенесення значної частини міжособистісної взаємодії у цифровий простір, що ускладнює безпосереднє спілкування між членами сім'ї.

На сучасних сім'ях істотно позначилася і пандемія COVID-19, яка вплинула на всі сфери суспільного життя та, ймовірно, стала каталізатором зміни напрямів розвитку світової спільноти [8]. Під час пандемії людство зіткнулося з тривалими карантинними обмеженнями, які призвели до збільшення часу спільного перебування членів подружжя, що, у свою чергу, спричинило зростання кількості випадків насильства в сім'ї. Основною причиною цього явища стала вимушена самоізоляція сімей у період пандемії COVID-19 [9, с. 203].

Не можна залишити поза увагою й стан розвитку економічних відносин, які в умовах глобалізації та сучасного міжнародного співробітництва [10, с. 2277] характеризуються жорсткою конкуренцією, високими фінансовими ризиками, значною невизначеністю та обмеженістю ресурсів [11, с. 163]. Це породжує безробіття та інші соціально-економічні проблеми, що чинять деструктивний вплив на сімейні відносини. У зв'язку з цим перед науковцями та практиками постає завдання аналізу позитивного досвіду зарубіжних країн і його адаптації до вітчизняних умов із мінімальними ризиками для соціально-економічного розвитку [12, с. 297]. Зазначений аналіз значною мірою базується на запровадженні ризик-орієнтованого підходу, що передбачає наближення українського законодавства до європейських стандартів [13, с. 77].

Мета дослідження – визначити сутність та основних напрямів протидії насильству в сім'ї, з урахуванням національного і зарубіжного досвіду, цифрових викликів та умов воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження проблематики протидії насильству в сім'ї, було проаналізовано значну кількість наукових та інших джерел, в яких розглядалися фундаментальні питання людської взаємодії в сучасних умовах, розкривалася сутність і загальносоціальне значення інституту сім'ї, а також ґрунтовно вивчалася проблематика сімейного насильства.

Так, у сучасних умовах багато країн, зокрема й Україна, переживають кардинальні зміни у політичній, економічній і духовно-ідеологічній сферах життя. Поряд із соціально-економічною стагнацією та невизначеністю в політичній, культурній, освітній та морально-психологічній сферах, з'явилися також стресори, зумовлені війною в Україні. Це призвело не лише до ускладнення й суперечливості соціально-економічного та політичного розвитку України [14, с. 328), але й до появи психосоціальних ризиків серед населення країни [15, с. 51]. Відтак постала потреба у розробці та впровадженні дієвих заходів для запобігання таким ризикам, а також у забезпеченні кваліфікованої психологічної реабілітації населення.

Бурлака та інші науковці [16, с. 329] підкреслюють провідну роль сім'ї у розвитку суспільства, зауважуючи, що сучасні соціально-економічні й політичні труднощі підсилюють її вразливість. Такі чинники, на думку вчених, провокують зростання зловживання психоактивними речовинами, погіршення здоров'я і стосунків у родині. Для протидії цим негативним явищам вчені пропонують створити на університетському рівні програми з сімейної освіти та терапії, щоб готувати кваліфікованих фахівців у цій сфері.

Окремі дослідження зосереджені на вдосконаленні нормативно-правової бази сімейних відносин. Зокрема, належне врегулювання аліментних зобов'язань розглядається як один зі способів запобігання окремим проявам домашнього насильства, наприклад для гарантування права дитини на належне утримання [17, с. 30]. Також аналізується ефективність законодавчих ініціатив воєнного часу, спрямованих на підтримку сімей. Як підсумок дослідники пропонують запровадити додаткові гарантії медичного забезпечення для військовослужбовців та членів їхніх родин [18].

Не менш важливою є морально-етична складова сімейного життя. Li Mutong [19, с. 301] наголошує, що сімейна культура і традиції формують світогляд, цінності та характер дитини, а батьки є її першими наставниками. Сімейне середовище загалом справляє визначальний вплив на подальшу поведінку особистості. Так, встановлено тісний зв'язок між несприятливим дитинством (фізичні покарання, жорстоке поводження) та схильністю до булінгу в дорослому віці [20, с. 1143]. Тому психологам і консультантам варто враховувати сімейне минуле клієнтів, оцінюючи вплив дитячих травм на їхні майбутні стосунки та соціалізацію.

Домашнє насильство сьогодні виступає однією з найгостріших проблем сімейних відносин. Серед чинників ризику цього явища дослідники виокремлюють як індивідуально-психологічні характеристики жертви й кривдника, так і економічні обставини (безробіття, матеріальні труднощі), що підвищують рівень сімейної напруги [21, с. 266]. Отже, протидія домашньому насильству – це комплексне, багатогранне завдання, вирішення якого залежить від низки чинників на індивідуальному та суспільному рівнях. Відповідно, метою даного дослідження є визначення основних проблем розуміння сутності протидії цьому явищу та окреслення оптимальних напрямів її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насильство в сім'ї має спіралеподібну структуру, яка становить загрозу не лише для окремих осіб, а й для сучасного та майбутнього суспільства. З огляду на те, що саме в родині зростають покоління, які формуватимуть майбутнє держави, боротьба з проявами сімейного насильства набуває особливої ваги. Протидія цьому явищу, з огляду на його багатоаспектність, також має бути багатовимірною, охоплюючи правові, соціальні, психологічні та культурні виміри [22, с. 458].

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII (далі – Закон № 2229-VIII), під домашнім насильством розуміються дії або бездіяльність фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру, що здійснюються в межах сім'ї, місця спільного проживання або між родичами, колишнім чи теперішнім подружжям, або іншими особами, які спільно проживали (проживають) однією сім'єю, незалежно від наявності родинних чи шлюбних відносин [23]. Закон також включає до цього поняття погрози вчинення таких діянь.

У межах цього дослідження вважаємо доцільним використовувати категорію «насильство в сім'ї», оскільки саме сім'я є основним функціональним елементом і ядром соціальної організації та інституціалізації. Як і багато інших соціальних інститутів, сім'я зазнала трансформацій впродовж історичного розвитку людства, змінила функції під впливом прискореної соціокультурної еволюції, але зберегла своє ключове значення й цінність у будь-якому суспільстві [24, с. 305].

Протидія насильству в сім'ї є складним і багатовимірним завданням, що покладається на широке коло суб'єктів. Її особливості можуть істотно варіюватися залежно від функціонального статусу конкретного суб'єкта, у межах повноважень якого здійснюється така діяльність. Так, основними завданнями підрозділів превентивного блоку Національної поліції України є виявлення фактів домашнього насильства, оперативне реагування на них, прийом і розгляд заяв і повідомлень про такі випадки. Зокрема, йдеться про обробку інформації, що надходить до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, гендерно зумовленому насильству, а також насильству щодо дітей [25, с. 195].

Відповідно до Закону № 2229-VIII, протидія домашньому насильству визначається як система заходів, які реалізуються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах. Такі заходи спрямовані на припинення насильства, надання допомоги й захисту постраждалій особі, відшкодування завданої шкоди, забезпечення належного розслідування, притягнення кривдників до відповідальності та зміну їхньої поведінки.

Сутність протидії насильству в сім'ї, на нашу думку, полягає не лише в реалізації комплексу нормативно визначених заходів, а й у формуванні й впровадженні інноваційних підходів через проєктні ініціативи, концепції, грантові програми та освітньо-просвітницькі платформи. Реалізація будь-якого соціального проєкту в цій сфері є тривалим і багатоетапним процесом, що виходить далеко за межі безпосереднього виконання оперативних заходів. Крім того, ефективна протидія домашньому насильству неможлива без ґрунтового дослідницького супроводу. Наукова діяльність слугує важливим джерелом нових знань про природу цього явища, забезпечуючи практичну сферу статистичними показниками, результатами емпіричних досліджень, аналітичними висновками й передовими формами взаємодії між державою, громадянським суспільством і постраждалими особами.

Слід звернути увагу на те, що визначення протидії домашньому насильству, закріплене в Законі № 2229-VIII, недостатньо охоплює сучасні аспекти інформування постраждалих осіб про наявні форми захисту. Зокрема, важливо враховувати роль цифрових інструментів – вебплатформ, мобільних застосунків і онлайн-сервісів – які забезпечують конфіденційність, оперативність та доступність подання інформації до компетентних органів і отримання допомоги.

З огляду на викладене, під протидією насильству в сім'ї доцільно розуміти не лише систему заходів і їхніх комплексів, але й сукупність концептуальних ідей, втілених у проєктних пропозиціях, грантових ініціативах, програмах та концепціях. Ці заходи реалізуються у тісній взаємодії та під координацією спеціально уповноважених органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та міжнародних експертних структур. Їхня мета полягає у забезпеченні належного захисту постраждалої особи, інформуванні її про доступні механізми допомоги, притягненні кривдників до відповідальності, корекції їхньої поведінки, а також у нейтралізації чинників, що сприяють виникненню насильства – як на рівні окремої сім'ї, так і в межах певної соціальної групи, населеного пункту чи держави загалом.

Водночас для більш глибокого розуміння сутності процесу протидії насильству в сім'ї доцільно виокремити його ключові напрями, що є особливо актуальними в умовах широкомасштабної збройної агресії проти України, а також у контексті новітніх цифрових викликів.

Одним із пріоритетних напрямів протидії насильству в сім'ї в умовах воєнного стану, на нашу думку, є запобігання вчиненню такого насильства з боку військовослужбовців і ветеранів. Хоча військові чинники – зокрема участь у бойових діях, посттравматичний стресовий розлад та інші порушення психічного здоров'я – визнані факторами ризику насильницької поведінки загалом, емпіричні дослідження, присвячені їхньому впливу саме на динаміку сімейного насильства, залишаються обмеженими.

Окремі вчені здійснювали порівняльний аналіз поширеності випадків насильства в сім'ї серед розгорнутої вибірки британських військовослужбовців, зокрема у період безпосереднього повернення з зони бойових дій. Так, за результатами дослідження, поширеність насильства в сім'ї на початковому етапі демобілізації становила 3,6 %. При цьому встановлено статистично значущий зв'язок між вчиненням насильства і фактом звільнення з військової служби [26, с. 2202].

Враховуючи, що після завершення воєнних дій в Україні очікується масштабне повернення військовослужбовців до мирного життя, цей напрям може набути критичного значення в контексті національної безпеки та соціальної стабільності. Саме тому вже на нинішньому етапі є необхідність у розробці й запровадженні комплексних стратегій, державних і регіональних програм, орієнтованих на попередження домашнього насильства з боку діючих військовослужбовців та ветеранів, їх психосоціальної реінтеграції та підтримку родин.

Ще одним надзвичайно важливим напрямом сучасної протидії насильству в сім'ї є активне використання цифрових технологій. Цифрова трансформація суттєво змінила способи самовираження, комунікації, соціальної взаємодії та побудови міжособистісних відносин. Завдяки технологіям було подолано часові та просторові бар'єри, що сприяло миттєвому обміну інформацією та посиленню онлайн-моніторингу. Водночас цифрове середовище створило нові канали та інструменти для поширення гендерно зумовленого насильства, а також інших форм ворожості та контролю.

У науковій літературі обґрунтовано, що цифрові загрози мають унікальні особливості, які потребують окремого аналізу, однак не можуть розглядатися у відриві від насильства, що відбувається офлайн. Онлайн-агресія нерозривно пов'язана з реальними стосунками, соціальним контекстом і глибшими моделями контролю [27, с. 325]. Так, сучасні цифрові медіа не лише відтворюють традиційні моделі гендерного насильства, а й породжують нові його форми, зокрема так звані «технологічний примусовий контроль». Цей феномен охоплює як технічні засоби відстеження й контролю, так і реляційний аспект зловживання в інтимних стосунках, ґрунтуючись на примусі, структурній нерівності та культурних нормах [28, с. 609].

З огляду на це доцільним вважається створення інтерактивних цифрових рішень – мобільних застосунків, вебпорталів та онлайн-платформ – орієнтованих на постраждалих осіб. Їх функціонал має передбачати інтуїтивно зрозуміле віртуальне середовище, що дозволяє оперативно повідомляти про насильство, а також отримувати персоналізовані рекомендації, покрокові алгоритми дій та контакти екстрених служб – із гарантією конфіденційності, безпеки та швидкості реагування.

Ще одним важливим напрямом протидії насильству в сім'ї є всебічний розвиток сімейного виховання як засобу запобігання насильницькій поведінці через формування здорових моделей взаємодії. Культура сімейного життя, як складова соціалізації особистості, може бути сформована як на мікрорівні – всередині окремої родини, так і на макрорівні – шляхом реалізації загальнодержавної політики. Йдеться, зокрема, про необхідність розроблення національної концепції сімейного виховання, створення профільних науково-дослідних інститутів та лабораторій у складі закладів вищої освіти, які б системно здійснювали міждисциплінарні дослідження в галузі сімейної педагогіки, психології та права.

Питання виховання в сім'ї активно обговорюється й у міжнародному контексті. Так, в Латвії у 2006–2010 рр. було реалізовано масштабне дослідження «Виховання в трансформаційному суспільстві Латвії», що зумовлювалося змінами економічної ситуації та філософської парадигми виховного процесу. Спираючись на концепт «виховної компетентності батьків», науковці здійснили типологізацію моделей сімейного виховання, виділивши такі типи: згуртовані, врівноважені, невпорядковані, байдужі та недбалі сім'ї. Дослідження довело, що основою ефективного виховання є цінності, які поділяються членами родини, зокрема ставлення до себе, інших, навколишнього середовища та праці [29, с. 250].

Таким чином, сімейне виховання має розглядатися як цілеспрямований і послідовний процес формування позитивного досвіду, що сприяє становленню відповідальної, автономної особистості, здатної до емпатії, ненасильницької комунікації та соціальної взаємодії. Відтак, впровадження системної політики підтримки сімейного виховання є ключовим чинником запобігання домашньому насильству в довгостроковій перспективі.

Окремі науковці наголошують, що одним із ключових завдань сімейного виховання є формування у дітей морально-етичних та громадянських якостей, що забезпечують гармонійний розвиток особистості та її інтеграцію в суспільство. До таких якостей належать ввічливість, доброзичливість, терпимість, гуманне ставлення до довкілля, здатність до співпереживання, любов до природи, а також високий рівень культурного, морального, естетичного та соціального розвитку. Крім того, сімейне виховання повинне сприяти становленню дитини як свідомого громадянина і патріота, чесного працівника та відповідального члена родини [30, с. 106].

Зміст сімейного виховання, як зазначає О. Поліщук, являє собою систему науково обґрунтованих компонентів, що охоплюють:

- 1) біологічні, соціально-економічні та духовні потреби особистості, загальнокультурні й національні цінності, рівень домагань і самооцінки, а також мотиваційно-смыслову сферу особистісної саморегуляції, яка формує цілісний механізм регуляції доцільної поведінки;
- 2) сукупність соціально значущих якостей, необхідних для успішної інтеграції в соціум;
- 3) систему міжособистісних відносин, що розвиваються в сімейному середовищі;
- 4) внутрішню спрямованість поведінки, що забезпечує відповідальність та послідовність дій особи.

Таким чином, сімейне виховання виступає не лише механізмом соціалізації дитини, а й фундаментом її особистісного, громадянського та духовного становлення, що є особливо важливим у сучасних умовах суспільної трансформації.

До пріоритетних напрямів сімейного виховання О. Поліщук відносить:

- 1) підвищення педагогічної компетентності батьків шляхом спеціального навчання з питань виховання дітей у сімейному середовищі;

2) удосконалення форм і методів взаємодії між школою, родиною та громадськістю, спрямованих на гармонійний розвиток особистості дитини;

3) розвиток педагогіки партнерства, що передбачає демократичну модель взаємодії між педагогом і дитиною, засновану на довірі, повазі, доброзичливості та взаємній відповідальності. Попри відмінності у рівнях знань і навичок, усі учасники виховного процесу розглядаються як рівні в правах.

Така співпраця родини та школи базується на принципах рівноправного партнерства, спільної мети, гуманних стосунків і високого рівня відповідальності за результат виховання [30, с. 111].

У контексті протидії насильству в сім'ї напрям сімейного виховання повинен охоплювати педагогічний, психологічний, правовий, культурний і світоглядний аспекти. Такий підхід сприяє не лише формуванню особистості дитини, а й розвитку батьківської свідомості – через усвідомлення морально-етичних зобов'язань одне перед одним і перед дитиною. Ці зобов'язання мають як нормативно-правове, так і етичне підґрунтя, що передбачає персональну відповідальність за вчинення чи недопущення насильницьких дій у сім'ї.

Особливої уваги заслуговує роль медіа та соціальних мереж у висвітленні проблематики домашнього насильства. Важливий вплив у цьому напрямі здійснюють як професійні журналісти, так і блогери, які часто мають значний авторитет серед молоді. Їхня активність сприяє формуванню суспільної нетерпимості до проявів насильства.

Показовим прикладом ефективної просвітницької ініціативи є кампанія *Šutnja nije zlato* («Мовчання – це не золото»), реалізована у Хорватії у 2007–2008 роках. Програма поєднувала національну мультимедійну кампанію з освітньою діяльністю в навчальних закладах і була спрямована на підвищення обізнаності щодо різних форм насильства: в сім'ї, в особистих стосунках, а також торгівлі людьми.

На початковому етапі хорватської кампанії *Šutnja nije zlato* було проведено дослідження поширеності гендерного насильства серед підлітків та їх ставлення до нього. Отримані дані стали основою масштабної інформаційної кампанії, яка включала телевізійні ролики (безкоштовно надані мовниками), розміщення реклами на білбордах, у друкованих ЗМІ та онлайн-просторах, листівки тощо.

Крім інформаційної складової, важливу роль у кампанії відіграв освітній компонент. Було організовано серію семінарів для 64 учителів середніх шкіл за підтримки Агентства з підготовки вчителів Хорватії. Після навчання педагоги реалізували низку творчих проєктів разом з 1200 учнями, у результаті чого було створено фільми, театральні постановки, газетні статті, комікси та радіопрограми. Кампанія отримала майже одностайне схвалення серед учасників і викликала значний громадський резонанс: 31% учнів висловили бажання долучитися до організацій, які підтримують жертв гендерного насильства [31].

У сучасних умовах, коли цифрове суспільство переживає кризу мистецтва як засобу гуманістичного впливу, особливої актуальності набуває творчий підхід у протидії насильству в сім'ї. В Україні цей підхід втілюється, зокрема, у проєкті «Мистецтво проти насильства», реалізованому у співпраці з UNFPA, громадською організацією «Інноваційні соціальні рішення» та за підтримки уряду Великої Британії. 18 березня 2023 року в рамках проєкту відбулася прем'єра соціально-психологічної вистави «Щоденник», створеної на основі реальних історій постраждалих. Ідея проєкту полягала у поєднанні мистецтва та психології для формування суспільної свідомості та переосмислення норм поведінки в контексті домашнього насильства.

Психологічний супровід забезпечували фахівчині комунального закладу «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Затишна домівка» Запорізької міської ради», а креативну частину курував режисер студії театрального мистецтва «Performance» [32].

Такі проєкти мають надзвичайну просвітницьку та терапевтичну цінність, оскільки дозволяють не лише візуалізувати приховані психологічні механізми домашнього насильства, а й стимулюють ширше усвідомлення соціального впливу токсичних моделей поведінки у родині.

Висновки. Таким чином, насильство в сім'ї є складною багаторівневою проблемою, вирішення якої потребує системного, інтегрованого та міждисциплінарного підходу. Комплексна стратегія протидії має ґрунтуватися на сукупності взаємопов'язаних напрямів, кожен з яких здатен впливати на певний сегмент проблеми, що часто залишається поза полем уваги правозастосовної та наукової практики. Йдеться про такі напрями:

1. *Протидія насильству з боку військовослужбовців і ветеранів.* Цей напрям є критично важливим в умовах воєнного стану. Він передбачає розробку концепцій і програм реінтеграції ветеранів у сімейне життя, створення освітніх курсів для військовослужбовців і членів їхніх родин, а також впровадження міжнародних грантових програм, спрямованих на підтримку сімейного підприємництва та збереження традиційних цінностей. Особлива увага має бути зосереджена на психосоціалній реабілітації та запобіганні конфліктам на побутовому рівні.

2. *Цифрові технології як інструмент протидії.* У контексті зростання цифровізації суспільства та актуалізації онлайн-комунікацій, цифрові платформи можуть стати ефективним засобом інформування, фіксації випадків насильства, надання правової та психологічної підтримки. Розробка мобільних додатків і вебсервісів з функціями оперативного сповіщення, консультацій та анонімного доступу до допомоги має посісти центральне місце в державній стратегії цифрової протидії.

3. *Всебічний розвиток сімейного виховання.* Цей напрям передбачає формування національної концепції сімейного виховання, підтримку наукових досліджень і впровадження педагогічних підходів, спрямованих на гармонійний розвиток як дітей, так і батьків. Важливою складовою є розробка навчальних посібників, програм підвищення батьківської компетентності, методичних рекомендацій для соціальних служб, вчителів та правоохоронців.

4. *Медіа та соціальні мережі.* Інформаційна складова протидії набуває все більшого значення. Створення інформаційного середовища – через публікації, відео, блоги, подкасти та меми – здатне формувати критичне мислення, підвищувати обізнаність, змінювати суспільні уявлення про толерантність до насильства та стимулювати громадську реакцію.

5. *Творчі ініціативи.* Мистецтво як засіб соціального впливу має унікальний потенціал: театральні постановки, виставки, творчі конкурси та перформанси дозволяють емоційно осмислити проблему, посилюючи ефект просвітництва через емпатію. Творчий підхід відкриває нові можливості для глибокого переосмислення родинних стосунків, стимулюючи соціальні зміни через культурний вплив.

У сукупності ці напрями формують підґрунтя для реалізації ефективної державної політики у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї, що базується на принципах гуманізму, інклюзивності, правової свідомості та культурної взаємодії.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у розробці міждисциплінарних моделей протидії насильству в сім'ї з урахуванням цифрових трансформацій, поствоєнної реінтеграції військовослужбовців, а також у формуванні національної стратегії сімейного виховання та механізмів її імплементації.

Список використаних джерел

1. Three years of full-scale war in Ukraine roll back decades of progress for women's rights, safety and economic opportunities. *UN Women* : сайт. 19 February 2025. URL: <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2025/02/three-years-of-full-scale-war-in-ukraine-roll-back-decades-of-progress-for-womens-rights-safety-and-economic-opportunities> (дата звернення: 03.09.2025)
2. Haltsova V. V., Kharytonov S. O., Khrantsov O. M., Zhytnyi O. O., Vasyliev A. A. Criminal law as a means of protecting human rights and freedoms in the modern world. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, No. 3. P. 248–256.
3. Andriushchenko K., Rudyk V., Riabchenko O., Kachynska M., Marynenko N., Shergina L., Kovtun V., Tepliuk M., Zhemba A., Kuchai O. Processes of managing information infrastructure of a digital enterprise in the framework of the «Industry 4.0» concept. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2019. Vol. 1(3-97). P. 60–72. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2019.157765>
4. Syrotenko A., Sotnikov O., Iasechko M., Larin V., Iasechko S., Ochurenko O., Volkov A. Model of combined solid plasma material for the protection of radio-electronic means of optical and radio radiation. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*. 2019. Vol. 8, No. 4. P. 1241–1247. DOI: <https://doi.org/10.30534/ijatcse/2019/33842019>.
5. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Methodology for control of helicopters aircraft engines technical state in flight modes using neural networks. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. Vol. 3137. P. 108–125.
6. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Modified helicopters turboshaft engines neural network on-board automatic control system using the adaptive control method. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. Vol. 3309. P. 205–224.
7. Levchenko I., Losonczi P., Britchenko I., Vazov R., Zaiats O., Volodavchuk V., Humeniuk I., Shumilo O. Development of a method for targeted financing of economy sectors through capital investment in the innovative

- development. *Eastern European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. Vol. 5(13-113). P. 6–13. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.243235>
8. Vovk V., Denysova A., Rudoi K., Kyrychenko T. Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. Vol. 39, No. 7. URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5013>. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5013> (дата звернення: 03.09.2025)
 9. Teremetskyi V. I., Avramova O. Ye., Rusnak L. M., Avramova O. Ye., Gorbenko A. S., Kyrychenko T. S. Correlation between the Right to Health Care and the Right to Housing within Medical and Law-Enforcement Practice in Terms of the Covid-19 Pandemic. *Georgian Medical News*. 2023. No. 7(340). P. 198–204. URL: https://www.geomednews.com/Articles/2023/7_8_2023/198-204.pdf (дата звернення: 03.09.2025)
 10. Bondarenko I. M., Burdin M. Y., Kaganovska T. Y., Latkovska T. A., Ponomarenko Y. A., Nadobko S. V. Peculiarities of tax residency of individuals in modern conditions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10. No. 8(46). P. 2277–2281. DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8\(46\).06](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8(46).06)
 11. Stolyarov V., Pasztorova J., Zos-Kior M., Hnatenko I., Petchenko M. Optimization of material and technical supply management of industrial enterprises. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. No. 3. P. 163–167. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-3/163>
 12. Yasechko S., Skomorovskyi V., Andronov I., Zaitsev O., Bortnik O. Features of the subjective civil rights on patent. *Journal of Critical Reviews*. 2020. Vol. 7, No. 13. P. 297–299. DOI: <https://doi.org/10.31838/jcr.07.13.50>
 13. Kruzhilko O., Maystrenko V., Polukarov O., Kalinchyk V. P., Shulha A., Vasyliiev A., Kondratov D. Improvement of the approach to hazard identification and industrial risk management, taking into account the requirements of current legal and regulatory acts. *Archives of Materials Science and Engineering*. 2020. Vol. 105, No. 2. P. 65–79. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.5763>
 14. Filipenko N., Lukashevych S., Salaieva K., Stepaniyk A. Theoretical and Practical Significance Identification of Objects of Preventive Influence in Criminology and Law Enforcement. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2024. Vol. 996. P. 328–334. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-60549-9_24
 15. Терецький В. І., Колодчина Р. В. Організаційно-правові заходи запобігання психосоціальним ризикам, спричиненим війною в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 85(2). С. 50–60. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.05>
 16. Burlaka V., Serdiuk O., Nickelsen T., Tkach B., Khvorova H. Family life education in Ukraine. *Global Perspectives on Family Life Education*. 2018. P. 329–343. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-77589-0_21
 17. Borisova V. I., Krasyska L. V. Alimony obligations of family members in the family law of Ukraine: Problematic issues of theory and practice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27, No. 3. P. 28–47. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(3\).2020.28-47](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(3).2020.28-47)
 18. Batryn O. V., Teremetskyi V. I., Ivakhnenko O. A. Legal guarantees of availability of medical and rehabilitation assistance during martial law. *Irpin Legal Chronicles*. 2024. No. 2(15). P. 46–58. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58). URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/236/236> (дата звернення: 03.09.2025)
 19. Li M. Study on Combining Family Culture and Family Tradition into Character Education for Undergraduates. *International Symposium on Female Survival and Development*. 2017. P. 301–305.
 20. Burlaka V., Hong J. S., Roberts A., Graham-Bermann S. A., Serdiuk O., Churakova I. Bullying victimization among Ukrainian college students: the role of family communication and satisfaction, corporal punishment and child abuse. *Journal of Family Issues*. 2023. Vol. 44, No. 4. P. 129–148. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X211055514>
 21. Bysaha Yu. M. The problem of domestic violence: issues of theory and practice. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. No. 1(82). P. 265–269. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.40>
 22. Düzgüner S., Marti H. Compassion-Based Family Model of Islam as a Preventative of Domestic Violence. *Journal of Sakarya University Faculty of Theology*. 2020. Vol. 22, No. 42. P. 458–482. DOI: <https://doi.org/10.17335/sakaifd.794868>
 23. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 03.09.2025)
 24. Zeybek T., Kasap F. Social Perspective for Family Functions in Society. *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*. 2020. No. 71. P. 305–324.
 25. Dzhafarova O., Ishchenko I., Kirika D., Kachynska M., Riazantseva I. Preventive Activities of the National Police of Ukraine to Counteract Domestic Violence under the Current Scenario. *Jurnal Cita Hukum – Indonesian Law Journal*. 2023. Vol. 11, No. 2. P. 195–208.
 26. Kwan J., Jones M., Somaini G., Hull L., Wessely S., Fear N., MacManus D. Post-deployment family violence among UK military personnel. *Psychological Medicine*. 2018. Vol. 48, No. 13. P. 2202–2212.
 27. Harris B., Vitis L. Digital intrusions: technology, spatiality and violence against women. *Journal of Gender-Based Violence*. 2020. Vol. 4, No. 3. P. 325–341.
 28. Dragiewicz M., Burgess J., Matamoros-Fernandez A., Salter M., Suzor N., Woodlock D., Harris B. Technology facilitated coercive control: domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*. 2018. Vol. 18, No. 4. P. 609–625.

29. Medne D. Upbringing phenomena in modern families. In: ATEE Spring Conference – Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching. Riga, 10–12 May 2013. P. 250–261.
30. Поліщук О. Сучасні проблеми сімейного виховання та шляхи їх подолання. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2023. № 4. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270297>
31. Cesar S. Using creative techniques to change attitudes to violence. 2008. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/silence_is_not_golden_-_awareness_raising_-_croatia.pdf (дата звернення: 03.09.2025)
32. Art against violence // Department of Social Protection of the Population of Zaporizhzhya Regional State Administration: сайт. URL: <https://www.dszn-zoda.gov.ua/content/мистецтво-проти-насильства> (дата звернення: 03.09.2025)

References

1. UN Women (2025, February 19). Three years of full-scale war in Ukraine roll back decades of progress for women's rights, safety and economic opportunities. *UN Women*. Retrieved from https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2025/02/three-years-of-full-scale-war-in-ukraine-roll-back-decades-of-progress-for-womens-rights-safety-and-economic-opportunities?utm_source=chatgpt.com [in English]
2. Haltsova, V.V., Kharytonov, S.O., Khramtsov, O.M., Zhytyni, O.O., & Vasyliiev, A.A. (2021). Criminal law as a means of protecting human rights and freedoms in the modern world. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), 248–256 [in English]
3. Andriushchenko, K., Rudyk, V., Riabchenko, O., Kachynska, M., Marynenko, N., Shergina, L., Kovtun, V., Tepluk, M., Zhemba, A., & Kuchai, O. (2019). Processes of managing information infrastructure of a digital enterprise in the framework of the “Industry 4.0” concept. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(3-97), 60–72. Retrieved from <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2019.157765> [in English]
4. Syrotenko, A., Sotnikov, O., Iasechko, M., Larin, V., Iasechko, S., Ochkurenko, O., & Volkov, A. (2019). Model of combined solid plasma material for the protection of radio-electronic means of optical and radio radiation. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*, 8(4), 1241–1247. <https://doi.org/10.30534/ijatcse/2019/33842019> [in English]
5. Vladov, S., Shmelov, Y., & Yakovliev, R. (2022). Methodology for control of helicopters aircraft engines technical state in flight modes using neural networks. *CEUR Workshop Proceedings*, 3137, 108–125 [in English]
6. Vladov, S., Shmelov, Y., & Yakovliev, R. (2022). Modified helicopters turboshaft engines neural network on-board automatic control system using the adaptive control method. *CEUR Workshop Proceedings*, 3309, 205–224 [in English]
7. Levchenko, I., Losonczi, P., Britchenko, I., Vazov, R., Zaiats, O., Volodavchuk, V., Humeniuk, I., & Shumilo, O. (2021). Development of a method for targeted financing of economy sectors through capital investment in the innovative development. *Eastern European Journal of Enterprise Technologies*, 5(13-113), 6–13. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.243235> [in English]
8. Vovk, V., Denysova, A., Rudoi, K., & Kyrychenko, T. (2021). Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*, 39(7). Retrieved from <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5013> [in English]
9. Teremetskiy, V.I., Avramova, O.Ye., Rusnak, L.M., Avramova, O.Ye., Gorbenco, A.S., & Kyrychenko, T.S. (2023). Correlation between the right to health care and the right to housing within medical and law-enforcement practice in terms of the Covid-19 pandemic. *Georgian Medical News*, 7(340), 198–204. Retrieved from https://www.geomednews.com/Articles/2023/7_8_2023/198-204.pdf [in English]
10. Bondarenko, I.M., Burdin, M.Y., Kaganovska, T.Y., Latkovska, T.A., Ponomarenko, Y.A., & Nadobko, S.V. (2019). Peculiarities of tax residency of individuals in modern conditions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(8), 2277–2281. Retrieved from [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8\(46\).06](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8(46).06) [in English]
11. Stolyarov, V., Pasztorova, J., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., & Petchenko, M. (2022). Optimization of material and technical supply management of industrial enterprises. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 3, 163–167. Retrieved from <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-3/163> [in English]
12. Iasechko, S., Skomorovskyi, V., Andronov, I., Zaitsev, O., & Bortnik, O. (2020). Features of the subjective civil rights on patent. *Journal of Critical Reviews*, 7(13), 297–299. Retrieved from <https://doi.org/10.31838/jcr.07.13.50> [in English]
13. Kruzhiiko, O., Maystrenko, V., Polukarov, O., Kalinchuk, V.P., Shulha, A., Vasyliiev, A., & Kondratov, D. (2020). Improvement of the approach to hazard identification and industrial risk management, taking into account the requirements of current legal and regulatory acts. *Archives of Materials Science and Engineering*, 105(2), 65–79. Retrieved from <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.5763> [in English]
14. Filipenko, N., Lukashevych, S., Salaieva, K., & Stepaniuk, A. (2024). Theoretical and practical significance identification of objects of preventive influence in criminology and law enforcement. *Lecture Notes in Networks and Systems*, 996, 328–334. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-031-60549-9_24 [in English]

15. Теремецький, В.І., & Колодчина, Р.В. (2022). Організаційно-правові заходи запобігання психосоціальним ризикам, спричиненим війною в Україні. *Право і безпека*, 85(2), 50–60. Retrieved from <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.05> [in Ukrainian]
16. Burlaka, V., Serdiuk, O., Nickelsen, T., Tkach, B., & Khvorova, H. (2018). Family life education in Ukraine. In C. S. Ballard & A. T. Vakalahi (Eds.), *Global Perspectives on Family Life Education* (pp. 329–343). Springer. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-319-77589-0_21 [in English]
17. Borisova, V.I., & Krasyska, L.V. (2020). Alimony obligations of family members in the family law of Ukraine: Problematic issues of theory and practice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(3), 28–47. Retrieved from [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(3\).2020.28-47](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(3).2020.28-47) [in English]
18. Batryn, O.V., Teremetskyi, V.I., & Ivakhnenko, O.A. (2024). Legal guarantees of availability of medical and rehabilitation assistance during martial law. *Irpın Legal Chronicles*, 2(15), 46–58. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58). Retrieved from <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/236/236> [in English]
19. Li, M. (2017). Study on combining family culture and family tradition into character education for undergraduates. *International Symposium on Female Survival and Development*, 301–305. [in English]
20. Burlaka, V., Hong, J.S., Roberts, A., Graham-Bermann, S.A., Serdiuk, O., & Churakova, I. (2023). Bullying victimization among Ukrainian college students: The role of family communication and satisfaction, corporal punishment and child abuse. *Journal of Family Issues*, 44(4), 1129–1148. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0192513X211055514> [in English]
21. Bysaha, Yu. M. (2024). The problem of domestic violence: Issues of theory and practice. *Uzhhorod National University Herald. Series Law*, 1(82), 265–269. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.40> [in English]
22. Düzgüner, S., & Marti, H. (2020). Compassion-based family model of Islam as a preventative of domestic violence. *Journal of Sakarya University Faculty of Theology*, 22(42), 458–482. Retrieved from <https://doi.org/10.17335/sakaifd.794868>
23. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Законодавство України / Верховна Рада України*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian]
24. Zeybek, T., & Kasap, F. (2020). Social perspective for family functions in society. *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*, 71, 305–324. [in English]
25. Dzhafarova, O., Ishchenko, I., Kirika, D., Kachynska, M., & Riazantseva, I. (2023). Preventive activities of the National Police of Ukraine to counteract domestic violence under the current scenario. *Jurnal Cita Hukum – Indonesian Law Journal*, 11(2), 195–208. [in English]
26. Kwan, J., Jones, M., Somaini, G., Hull, L., Wessely, S., Fear, N., & MacManus, D. (2018). Post-deployment family violence among UK military personnel. *Psychological Medicine*, 48(13), 2202–2212. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/S0033291717003797> [in English]
27. Harris, B., & Vitis, L. (2020). Digital intrusions: Technology, spatiality and violence against women. *Journal of Gender-Based Violence*, 4(3), 325–341. Retrieved from <https://doi.org/10.1332/239868020X15881637990239> [in English]
28. Dragiewicz, M., Burgess, J., Matamoros-Fernandez, A., Salter, M., Suzor, N., Woodlock, D., & Harris, B. (2018). Technology facilitated coercive control: Domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*, 18(4), 609–625. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1447341> [in English]
29. Medne, D. (2013). Upbringing phenomena in modern families. In *ATEE Spring Conference – Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching* (Riga, 10–12 May 2013), 250–261 [in English]
30. Polishchuk, O. (2023). Suchasni problemy simeynoho vykhovannya ta shlyakhy yikh podolannya [Modern problems of family education and ways to overcome them]. *Zbirnyk naukovykh prats Uman'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 4, 106–112. Retrieved from <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270297> [in Ukrainian]
31. Cesar, S. (2008). Using creative techniques to change attitudes to violence. Retrieved from https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/silence_is_not_golden_-_awareness_raising_-_croatia.pdf [in English]
32. Art against violence // Department of Social Protection of the Population of Zaporizhzhya Regional State Administration. (2023). *Art against violence*. Retrieved from <https://www.dszn-zoda.gov.ua/content/%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0> [in English]

Збірник наукових праць

*Випуск 3(43)
2025*

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Юрків*

Підписано до друку 6 жовтня 2025 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум.-друк. арк. 19. Обл.-вид. арк. 19,4.
Замовлення № P014-09-25. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. С. Короля, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua